T.C.
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA YENİLEŞME DÖNEMİNDE DIŞ BORÇLANMANIN BÜTÇE AÇIKLARININ FİNANSMANI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ (1699-1923)

DOKTORA TEZİ

ERDEM AKSOY
2502412683

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. TARGAN ÜNAL

İstanbul - 2012

T.C. İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
1982 ENSTİTÜSÜ

D O K T O R A

T E Z O N A Y I

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı : **ERDEM AKSOY** Numarası : **2502412683**

Anabilim/Bilim Dalı : **İKTİSAT** Tez Savunma Tarihi : **11.01.2012**

Danışman : **PROF.DR.TARGAN ÜNAL** Tez Savunma Saati : **14.00**

Tez Başlığı :**OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA YENİLEŞME DÖNEMİNDE DIŞ BORÇLANMANIN BÜTÇE AÇIKLARININ FİNANSMANI ÜZERİNDE ETKİSİ (1669-1923)**

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin **35. Maddesi** uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜ'NE** OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-PROF.DR.TARGAN ÜNAL		Kabul
2- PROF.DR.AHMET YÖRÜK		Kabul
3-PROF.DR.SERDAR ONGAN		Kabul
4-PROF.DR.KAYA ARDIÇ		Kabul
5-DOÇ.DR.DÜNDAR MURAT DEMİRÖZ		KABUL

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA YENİLEŞME DÖNEMİNDE DIŞ BORÇLANMANIN BÜTÇE AÇIKLARININ FİNANSMANI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ (1699-1923)

ERDEM AKSOY

ÖZ

Osmanlı imparatorluğunda yenileşme döneminde bütçe açıklarının dış borçlanmayla finanse edilip edilemeyeceği, uzun bir süreçte çeşitli yöntem ve finansal araçlarla denenmiş olmasına rağmen başarılı olmamıştır. Çalışmanın amacı, dış borçlanmanın bütçe açıkları finansmanı üzerindeki etkisidir.

Konunun açıklanabilmesi amacıyla en temel toplumsal kavramların tanımı, dönüşümü, kurumsallaşma süreci, toplumbilim yöntemleriyle anlatılmıştır. Borçlanmanın iktisat teorisi çerçevesinde bütçe teorileri, ekonomide izlenmesi gereken maliye politikaları yazılarak teorik çerçevesi çizilmiştir.

Çalışmanın içinde, grafik, çizelge, tablo ve istatistiki bilgilerle konunun anlatımı güçlendirilmiştir.

Sonuçta, bütçe açıklarının dış borçlanmayla finanse edilemeyeceği, fonlardan ve borçlardan oluşan bütçe açıklarının, ulusal ekonomide yatırımlara dönüştürülerek üretimi arttırmanın, ulusal geliri büyütmenin, sonuca etki eden en önemli faktör olduğu ortaya konmuştur.

FOREIGN BORROWING EFFECTS ON FINANCEING BUDGET DEFICITS IN THE INNOVATION PERIOD OF THE OTTOMAN EMPIRE (1699-1923)
ERDEM AKSOY

ABSTRACT

Budget deficits financed by foreign borrowing in the modernization of the Ottoman Empire, whether it is a long process, although various methods have been tried and financial instruments has not been successful. The aim of the study. the effect of external debt financing of budget deficits.

The most basic definition of social concepts in order to explain the issue of institutionalization process of transformation, social science methods are explained. Borrowing budget within the framework of theories of economic theory, economy, fiscal policy should be followed by writing the theoretical framework drawn.

I this study, graphics, charts. tables and statistical information that strengthened the subject expression.

As a result, budget deficits can not be financed by external borrovving, budget deficits of the funds and debt converted into investments in national economy to incease producion, upgrade the national income, wre show to be the most important factor affceting the result.

ÖNSÖZ

Osmanlı İmparatorluğu'nun yenileşme döneminde bütçe açıkları iç ve dış borçlanma ile finanse etmiştir. Bu çalışmanın amacı bütçe açıklarının borçlanmalarla finanse edilip edilemeyeceğinin incelenmesidir.

Konunun en temel kavramlardan başlayarak, açıklanması için yenileşme döneminde dünyada ve Osmanlı'da toplumsal, ekonomik, sosyal ve politik koşulların dönüşümünün analizi yapılmıştır. Bu dönüşümün yarattığı borçlanma araç ve yöntemlerinin tanımı yapılmış, bu dönüşümün kurumsallaşmasının finansmanını sağlayan dış borçlanmanın klasik iktisat teorisine göre sürdürülebilip sürdürülemeyeceği konusunda olması gereken çözümlemeler teorik çerçevede ortaya konmuştur.

Sonuç olarak; dış borçlanma yönetiminin, doğru iktisat politikalarıyla yönetilememesi ve yönlendirilememesinden dolayı, bu süreçte bütçe açıklarının dış borçlanma ile finanse edilemeyeceği ortaya çıkmıştır.

Çalışma yapılırken yönlendirmelerinden dolayı başta danışmanım Prof. Dr. Targan Ünal olmak üzere tez izleme komitesi üyesi Prof. Dr. Kaya Ardıç. Prof. Dr. Ahmet Yörük'e, evimizdeki kitap, dergi, gazetelere sabır göstererek bu çalışmaya katkıda bulunan eşim Ayşe Aksoy'a, verileri bilgisayara yüklememde yardımcı olan oğlum Eray Aksoy'a teşekkürü bir borç bilirim.

Erdem AKSOY
İstanbul, 2012

İÇİNDEKİLER

ÖZ iii

ABSTRACT iv

ÖNSÖZ v

TABLO LİSTESİ x

GRAFİK LİSTESİ xi

KISALTMALAR LİSTESİ xii

GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN TOPLUMSAL VE EKONOMİK YAPISI

1.1. Osmanlı Toplum Yapısı 8

1.1.1. Klasik Osmanlı Toplum Düzeni 9

1.1.2. Osmanlı Toplum Yapısında Bozulma 11

1.1.3. Osmanlı Devlet Yapısı 14

1.2. Osmanlı Ekonomik Yapısı 19

1.2.1. Yarı Feodal Üretim Düzeni 19

1.2.2. Klasik Osmanlı Ekonomik Düzeni 20

1.2.3. Klasik Osmanlı Hazine Düzeni 22

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI YENİLEŞME DÖNEMİ, İÇ BORÇLANMA VE KURUMLARININ EVRİMİ (1699-1854)

2.1. İç Borçlanma Nedenleri ve Tımar sisteminin çözülmesi 27

2.2. İç Borçlanmanın Ekonomik Dönüşüm Araçları 29

2.2.1. İltizam Düzeni 30

2.2.2. Malikane Düzeni 31

2.2.3. Esham Düzeni 32

2.2.4. Tağşiş Düzeni 33

2.2.5. Kaime Düzeni 35

2.2.6. Sarraflık Düzeni 37

2.2.7. Tahvilat Borsası Düzeni 40

2.2.8. Galata Bankerleri 44

2.2.9. Selanik Bankerleri 45

2.2.10. Osmanlı Bankası (Banka-i Osmani Şahane - Ottoman Bank) 46

2.3. Yenileşme Dönemi İmparatorlukta Ticaret Sermayesinin Dünya Ticaretine Dönüşümü 51

2.3.1. Yenileşme Döneminde Osmanlı İç Pazarının Dönüşümü 59

2.3.2. Osmanlı Dış Ticareti 59

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI YENİLEŞME DÖNEMİNDE, KURUMSAL DÖNÜŞÜMÜN EVRİMİ

(1838-1856)

3.1. Osmanlı İngiliz Ticaret Antlaşması (1838) 68

3.2. Tanzimat Fermanı (1839) 73

3.3. Islahat Fermanı (1856) 75

3.4. Yenileşme Döneminde Kurumsal Dönüşümün Sonuçları 76

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI YENİLEŞME DÖNEMİNDE MALİ YETMEZLİK VE DIŞ BORÇLANMA (1854-1875)

4.1. Dış Borçlanma Öncesi Genel Durum 79

4.2. Rasyonel Dış Borçlanma Biçimleri 81

4.3. Osmanlı Dış Borçlanma Biçimi 81

4.4. 19.Yüzyıl Avrupa'nın Borç Verme Profili. Osmanlı Finans Pazarı 83

4.5. Kurumsallaşmanın İlk Adımı, İlk Bankanın Kuruluşu, İstanbul Bankası 88

4.6. Osmanlının Dış Borçlanma Çekincesi ve Direnişi 90

4.7. Osmanlı'da Kırım Harbi'nden Düyun-u Umumiye İdaresi'nin Kuruluşuna Kadar Yapılan Dış Borçlanma (1854-1874) 92

4.7.1. Osmanlı'da İlk Borçlanma 4 Ağustos 1854 92

4.7.2. Osmanlı'da İkinci Borçlanma Deneyimi 27 Nisan 1855 94

4.7.3.1858 Dış Borçlanması Yabancı Mali Kontrollerinin Başlaması 95
4.7.4. Mires (Paris) Dış Borçlanması 29 Ekim 1860 97
4.7.5. 1862 Dış Borçlanması 97
4.7.6. 1863 Dış Borçlanması 99
4.7.7. 11 Aralık 1865 Dış Borçlanması Ağnam (Koyun) Borçlanması... 100
4.7.8. 1865 I. Tertip Genel Borçlar 101
4.7.9. 1869 Kasım Dış Borçlanması 101
4.7.10. 1870 Rumeli Demiryolları Dış Borçlanması 102
4.7.11. Haziran 1871 Dış Borçlanması 104
4.7.12. 30 Nisan 1872 Hazine Tahvilleri Dış Borçlanması 104
4.7.13. 1873 Genel Borçlanma (II. Tertip) 105
4.7.14. 2 Eylül 1873 Dış Borçlanması 106
4.7.15. Mali İflas Öncesi Son Borçlanma 1874 III. Tertip Genel Borçlanma 107
4.8. 1854-1874 Dönemi Dış Borçlanma Analizi 109

BEŞİNCİ BÖLÜM

OSMANLI'DA MALİ İFLAS, MORATORYUM (1875-1923)

5.1. Mahmut Nedim Paşa Olayı, Osmanlıda Mali İflasın İlanı. (1875)..... 113
5.2. Osmanlı'nın Galata Bankerlerine Gelirlerini Kiralaması, Rüsum-u Sitte İdaresinin Kurulması. (1879) 118
5.3. Muharrem Kararnamesi, Osmanlı Gelirlerinin Yabancılar Tarafından İdaresi, Düyun-u Umumiye İdaresinin Kurulması (1881) 122
5.3.1. Muharrem Kararnamesi ve Yarattığı Mali Tablo 128
5.3.2. Düyun-u Umumiye İdaresinin Dış Borçlanmaları 134
5.3.2.1. 1886 Gümrük Gelirleri Borçlanması 134
5.3.2.2. 1888 Demiryolu Borçlanması 134
5.3.2.3. 1888 Balık avı Borçlanması 135
5.3.2.4. 1890 Değiştirme Borçlanması 135
5.3.2.5. 1890 Osmaniye Borçlanması 135
5.3.2.6. 1890 Kilometre Teminat Borçlanması 135
5.3.2.7. 1891 Borçların Değişimi 136
5.3.2.8. 1893 Tömbeki Borçlanması 136
5.3.2.9. 1894 Demiryolu Borçlanması 136

5.3.2.10. 1894 Borçların Değişimi 137
5.3.2.11. 1896 Girit Kilometre Garanti Borçlanması 137
5.3.2.12. 1898 Avansı 137
5.3.2.13. 1902 Gümrük Borçlanması Değişimi 138
5.3.2.14. 1903 Bağdat Demiryolu Borçlanması I. Tertip 138
5.3.2.15. 1903 Sayd-ı Mahi Tahvil Düyun-u Borçların Değişimi 138
5.3.2.16. 1903 Borçların Birleştirilmesi (Tevhid-i-Düyun)..... 138
5.3.2.17. 1904 Borçlanması 139
5.3.2.18. 1901-1905 Borçlanması 139
5.3.2.19. 1905 Askeri Donatım Borçlanması 139
5.3.2.20. Tahvili Düyun Borçlarının Değiştirilmesi 140
5.3.2.21. Bağdat Demiryolu (II. ve III. Tertip) Borçlanması..... 140
5.3.2.22. 1908 Borçlanması 140
5.3.2.23. 1909 Borçlanması 141
5.3.2.24. 1910 Soma-Bandırma Demiryolu Borçlanması..... 141
5.3.2.25. Hubeyde-Sana Demiryolu Borçlanması 141
5.3.2.26. 1911 Gümrük Borçlanması 142
5.3.2.27. 1913 Konya Ovası Sulama Borçlanması 142
5.3.2.28. 1913 Doklar Borçlanması 142
5.3.2.29. 1914 Borçlanması 142
5.3.3. Düyun-i Umumiye İdaresinden Sonra Borçlanma Analizi 145
5.3.4. Birinci Dünya Savaşının Finansmanı Borçlanma Yeniden Hızlanıyor (1904-1914) 148
5.3.4.1 Almanya'dan Alınan Avanslar Karşılığında Kağıt Para Çıkarılması..... 149
5.3.4.2. Birinci Dünya Savaşı Döneminde İç Borçlanma..... 158
5.3.5. Osmanlı Dış Borçlanmasının Genel Değerlendirmesi (1854-1923) 159
SONUÇ 162
KAYNAKLAR..... 173
ÖZGEÇMİŞ..... 181

TABLO LİSTESİ

Tablo 1.1. Osmanlıda Gelirler ve Giderler (Yerasimos, 1974: 491) 24

Tablo 2.1. Osmanlı-Fransız Ticareti (Owen, 1981: 57) 63

Tablo 2.2. İngiliz İhracatının Yöneldiği Ülkeler (Bailey, 1970:83) 63

Tablo 2.3. Osmanlı İthalatının Ülkelere Göre Dağılımı 1930-1913 (Pamuk,1884:69) 66

Tablo 2.4. Osmanlı İhracatının Ülkelere Göre Dağılımı 1930-1913 (Pamuk,1984:70) 67

Tablo 4.1. Osmanlı İstikrazları ve Satıldıkları Ülkeler (Pamuk,1984:71) 93

Tablo 4.2. Osmanlı'da 1874 Tarihine Kadar Dış Borçlar (Yeniay, 1964:51) 109

Tablo 4.3. Osmanlı Dış Ticaretinin Yıllık Ortalama Büyüme Oranı (Pamuk, 1980:171) 110

Tablo 4.4. Makro Ekonomik Veriler (Show, 374:1978) 112

Tablo 5.1. 1854-1874 Osmanlı Dış Borçlanması (Frank Olarak) (Kazgan, 1991:80) 116

Tablo 5.2. Osmanlı Devleti'nin Rüsum-u Sitte İle Geri Ödemeyi Kabul Ettiği Borçlar (Toprak, 1988:234) 122

Tablo 5.3. Dış Borçlar 1886-1903 (Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi: 683) 126

Tablo 5.4. Dış Ödemeler Dengesi (Pamuk, 1984:197) 129

Tablo 5.5. Borçların Dağılım Cetveli (Yeniay, 1964:78) 130

Tablo 5.6. Osmanlı Borçlarının Alacaklı Ülkelere Göre Dağılımı (1881-1914) (Eldem, 1970:191) 132

Tablo 5.7. Muharrem Kararnamesinde Bulunmayan Borçlar (Kömürcan, 1948:57) 133

Tablo 5.8. Osmanlı Dış Borçlarından Doğan Fon Akımı (1882-1913) (Yeniay, 1964:82) 143

Tablo 5.9. Osmanlı Dış Borçlarından Doğan Fon Akımları (1884-1914) (Yeniay, 1964:82) 144

Tablo 5.10. Osmanlı Dış Borçlarından Doğan Fon Akımları (1854-1914) (Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, 683) 147

Tablo 5.11. Osmanlı Dış Borçları (Eldem, 1970:390) 148

Tablo 5.12. 1915-1918 Ay ve Yıllar İtibarıyla Çıkarılan Para Miktarı (Eldem, 1970:392) 153

Tablo 5.13. 1915-1918 Kağıt Para ve Altın Liranın Değişimi (Eldem, 1970:72-86) 158

Tablo 5.14. 1914-1918 Harp Yıllarında Altın ve Döviz Fiyatları (Eldem,1970:394) 161

GRAFİK LİSTESİ

Grafik 2.1. Osmanlı Dış Ticareti 1830-1913 (Pamuk, 1978: 145) 55

Grafik 2.2. Osmanlı İngiliz Ticareti (Bailey,1970: 75) 55

Grafik 2.3. Yeniden Döküm İşlemi Sonucu Ortaya Çıkan Osmanlı Dış Ticaret Dengesiyle, Resmi istatistiklerdeki Ticaret Dengesinin Karşılaştırması 1878-1913 (Pamuk, 1984: 152) 61

Grafik 2.4. Yeniden Döküm İşlemi Sonucu Ortaya Çıkan Resmi Osmanlı Dış Ticaret İstatistikleri İle Karşılaştırması 1878-1913 (Pamuk, 1984: 151) 62

Grafik 4.1. Dış Borçların Efektif Faiz Oranları (Pamuk, 1978: 138) 84

Grafik 4.2. Borç yükü (Pamuk,1978: 137) 85

Grafik 4.3. Dış Borçlanmadan Kaynaklanan Fon Akışı (Pamuk, 1978: 45) 85

Grafik 4.4. Dolaysız Dış Yatırımlardan Kaynaklanan Fon Akışı (Pamuk, 1978: 145) 86

KISALTMALAR

A.	Almanya
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
Avs.	Avusturya
Fr.	Fransa
İ.	İngiltere
İ.A.	İslâm Ansiklopedisi
M.	Muharrem
MM	Meclis-i Mahsus
MV.	Meclis-i Vükelâ
N.	Ramazan
s.	Sayfa
ŞD.	Şurâ-yı Devlet
T.B.M.M.	Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.C.	Türkiye Cumhuriyeti
T.D.K.	Türk Dil Kurumu
T.T.K.	Türk Tarih Kurumu
ODTÜ.	Ortadoğu Teknik Üniversitesi

GİRİŞ

20. yüzyılda yaşadığımız hayatı anlamak ve anlamlandırabilmek için; 19. yüzyıldaki tarihsel olayları iyi okuyabilme gerekmektedir. 1800'lü yıllar, binlerce yıllık insanlık tarihi denizinde küçücük bir zerre kadar olan zaman diliminde, insanın doğayla ilişkisini, yaşam koşullarını, büyük bir hızla değişim sürecinin yaşadığı bir dönemdir.

1789 Fransız Devrimi ile ortaya çıkan ulus devletler, devrimle birlikte siyasal bir yapı haline geldi. Avrupa'dan başlayarak dünya üzerindeki bütün devletler bu süreçte ulus devletlere dönüşmeye başladılar. Bu değişim, dönüşüm ulusal egemenlik, laiklik gibi kavramları doğmasına neden oldu. Kralın tebaası olan insanlar yasa karşısında eşit yurttaşlar oldular. Devletin uyruğu olarak haklardan yararlanma anlayışı gelişti. Ulus Devletle birlikte; parlamento, ulusal ordu, ulusal eğitim, Devletçe sağlanan sağlık ve sosyal güvenlik kavramlarının kurumsallaşması yaygınlaşması önem kazanmıştır. Fransız Devrimi ile aynı süreçte yaşanan Sanayi Devrimi eşdeğer bir sürecin ekonomik anlamda gelişimine yol açmıştır. Buhar gücünün üretime katılması, ulaşımda kullanılması madencilikten sanayiye bütün sektörlerde hızlı büyüme yaratmıştır. Sanayileşen ülkeler geleneksel üretim yapılarını kıramayan ülkelerden daha çok ön plana çıktılar. Batı Avrupa da başlayan sanayileşme diğer bölgeler karşısında büyük bir ekonomik üstünlük sağladı. Hammadde ihtiyacını karşılamak ve ürettiği mallar satabilmek için dünyanın geri kalanını siyasal, ekonomik ve toplumsal koşullarını, gerektiğinde zor kullanarak değiştirmeye girişti. Bu bölgelerin bir kısmı batının sömürgesi haline geldi, diğerleri ise görünüşte siyasal bağımsızlıkları olan ancak karar alma sürecinde batının istekleri doğrultusunda hareket eden ülkelere dönüştüler. Fransız Devrimi, Sanayi Devrimi siyasi ve ekonomik dönüşümün yanında yaşam tarzında değişim yarattı. Ulaşım

imkânlarının artması insanların kolaylıkla yer değiştirmesini sağlamış, kırdan kente göçü göç hızlandırmıştır.

Toplumsal iş bölümü ile birlikte; yeni toplumsal sınıfların ortaya çıkması, kırdan kente göç eden geleneksel değerlerinden kopmuş büyük kentli kitleler oluşmuştur. Bu kitlelerin, zenginlerden pay almayı istemesi, karar verme sürecinde söz hakkı istenmeye başlaması; 19. yüzyılın son çeyreğinde batının siyasal ve toplumsal yapısında büyük bir değişim dönüşüm yaratmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu 19. yüzyılda, dünyanın diğer ülkeleri gibi batıdaki büyük dönüşümün sancılarını yaşadı. Ulusçuluk sanayileşme, modernleşme eğilimleri; çok uluslu toplum yapısı, tarıma dayalı ekonomisiyle geleneksel imparatorluğun hem dönüşmesine hem de çözülmesine yol açmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu, 14. ve 15. yüzyılda şekillenmiştir. 16. ve 17. Yüzyılda coğrafi yönden en üst seviyeye yükselmiştir. İmparatorluğun sınırları Avrupa'da Viyana sınırına, Karadeniz ile Azak Denizi birer Osmanlı gölü haline gelmişti. 1475'ten 1768'e kadar Osmanlı dışında hiçbir devletin bu denizlerde kıyısı yoktu. Kafkasya'nın batısı, Asya da İran körfezi, Arabistan'ın batısı, güneyde Yemen İmparatorluğu Hint Okyanusuna taşıyor, Kuzey Afrika da Mısır batısında Fas'ın doğusuna kadar Osmanlıydı. Böylelikle Hint ve Atlas Okyanuslarının birbirine yaklaştığı, o dönemin odak noktasında yer alıyor, doğu ile batının ulaşım ve ticaret yollarını elinde bulunduruyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Avrupa'da toprak boldu. Sermaye üretimde çok az rol oynuyordu. 19. yüzyıla kadar emek üretimde en önemli faktördü. Osmanlı nüfus olarak Avrupa toplam nüfusunun beşte birine sahipti.

Dünyada, 1492 Amerika'nın keşfi ile başlayan ticaret yollarının değişimi, değerli madenlerin Avrupa'ya akması sonucunda: 1550 yılında fiyatların artması 'fiyat devrimi' değerli madenlerin bollaşması ile fiyat artışları arasındaki ilişki 'para talebi nerede kuvvetli ve arzı azsa orda daha kıymetli olur' 1568'de Jean Bodin tarafından miktar teorisi ortaya konmuştur. Yeni iktisadi görüşlerin ortaya çıkması, değerli külçe birikimi, dış ticaret fazlası tarım üretiminin gerilemesi, dış ticaret

tekellerinin kurulması feodal iktisadi düzenin çöküşünü ortaya çıkarmıştır. 16. yüzyıl başları 19. yüzyıl ilk yarısına kadarki süreçte Adam Simit tarafından adlandırılan 'Merkantilizm' Klasik teorinin de öncülüğünü yapmış, iktisadi milliyetçiliğin ve ulus devletin önünü açmıştır. George Berkeley. Davıd Hume gibi kişiler Merkantilizmden Liberalizme geçişi şekillendirmiştir. Hume iktisadın bağımsız bir sosyal bilim olmasını sağlamış. Otomatik Denge mekanizması, tam serbest ticaret, Liberal dış ticaret dengesi, külçecilikten uzaklaşma, kağıt paranın tavsiye edilmesi, para, emek, faiz gibi kavramlar üzerinde durulmuştur. Fransa'da uygulanan Colbertizm adı verilen merkantilist sistem sanayiye önem vermiş tarımla uğraşanlardan tepki almış bunun sonucu olarak "fizyokrasi" adı verilen ilk modern iktisadi düşünce akımı ortaya çıkmış, doğal düzeni doğa kanunlarını ön plana almış 'bırakınız yapsınlar bırakınız geçsinler' söylemi fizyokratlarındır. 1776 yılında Adam Smith tarafından yayınlanan 'Ulusların Zenginliği' liberal düşünceye eğilimi arttırdığı gibi klasik iktisat ve liberalizm başladı.

Bu tarihsel süreç içinde; Osmanlının sınırlarını belirleyen savaşları kaybetmesi toprak kaybetmeye başlaması nüfusunun artması toprak emeğe dayalı tarım ekonomisi çıkmaza girmiştir. Bu çıkmazın 1535 kapitülasyonu, 1699 Karlofça Antlaşması, 1838 İngiliz Ticaret Antlaşması, 1854 Dış Borçlanma, 1881 Düyun-u Umumiye İdaresinin kurulması, 1923 Kapitülasyonların Düyun-u Umumiye İdaresinin kaldırılmasıdır. Ana başlıkların oluşum gelişim sürecini sosyal ve ekonomik çerçevesini çizmek, devlet yapısının en önemli mali göstergesi olan bütçe açıklarının finansmanının borçlanmayla sağlanıp sağlanamayacağı sağlanacaksa ne şekilde sağlanabilineceği üzerinde, yaklaşık iki yüz elli yıllık bir sürecin değişim ve dönüşümünü mercek altına alınmıştır.

Birinci bölümde ele aldığımız; Osmanlının toplumsal ve ekonomik yapısında, toplumsal, ekonomik, sosyal değişim ve dönüşümünde Osmanlının klasik devlet yapısından bu değişim ve dönüşümü yaratan toplumsal dinamikler kendi içinde hakim sınıfın en üst tabakası olarak iktisadi fazlaya el kovan fazlanın dönüşümünü düzenleyen devletten, idareci ve yöneteni olarak öteki sosyal sınıfların yararına hem üretimi hem de bölüşümü düzenleyen kapitalist bir devlete yapısına dönüşmüştür.

Osmanlı İmparatorluğunun sosyoekonomik yapısının genel bir değerlendirilmesi yapılırken yarı feodal ekonomik görüş değerlendirilmiştir. Toplumsal ve ekonomik yapının öncelikle imparatorluğun zirve yaptığı 1300-1400 dönemi Osmanlının büyüme ve iktidar dönemi olmuştur. Bu dönemin batıda çöken Bizans ve doğuda, feodal Türk beylerinin arasında kalan taşralılar, tüccarlar, ahiliklere bağlı zanaatkârlar toplumsal ve kültürel tehditlerden uzak Bizans dahil çevredeki sosyoekonomik şartlarla Osmanlının iktidarı açıklanmıştır.

1400-1600 Dönemi; merkezi yarı feodal dönemdir. Merkezi yönetim kendi iktidarını ekonomik siyasal sistemi yeniden dizayn ederek taht hanedan yapısını açıkça belirlemiş merkezi ordu. Yeniçeriler ana birim haline gelmiş merkezin hakimiyetini taşraya taşıyan güç olmuştur. Ekonomi ve dış ticaret katı düzenlemelere tabi tutularak, yeni yerel ticarette güçlü konuma gelinerek kendi tüccarını yaratma yoluna gidilmiştir. Topraktaysa merkeze bağlı kul sipahi yerine eyalet taşra seçkinleri yaratılmıştır. Ekonomik toplumsal taban toprağa bağlı tımar sistemiydi kökenleri Bizans paranoyalarının bir taklidi veya bir devamı olarak görenler olduğu gibi Selçuklu ikta sisteminden kaynaklandığı tartışılmaktadır. Ancak tımarlar miri arazilerinin mülkiyet hakkının ebediyen devlete, tasarruf yani arazinin ekilip biçilme hakkının kiracıya ait olduğu ilkesine bağlıdır.

1453 yılından sonra merkezin taşra eski sipahileri öncelikliyken sonra merkezi orduya mensup sipahi her an kendisinden geri alınacak biçimde tımar idaresini elde etti. Devletin sipahiler kanalıyla kiracılarla arasında kurulan ilişki sözleşmesiyle tımar sisteminin çözülmesi Osmanlı miri toprak rejiminin zayıflamasıyla doğru orantılı Osmanlının gerilemesini yaratmıştır.

1603-1789 dönemi taşrada bağımsızlık hareketleri ve ayanların ortaya çıkmasıdır. Avrupa'daki ulus devlet akımları Balkanlarda ulus devletlerin yükselişi meydana gelen sosyoekonomik gelişmelerdir. Bu dönemde seçkinlerin belirlenmesinde sert değişiklikler yapılmış iktidar otoritesinin seçimine dayalı seçkin statüsü yerine alt sınıflardaki insanların sahip oldukları ekonomik güce dayalı statü arayışı ortaya çıkmıştır. Ayanların bu aşamada yönetimin dışında en etkin toplumsal

gurup olarak ortaya çıkması ayan-eşraf gibi toplum liderlerinin ortaya çıkması en büyük mültezim olmuşlardır.

1808-1918 dönemi ulus devlete giden yol da yeni bir ordu merkezi bürokratik örgütlenmenin yanında siyasi amaç ayanlara boyun eğdirmekti. Rumeli, Anadolu, Mısır gibi eyaletlerde ayanlar bağımsız idareler kurmuşlardı. Merkezin otoritesini sağlamak için ayanlarla bir antlaşma yaparak Osmanlının devlet düzenin bozulduğu, devlet otoritesinin sarsıldığı zikredilerek devletin kuvvetlenmesi amacıyla ayanlarla bir araya gelinmiş 1808 de Senedi İttifak belgesi ortaya çıkmışsa da bu ittifak ölü doğmuş bir belge olarak ortada kalmıştır. Modern bir ordu kurmayı isteyen II. Mahmut 1826 yılında yeniçeri ocağını kaldırdı. Ayanların korktukları başlarına geldi, çünkü yeniçeri sınıfının lağvedilmesi yüksek derecede ayanların fiziksel olarak ortadan kaldırılmıştır. Mülkiyetlerine el konmuş merkeze karşı çıkan üst toplumsal tabaka ortadan kalkmış ancak modern orta sınıfın gelişimi engellenmiş olur. Bu genel değerlendirme çerçevesinde sosyoekonomik değişim ve dönüşümün arka planı sosyal olaylarla ekonomik olaylar birbirleriyle örtüştürülerek dönemin ekonomik gelişimi kurgulanılarak önemli tarihsel olaylar elden geldiğince kronolojik sıra ile anlatılmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde; Osmanlının yenileşme dönemi, iç borçlanma ve kurumlarının evrimi (1699-1854), değişim ve dönüşüm sürecinde iç borçlanma, bunu takip eden dış borçlanma finansman araçları da bu bölüm içinde verilmiştir. Burada borçlanma araçlarının kurumsallaşmaya dönüşmesinde bütçe açıklarının finansmanı yapılırken, ekonomik kurumsallaşmanın da finanse edildiğini gözlemlenmektedir. Öncelikle bu süreçte toprağa bağlı tımar sistemi 1831 yılında çökmesi ile birlikte iç borçlanma araçları kullanılmış iç borçlanmanın temel mantığı devlet mülkiyetindeki toprağın kiralanması bunun karşılığında elde edilen gelir merkezi yönetime aktarmaktı. Bu gelirin merkezi yönetim tarafından ekonomik olarak değerlendirilememesinin yanında geliri kiralayanların zaman içinde merkezi yönetimle çıkar ilişkilerine girerek bozulması kiralayanlarla toprağı işleyenlerin arasına aracı olarak sarrafların girmesi merkez taşra arasında huzursuzluğu arttırmış taşradaki reayanın ezilmesi

taşrada toplumsal huzursuzluk yaratmış celali isyanlarına yol açmış bu durum taşradan merkeze göçü hızlandırmıştır.

Tımar sisteminin çözülmesindeki en önemli etken: yönetimin dışında en etkin toplumsal gurup olarak ayanların ortaya çıkmasıdır. Tımarların padişah tarafından devletin merkezi ileri gelenleriyle, taşradaki yerel ayan ve ileri gelenlere ömür boyu kiralanmasıdır.

Üçüncü bölümde; Osmanlı yenileşme dönemi kurumsal dönüşümün evrimi (1838-1856), sömürgeleştirmenin kurum ve araçlarının dönüşümü yapılan kapitülasyonlar ticaret antlaşmalarıyla, Tanzimat Islahat Fermanlarıyla demokrasi özgürlük modernleşme adına yapılan dönüşüm temelde iktisadi ayrıcalıkların kurumlaşmasını sağlamlaştırıyordu. Bu kurumsal dönüşümün evrimi ele alınmaktadır.

Dördüncü bölümde; Osmanlı yenileşme dönemi mali yetmezlik ve dış borçlanma (1854-1875), Avrupa'daki iktisadi değişim ve dönüşümün kurumsallaşması klasik iktisat teorileriyle tamamlamış feodal yapı yıkılmış Liberalizmin fikri alt yapısı tamamlanmış bu konjonktürde Osmanlı iktisadi feodal yapıyı kıramamış yarı feodal yapısını sürdürmesi toprakta devlet mülkiyetini kaldırıp vergilendirerek sermaye birikimi yaratamamış bu birikimi küçük ölçekli işletmelerin oluşumuna dönüşümümü sağlayamadığı için sömürge olmak durumda kalmıştır. Bu süreçte ürettiği mallarla pazar arayan Avrupa, Osmanlı'ya mal satıyor, parası bitince de para satıyordu. Osmanlı imparatorluğumun yenileşme dönemi dış borçlanma süreci temelde ekonominin bütçe açıklarının finansmanını sağlanması için yapılan bir girişim olmakla beraber, Osmanlı'da kurumsal değişiminin ve dönüşümünün finansmanına katkıda bulunmuştur.

Dış borçlanmanın öncesi sonrası irdelenerek iç ve dış faktörlerde göz önünde bulundurularak, dış borçlanmanın gerekli olup olmadığı tartışmasına cevap verilmiş. Bu dönüşümde; iktisat kuramında bütçe açıklarının finansmanında rasyonel borçlanma prensiplerinin ve bütçe politikalarının açıklarının finansmanında uygulanması gereken maliye politikaları da ara başlıklar altında hazine ve borçlanma

ana başlıkları içinde yer verilerek iktisadi prensiplere ne derece uyum sağlanmış olduğunun ipuçları alınmaya çalışılmıştır. Dış borçlanma süreçleri tarihsel olarak birbirinden ayrı olarak dönemsel olarak ele alınmıştır. Kendi içindeki neden sonuç ilişkisi kurgulandığında, dış borçlanmanın en büyük sebebinin iç borçlanmanın yarattığı klasik devlet yapısı içindeki ekonomik olarak kurumsallaşamamanın yarattığı başıbozukluğun yönetim zafiyetinin iç borçlanmayı erozyon haline getirerek, dış borçlanma üzerinde bir baskı unsuru yarattığı gösterilmeye çalışmış bu resim üzerindeki siyasi ekonomik aktörlerde anlatılmaya çalışılmıştır.

Beşinci bölümde; Osmanlıda mali iflas moratoryum (1875-1923), iç ve dış borçlanmanın bütçe açıklarını finanse edemediği gibi Osmanlı'nın iflasının ilanına kadar gitmesi kaçınılmaz bir sonuç ortaya çıkmıştır. Rüsum-u Sitte İdaresi'ni Düyun-i Umumiye idaresine dönüştürülerek Osmanlı gelirlerinin yabancılar eliyle idare edilmesi zorunlu olarak borçların tasfiyesi noktasına geliştir. Genelde doğru olmayan bir anlayış biçimi olarak algılanır. Bunun yanında Osmanlı'nın kurumsal dönüşümüne katkıda bulunduğu anlatılmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmanın sonunda, siyasal ve iktisadi ayrıcalıkları beraberinde getiren borçlanma süreci, sürekli değişim içinde olan kurumsal siyasal iktisadi güçlerin değişimini etkileşimini finanse etmektedir.

Dış borçlanmanın yapının dönüşümünde önemli bir rol oynadığını ancak borçlanmanın bütçe açıklarının finansmanın da tek başına bir faktör olmayacağı, bunun da uygulanacak ekonomi politikalarının üretim arttırıcı sonuçlar doğurmadığı sürece başarılı olmayacağı sonucu ortaya konulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA TOPLUMSAL VE EKONOMİK YAPI

1.1. Osmanlı Toplum Yapısı

Osmanlı İmparatorluğunun toplumsal gelişim sürecinde çobanlık, kavim ve devlet olma sürecinin yaşandığını görmekteyiz. Osmanlı toplumunun geçirmiş olduğu örgütlenme aşamasını sıraladığımızda: Osmanlı toplumunun savaşçı bir çeteden oluştuğu çobanlıkla yaşadığı ilk dönem çobanlık, çoban sülalelerinin İslam dinine bağlı bir kavim haline geçmesi, kavimin büyük bir başkente yerleşerek değişik Hıristiyan uluslar üzerinde hüküm sürmesidir. Bizans'ın çökmesiyle başlayan bu dönem, Osmanlının Avrupa'nın en kuvvetli devleti haline geldiği gelişme dönemidir. Osmanlıda yaşayan kabile anlayışı ve geleneğinin en başında devletin Osmanlı ailesinin malı sayılmasıdır. (Köprülüzade, **Türk Hukuk ve İktisat Tarih mecmuası**, C.I:31)

Osmanlı devletinin doğuşunu; 13.ve l4. Yüzyıl da Anadolu da Türkmen aşiret yapısının çözülmesi, Selçuklu toprak sistemi iktanın değişim gelişimiyle ortaya çıkan feodalleşme süreci merkezi iktidarın ortaya çıkmasında önemli bir rol oynayan, saray aristokrasisinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Anadolu'da kurulan Türkmen beylikleri aşiret reisleri, Türkmen beyleri siyasal iktidarın toplumsal sınıf tabanını oluşturuyordu. Bu sınıfsal oluşum iki yönlü değişim gösterir, ilki kullardan oluşan saray aristokrasisi diğeri, çoğunlukla Türkmen beylerinden oluşan askerlerin meydana getirdiği taşra aristokrasisidir. Osmanlı beyliğinde siyasal iktidarın

şekillenmesi aşiret yapısının çözülmesi kan bağından toprak bağlarına geçiş süreci olarak ortaya çıkmıştır. (Timur, 2001:107)

1.1.1. Klasik Osmanlı Toplum Düzeni

Osmanlı'nın kuruluş dönemi ile Fatih sonrası siyasi iktidarları arasında farklı bir yapılanma mevcuttur. Bu değişimin kaynağı incelendiğinde, kuruluş döneminde egemen güç durumunda olan Türkmen Aristokrasisi, Ahi Örgütü ve Osmanlı Hanedanı olarak görülmektedir. Osmanlı Hanedanının Türkmen Aristokrasisi içinde görmek gerekmektedir. Türkmen aristokrasisi kabile geleneklerini sürdürmesi bakımından çağdaşı olan feodal aristokrasilere hiçbir açıdan benzerlik taşımamıştır. Ahi örgütünü, örgütlenmiş ilmiye ve esnaf sınıfı olarak düşünebiliriz. Kuruluş döneminde Heterodox tarikatlarında siyasi iktidar üzerinde etkili olduğu gözlemlenmektedir. Osmanlıda siyasal iktidar el değiştirip, tarih boyunca elinde son derece geniş yetki ve güç bulunan padişahın devrilmesini sağlayan kapıkuluna geçince, egemenlik anlayışı değişti ve halktan kopuk bir iktidar ortaya çıktı. (Ateş, 1982:189)

Toplum yapısını ve toplumsal sınıfları genel manada yukarıdan aşağıya doğru incelediğimizde; yönetenler (askeriler) sınıfı: İcrai askeriler (maaşlılar, zaimler ve tımarlı sipahiler), ulemalardır. Yönetilenler (reaya) sınıfı, kentliler (lonca esnafı, tüccar ve sarraflar), köylüler, göçebelerdir. Bu dönemde kimlerin bu sınıflara dahil olduğu, ne zaman ve ne şartla öbür sınıfa geçecekleri devlet tarafından belirlenirdi. Genel manada iki ana sınıf vardı. Askerler (yönetenler) asıl anlamı savaşçı ile sınırlı kalmayıp bütün kamu hizmetlerini de içine alan çok geniş bir kesimdir. Bunlar saray halkı, ilmiye, kalemiye ve seyfiyeden (kapıkulu tımarlı sipahi) oluşurdu. Bugünkü anlamda hem askerlik hizmeti yapanlar hem de memur statüsünde bulunanlar bu sınıfı teşkil etmektedir. Bu sınıf görevlerinden dolayı bir takım vergilerden muaf tutulmuşlardır. Askerler (yönetenler), reaya (yönetilenler) bunların dışında kalan üretici olan ticaretle uğraşan vergi veren yerleşik ya da yarı yerleşik halk zümrelerinden oluşmaktadır. Yönetici sınıf içinde yer almayan meslek ve üretici grupları (köylüler, zanaatkarlar, ticaret yapanlar) olarak alt tabakayı oluşturmuş

sanayi, ticaret ve tarımla uğraşmış devlete vergi vererek servet üretmiştir. (Akşin, 1996:7)

Bu toplumsal ve sınıfsal sıralamada önemli bir yer tutan yeniçeriler, merkezi hassa ordusu için; Hıristiyan çocuklardan devşirme suretiyle yeni bir düzenlemedir. Yenilik sadece Osmanlı içinde olmayıp evrensel niteliklidir. Yeniçeri ocağıyla birlikte tarihte ilk kez farklı etnik guruplardan devşirilen çocuklardan bir ordu yaratılmıştır. Yeniçeriler Osmanlıda düzen unsurunu teşkil etmişlerdir. Asıl rolleri fetihlerle birlikte büyüyen tımar sisteminin yarattığı feodal bölünmeleri önlemektir. Yeniçerileri sadece paralı asker olarak görmek yerine, tüm kapıkulu sisteminin temeli olarak ele almak gerekir. (Timur, 1994:112)

Osmanlı toplumunda reaya (halk) kapsamında şehirlerde yaşayan (şehirliler) ziraatla meşgul olmamış, genellikle ticaret, endüstri benzeri işler yapmış, devlet ekonomisine malların ticareti ile verdikleri vergi ile katkıda bulunmuş, buna bağlı olarak meydana getirdikleri teşkilat sayesinde idarede söz sahibi olmuşlardır. Reaya kapsamında yer alan şehir halkı dışında diğer üretici kesim köylüler yani çiftçilerdir. Reayanın diğer kesimi konargöçer olmuştur. Zaman içinde önemi azalmakla birlikte Osmanlı belgelerinde konargöçer diye isimlendirilen yaylalarda hayvancılık, kışlakta basit tarım ile uğraşmışlardır. Osmanlı genel yapısı konargöçerleri ziraat alanında (mezra) küçük çapta tarımla uğraşmaya zorlarken, bir yandan da köyler kurarak yerleşik vaziyete geçmelerine izin vermiştir. Ticaret ve endüstri ile uğraşmış meslek sanat topluluğu olmakla beraber, ahiler ve loncalar asıl iktisadi niteliğinden ziyade, dinsel, sosyal ve politik değerleri bir araya getirme, cömertlik ahiliğin karşılıklı yardımlaşma dayanışma düşüncesinin oluşması ve bunun yaygınlaşması başlıca amacı olmuştur. İlk esnaf kuruluşlarından olan ahilik, esnaf zaviyelerinin yerine zamanın ihtiyaçlarını daha iyi karşılayabilecek loncalara dönüşmüştür. Yakın doğu toplumlarında sanat erbabı politikada sanıldığından fazla rol oynamış, bu nedenle şehir tüccar ve zanaatkarlarını himaye etmeyen hükümdarlar iktidarlarını kaybetmişlerdir. Ahilik imparatorluğun uyguladığı merkeziyetçi politikalar karşısında birazda gizliliğe dayanan kendi teşkilatlanması nedeni ile yönetimin

uyguladığı idari sisteme ayak uyduramayarak, giderek zayıflamaya başlamıştır. (Uzunçarşılı,"Çandarlı'' **İslam Ansiklopedisi**, C.3, s.351)

XI1. Yüzyıldan XX. yüzyıl başlarına kadar teşkilatın gedik (lonca) adını aldığı söyleniyorsa da, 1824 yılında Selanik'le ilgili arşiv ve belgelerde ahi baba. ahilik, dergah ve zaviyelerde Müslüman esnaf toplanabiliyordu. Çoğalan gayrimüslim esnafla mesleğe ait hususları konuşmak, karar almak, uygulamak mümkün olmamaktaydı. Bu nedenlerden dolayı esnaf çalışanının özel bir yerde merasimsiz toplanmaya zanaata ait hususları görüşmeye başladı. Dini rengin hakim olduğu zaviyelere karşılık bu loncalar tamamıyla laik meslek kuruluşu haline geldi. Osmanlı devletinin Müslüman olmayanlar üzerinde egemenlik alanı büyüyüp geliştikçe zanaat ve zanaatkarlar çoğalıp dalları arttıkça esnaf ve zanaat teşekküllerinde Müslüman olan olmayan ayrımı kalkmıştır. Bu durum gedik denilen loncalarda farklı olmayan onun devamı sayılan din farkı gözetmeyen kurumları doğurmuştur. Osmanlı şehir yapısı Bizans'ın şehirlerde gelişen tüm zanaatlarını da miras aldı. Bizans'ta üretimin fazla yaygın olmadığı, tarımdan daha çok komin ilişkilerine dayalı bir yapıya sahip olması, Osmanlı şehir düzeninde de küçük zanaatkar ve tüccarların önemli bir yer tutmasına sebep olmuştur. Özellikle yeniçerilerin bu sınıfla bağlar kurması Osmanlı dengesini oluşturan yeni önemli unsur olmuştur. (Uzunçarşılı, 1983:530)

1.1.2. Osmanlı Toplum Yapısında Bozulma

Osmanlı devletinde çıkarları birbiri ile çelişen sınıflar vardı. Ancak bunlar feodal toplum döneminde olduğu gibi merkezi devlet olgusunu çözmeye veya burjuva toplumunda olduğu gibi devleti sınıf aracı haline getirmede başarılı olamamışlardır. Osmanlı devleti sınıf ilişkilerini korumuş, hatta dondurmaya çalışmıştır. Osmanlı despotizmi toplumsal sınıfların oluşmasına set çekerek tutucu bir rol oynamıştır. Osmanlı toplumu kendi iç dinamikleri ile dönem içinde yenilenme olanağını kavrayamamış, bu yüzden çevresindekiler ve kendi kontrolü dışındaki toplumsal evrimin etki alanı içine girmiştir. Bu toplumsal evrim batıda feodalizmin çözülmesi ve ilkel birikimin gerçekleşmesinden başka bir şey değildir.

Osmanlı devleti Türkmen geleneğinden gelen bir mülk ve adalet anlayışı içinde, biryandan reayayı ezmemeye gayret ediyor, gösterişli savurgan hayatı yasaklamaya çalışıyor, bu yüzden Osmanlı devleti sadece şehirlerde değil köylerde de insanların zenginliklerini gizlemeye çalışıyordu. Osmanlı devletinin dengede tutmaya çalıştığı toplumsal sınıflar çeşitli köylü kategorileri asker sivil yöneticiler ve bunlarla iş birliği halindeki sarraf, bezirgan, mültezim takımı, orta sınıf niteliği taşıyan şehir halkıydı. (Hammer,1983:c.7 ,402-151)

XVI. Yüzyıldan itibaren enderun ve birundan oluşan kalabalık bir bürokraside hukuken yetkili olmamakla beraber çok yönlü bir güç kazanmış, çeşitli siyasal kombinasyonların merkezi haline gelmiştir. (Hammer, 1983: c.3, 306) Aynı ekonomi içinde yaşayan bu toplum düzeninde ücretli askerler para ekonomisi içinde bulundukları için toplumun çok dinamik unsurlarını teşkil etmişler, çıkarlarını korumak adına sarayda tezgahlanan iktidar savaşına daima katılmışlardır. (İnalcık 2000: 38) XVII. Yüzyılda ortaya çıkan devlet katında boğuşma temelde feodalizmin çökmekte olduğu batı ile olan ilişkilerde meydana gelen nitelik değişiminden kaynaklanmaktadır. XVII. yüzyıldaki bu boğuşma Osmanlı tarım düzeninin bozulmasıyla ortaya çıkan şehir hayatını dejenere olmaya başlaması köyden kaçarak şehirleri dolduran işsiz güçsüz ordusu, öbür yandan yeniçeri esnaf ilişkisinin yarattığı toplumsal sorunlar şehir hayatını alt üst etmiştir. (Berkes, 1976:141-138)

Savaş üstünlüğünü yitiren merkez ordusu iç politikada gerici bir güç haline gelmektedir. Para sıkıntısını gidermek için başvurulan tedbirler köylünün ve taşradaki resmi kimlikli kişilerin hoşnutsuzluğunu körüklemiş ve toprak düzenini altüst etmiştir. Tasarruf amacıyla hazineden aylık alan kapıkullarının bazılarına, tımar ve zeamet verildi. Has ve tımar sahiplerinin elindeki arazinin ifraz yoluyla hazineye mal edilmesi, memurlukların yüksek harç ve rüşvetle satılması, vergi toplama işini iltizama bırakma yoluna gidilmesi, birçok sipahi dirliğinin geri alınması gibi tedbirler başta sipahiler olmak üzere hoşnut olmayan bir memur kitlesi yaratmıştır. Sipahinin yerini alan mültezim yatırdığı parayı bir an önce çıkarmak için köylüyü ezmiş sömürmüştür. Toprağını bırakan köylü çoğalmış köylü delikanlılar sokaklara dökülmüştür. Bu delikanlıların çoğu medrese öğrencisi (suhte) ve bey

kapısında asker (sekban) adı verilen gençlerdir. Bu gençler çok uzun bir dönem kanlı boğuşmaların vurucu gücünü teşkil edeceklerdi. İşsiz güruhun softa kılığına bürünmüş olan suhteler, çeteler halinde köyleri basarak kanlı yağmalara girişeceklerdi. Hangi resmi sıfatlı kişi daha fazla yağma payı verirse onun hizmetine giren levent ve sekbanlar bazen asayişi korumakla görevli devriyelerle bazen asi "Celali" birliklerinde köy soyacaklardır. Paşalar, yeniçeri ağaları, tımar sahipleri Celali eşkıyası olacaklardır. Eşkıyalı çıkan resmi sıfatlı kişilerin seçim sıkıntısı içinde bulunan işsiz köy delikanlı kitlelerini kullanarak, köylere karşı kullandıkları haydutluktan ibarettir. Celali isyanlarını köylü ayaklanması saymak gerçeği çok fazla zorlamaktır. (Avcıoğlu, 1969:40)

Gerileme süreci merkezi devletin Anadolu'da ki tüccarlar toprak ağaları ve devlet memurları üzerindeki gücünün zayıflamasına ve bununla beraber devletin içine düştüğü mali bunalıma dayanmaktaydı. (Pamuk, 1994:11) Mali bunalım beraberinde toplumsal çalkantılara yol açmış, celali ayaklanmaları Osmanlı toplum yapısını bozmuş, merkezi yönetimle kırsal kesim arasındaki çekişme tarımsal kesimin yok olmasına neden olmuştur. Bu kırsal cemaat kimi zaman güvenlik kimi zamansa yüksek vergilerden kurtulmak amacıyla daha verimsiz alanlara ya da şehirlere göç etmiş tımar sisteminin ortadan kalkmasıyla sonuçlanan bu süreç üretim ilişkilerinde de köklü değişimler meydana getirmiştir. Devlete düzenli gelir sağlayan bu eski sistem ortadan kalkınca ya da bir ölçüde sekteye uğrayınca merkezi idare mevcut yeni güçlerin suyuna giderek bu yeni duruma uyum sağlamaya çalışmıştır. (Yerasimos, 1977:467)

Siyasi açıdan bakıldığında 17. yüzyılın en önemli özelliği merkezi devletin gücünün hem başkentte hem de taşrada önemli ölçüde azalması, ancak ortaya çıkan iktidar boşluğunun herhangi bir toplumsal ya da siyasi güç tarafından doldurulamamış olmasıdır. Bu süreçte savaş teknolojisinin gelişmesi ve sipahilerin etkinliğinin azalması, yeniçerilerin sayısını arttırmıştır. Ayrıca batıda Venedik ve Avusturya, doğuda İran ile girişilen savaşlar için merkezi devlet kırsal kesimdeki reayayı silahlandırmıştır. Bir süre sonra bu paralı askerler başkente giderek ağırlığı artan siyasi bir güç olmaya başlamıştır. (Pamuk, 1993:121)

1.1.3. Osmanlı Devlet Yapısı

Osmanlı İmparatorluğu kuruluş dönemi ile Fatih sonrası siyasi iktidarları (güçleri) arasında farklı yapılanmalar mevcuttur. Bu siyasi iktidarlar arasındaki köklü değişimin kaynakları incelendiğinde; Osmanlı İmparatorluğunun kuruluş döneminde egemen olan güç Türkmen aristokrasisi, ahi örgütü ve Osmanlı hanedanı olarak görülmektedir. Osmanlı hanedanını da Türkmen aristokrasisi içinde görmek gerekmektedir. Türkmen aristokrasisi kabile geleneklerini sürdürmesi, çağdışı olan feodal aristokrasilere hiçbir açıdan bir benzerlik yaratmamıştır. Ahi örgütü Osmanlı toplumunun kuruluş döneminde örgütlenmiş ilmiye ve esnafı olarak düşünmemiz mümkündür. Kuruluş döneminde rastlanan Heterodox tarikatlarında siyasi iktidar üzerinde etkileri olduğunu unutmamak gerekir.

Kuruluş dönemi Osmanlı halkına baktığımızda Müslüman ya da gayrimüslim reayanın hak ve hukukunu garanti altında, kent esnaf ve sanatkarının da örgütlenmemiş bir biçimde de olsa siyasi iktidara ortak olduğunu görürüz. Kuruluş dönemi Osmanlı toplumunun bir bireyinin gözünde padişah kutsal güçleri kendinde toplamış mutlak bir otorite değil, çeşitli beylere beylik, başkanlık eden bir şeftir. Padişah seçilişi belirli bir konsey tarafından yapılmış oluyorsa da Osmanlı halkı için bu gruba katılmak her zaman için mümkün oluyordu. Kuşkusuz bunun için yararlılık göstermek gibi hususlarda gerekliydi. Osmanlı toprakları geliştikçe yani bir beylik iken imparatorluğa dönüştükçe orta çağın bütün Türk-İslam devletlerinde görüldüğü gibi bir kapıkulu yaratma çabasına girişilmiştir. Osmanlı kapıkulu Osmanlı halkıyla reayanın şehirli esnafın dili, geleneği ve kültürüyle değil, Osmanlı sarayı ile kaynaşmıştır. (İnalcık,"Saray Bürokrasisi'' **İslam Ansiklopedisi**: 829)

Osmanlı Beyinin konağı kapıkulu genişledikçe büyüdü. İsmen ve ruhsal olarak saray biçimini aldı. Düzgün askeri birliklerin kapıkulundan oluşmuş olması, kapıkulunun eski egemen gücü saf dışı etmesine neden oldu. Türkmen aristokrasisinin ve ahilerin devlet yönetimindeki ağırlıkları ortadan kaldırıldı. Fatih Sultan Mehmet Bizans'ın başkentinde bir İslam hükümdarı ile doğu Roma hükümdarlarının yetkilerini elinde topladı. Mutlakıyetçi bir hükümdar olma

geleneğinin kurucusu oldu. II. Mehmet'in İtalya'dan ressamlar getirtmesi, resmini yaptırtması Osmanlı padişahının Rönesans ışığına, aydınlığına çevirmesi değil, kendi halkına ve özüne yabancılaşan padişahın bir dayanak noktası araması olarak değerlendirilmelidir. Türkmen aristokrasisi bu baskı karşısında tarih sahnesinden tümüyle çekilmek zorunda kaldı.

İlmiye ise, medresenin duvarları arasında yabancı bir kültür fakat temiz bir kök ve gelenek biçiminde varlığını sürdürmeyi başardı. Tüm yönetim kapıkulunun eline geçmiş bir imparatorlukta kazaskerlik makamını sonuna dek elinde tutabildi. Tarih boyunca, elinde son derece geniş yetki ve güç bulunan pek çok kapıkulu üyesinin padişah fermanlarına karşı kayıtsız şartsız uymasıyla ilgili pek çok örnek vardır. Bunun nedeni kapıkulunun yaşamını padişahın elinde görmesi, padişahın temsil etmekte olduğu güç dışında herhangi bir yaşam alanı tanımıyor olmasıdır. Yine tarih boyunca pek çok yüksek düzeydeki kapıkulunun vezirlerin ve hatta padişahların gene kapıkulu tarafından katledildiğini görüyoruz. Kişiliğinde sınırsız yetkiler toplamış olan bir padişahın devrilebilmesini mümkün kılan husus bize kalırsa saray bünyesidir. Kuruluş döneminde ülkenin en bilge düşünürlerinin, en cesur kumandanlarının toplandığı yer olan Osmanlı sarayı siyasal iktidar el değiştirip, kapıkuluna geçince ve egemenlik anlayışı değişince harem entrikalarının ve çeşitli düzenlerin sahneye konduğu bir yer haline geldi. Osmanlı padişahları ulustan uzaklaştıkça bir yandan kapıkuluna daha sıkı bağlanırken bir yandan din adamlarına yaklaşmaya çabalar görünmektedir. Bunun nedeni halkın medrese ve ulemaya karşı duyduğu saygı ve yakınlıktan yararlanarak halka şirin görünmek dileğidir. Halklar kısa bir süre için yanılsalar bile uzun dönemde hep kendinden gelen ve kendinden yana olanları benimser ve isterler. (Ateş, 1982:192)

Kuruluş döneminde tahta geçecek kimseyi belirlemek, devlet işlerinde önemli rolü olan ahilerle, devlet adamlarının elindeydi. Devlet reisliğine Osmanlı ailesinden en uygununun getirilmesi anlayışı egemendi. Osmanlı padişahları belirli bir ölçüde kendilerini tahta çıkaran vezir ve beylerin etkisi altındaydı. (Uzunçarşılı, 1983: 8-15)

Osmanlı toplumunda devlet gücünün kuvvetler ayrımı incelendiğinde, yaygın bir sınıflama olan devletteki güçleri yasama, yürütme, yargı olarak üç bölümde düşünürsek, bu güçleri elinde tutan ya da denetleyenler siyasi iktidarı ellerinde tutmuş sayılırlar. Osmanlı devlet yapısı incelendiğinde sultan ve divanı ele alırsak, sultanın Osmanlı beylerinin bey, gazi gibi unvanlardan vazgeçerek sultan, padişah gibi iddialı unsurlar kullanmaya başlamışlardır. Bu unvan Süryanice'deki sultana sözcüğünden gelmekte ve iktidar hatta iktidar sahibi anlamına gelmekledir. Kuruluşta Türkmen aristokrasisi ve ahilere dayanan Osmanlı beyliğinde egemenlik zamanla beylik, imparatorluk biçimine dönüşmeye başladığında önce Selçuklu etkisi ve sonrada Bizans etkisi altındaki iktidar, sultan-kapıkulu birliği elinde toplanmaya başladı. Osmanlı sultanları yasama, yargı, yürütme görevini elinde bulunduruyordu. (İnalcık, "Divan" **İslam Ansiklopedisi**, C. 9: 491)

Osmanlı devleti, padişahın kişiliğinde somutlaşmakla birlikte, devlet sınırlarının genişlemesiyle birlikte, karmaşık bir devlet aygıtının kurumsallaşmasıdır. Bu yapının temel unsurlarını, devletin dört büyük yöneticisi olan veziriazam, defterdar, kazasker, nişancı teşkil etmektedir. Osmanlıda devletin temel dayanağını teşkil eden sınıfı, askeri siyasi yöneticilerle, tüccarlar, iltizam sahipleri ve sarraflar teşkil ediyorlardı. Divan, bizzat Padişahın bulunmadığı takdirde vezirin başkanlığı altında devlet başkenti ve hükümdarlığın bulunduğu yerlerde kurulan bakanlar kuruluna denirdi. Divan ve divan üyelerinin siyasal kararlardaki yetkileri sınırlıdır. Bunlar Vezir, Defterdar, Kazasker, Nişancıdan oluşur.

Vezir, para ve yargı işleri dışında tüm devlet işlerini yürütür. Kuvvetli bir veziriazam çok zaman dediğini yaptırır, icabında padişahı bile tehdit ederdi. Ancak Osmanlı padişahının yetkileri, vezirin padişahı tehdidine izin vermeyecek kadar geniştir. İlk aşamada vezirin Türkmen aristokrasisi olduğu, bu geleneğin daha sonra kapıkulu tekeline kaldığını görüyoruz. Kazasker, divanda kazayi işleri yürütmekle görevlidirler. Kazasker önce bir iken sonra Anadolu-Rumeli kazaskeri olarak ikiye ayrıldı. Kazasker kapıkulundan gelmeyen tek divan üyesidir. Kazaskerler kadılardan seçilirler. Padişah karşısında daha bağımsızdırlar. İlmiye üyesidirler. Medrese öğrencilerinden Şeyh-ül İslam'a dek uzanmakta olan belirli bir hiyerarşi içindedirler.

Bu kuruluşta Hıristiyan kişilere rastlamıyoruz. Aza olabilmeleri için Müslüman olma şartı vardı. Defterdar, defter tutan anlamına gelmektedir. Mali işlerle uğraşmaktadır. I. Murat zamanında kurulduğu varsayılır. Defterdarlar kapıkulundan gelir. Nişancının görevi ferman, berat, name, hüküm gibi devlet yazılarının başına padişahın nişanını koymaktır. İlmiye üyelerinden seçilirlerdi. Daha sonra divan kaleminden bu makama gelenler oldu. Nişancı, saraya ve padişaha bağlı yönetici savaşçı bir grup olup, üyeleri Hıristiyan, tutsak ya da devşirmelerden oluşmuş, belirli ocak ve okullardan eğitimden sonra divana getirilmekteydi. İmparatorluğun askeri ya da yönetim alanında görev alarak ulufe tabir edilen bir ücret alan kimselerdir. Osmanlı'da hukuki bakımdan imtiyazlı sınıflardan bahis olunamaz. Fakat realitede hükümet mensuplarını halk ile kanun önünde eşit sayamayız. Örneğin; yeniçeriler askeri kanunlara tabi olduklarından kendilerine sivil idare ve adliye karışamazdı. (Akdağ, 1977 :31)

Türk unsurunu kapıkulu ocağına alınmayışı, Türk aristokrasisini öldürdüğü gibi Türk halkının da siyasal yaşamdan sürekli bir biçimde uzak kalmasına ve bu nedenle İmparatorluk içinde siyasal işlere karşı bir ilgisizlik doğmasına neden olmuştur. Hiç kuşkusuz egemen siyasal iktidar sahiplerine de imparatorluk içinde yaşayanlara mali ve askeri konular dışında bir ilgisizlik doğmasına sebep olmuştur. Kapıkulunu oluşturan örgütlenmeyi ele aldığımızda doğrudan doğruya merkeze bağlı bir kapıkulunun ya da hassa askerlerinin oluşturulması gereği Rumeli savaşları sırasında ihtiyaç duyulmuş, savaş esirlerinden alınan genç, dövüşmeye uygun erkek kölelerle yeniçeri ocağının temeli atılmıştır. Acemi ocağı ile yeniçeri ocağı örgütleri I. Sultan Murat zamanında ilk kez Gelibolu'da kurulmuştur. Savaşlarla tutsak olan küçük yaşta Hıristiyanlar evvela Rumeli köylüsünün yanına verilerek az bir ücretle hizmet ettirilir. Burada Türk İslam adet, geleneklerini öğrenip o hayata intibak ettirildikten sonra bir akçe gündelikle acemi ocağına yazılırlar. Burada bir süre hizmetten sonra iki akçe ücretle yeniçeri ocağına alınırlar. Devşirmeler arasından seçme olarak iç oğlanlar saraya alınırlardı. Bunlar Fatih Sultan Mehmet zamanında kurulan Enderun'da eğitim görürlerdi. (Uzunçarşılı, 'Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı' **TTK Yayınları 8,** 1948)

Kuruluş dönemi Osmanlı toplumunda etkin iktidar olarak görülen Türkmen aristokrasisi hakimiyeti başlangıçta kapıkulunun gelişmesine göz yummakla kendi sonunu hazırlamış, bundan yararlanmasını bilen kapıkulu Fatih döneminde başlayarak imparatorluk yönetimindeki Türk unsurunu tümüyle saf dışı bırakmıştır. Bunlar tam bir işbirliği içindeydiler. Paşalar, beyler, saray bürokrasisi, vakıf yöneticileri biriktirdikleri nakdi serveti tüccarlar ve sarraflar kanalı ile işletiyorlardı. Bu iş birliği Osmanlı devletinin her köşesinde yaygındı ve adına da mudarebe kurumu deniyordu. (Hammer, 1983:162-115)

Osmanlı üretim biçimlerinin gelişiminde olduğu gibi devlet aygıtının gelişiminde batı ülkeleriyle Osmanlı devleti arasında bir tarihi gelişim farkı olduğunu görüyoruz. Batı feodal monarşilerinden mutlak monarşiye geçerken Osmanlı devleti merkeziyetçi yapısını feodal çözülme içinde kaybetmiş, 19. yüzyıl içinde giriştiği merkezileşme hareketlerinde yarı sömürge koşullarında gerçekleştirmiştir.

Batıda modern devletin ortaya çıkması bütçe birliği düzenli ordu bürokrasinin kurulmasıyla paralellik göstermiştir. Feodal monarşilerin Osmanlı devleti ile bazı benzerlikleri vardı. Her ikisinde de hükümdarların özel bir bütçesi ile daha çok askeri amaçla kullanılan genel bir bütçe bulunuyordu. Osmanlı klasik çağda Osmanlı genel bütçesi (hazine-i amire) batı ülkelerinden çok daha yetişkin güçlü bir merkezi ordu kapı kulu ocakları şeklinde oluşmuştur. (Timur, 1996:64)

Batılı feodal Monarklar ülkeyi Osmanlı sultanlarının divanına benzeyen kralın yakınlarından oluşan bir danışma meclisi (kralın konseyi) ile yönetiyorlardı. Bu meclisin iki temel görevi vardı. Ülkede adaleti sağlamak ve bu amacın gerçekleştirdiği kurumsal mekanizmayı kurabilmek için vergi toplamak. Orta çağ kralları vergi toplayabilmek için asiller ve ruhban sınıf, temsilcilerinden oluşan ve daha sonra şehirli burjuvazi temsilcilerini de kapsayan daha geniş danışma meclisi kurulmuştur. Modern parlamentoların çekirdeğini oluşturan ve ismi ülkelere göre değişen meclisler asillerle burjuvazi arasında temel çelişkiyi yansıtmıştır. Osmanlı devleti bu süreçte farklı bir gelişim göstermiştir. (Timur, 1996:26)

Batıda şehirlerin özerk bir statü kazanmaları ve M. Weber ifade ettiği gibi, kendine özgü bir hukuk ve bu hukuku uygulayan mahkemelere sahip olmaları XV ve XVI. yüzyıldan itibaren burjuvazinin oluşmasını sağlamıştır. Surlarla çevrili ve kendi özerkliğini savunmak amacıyla örgütlenmiş olan şehirler, pazar ekonomisinin hızla gelişmesine olanak sağlamıştır. Oysa Osmanlı eski tip devlet yapısında, sultan ve yüksek yöneticiler büyük şehirlerde oturdukları için şehirlerin özerkliği söz konusu olmamış bu yöndeki öncü olabilecek hareketler kontrol altında tutulmuşlardır. İslam Ortaçağında ulema ve askeri örgütlerin dışında, burjuva çıkarlarını sadece esnaf loncaları temsil ediyordu ve şehrin hiçbir legal temsilcisi yoktu. Osmanlı devletinin büyük şehirlerinde büyük tüccarlardan ve sarraflardan oluşan ve önemli bir parasal sermayeyi elinde tutan bir burjuvazi vardı. Büyük çoğunluğu Müslüman olmayan bir burjuvazi zımni statüsüyle devlet aygıtına katılamamış ve 19. yy. reformlarına rağmen hiçbir zaman tam hisseli vatandaş haline gelememiştir.

1.2. Osmanlı Ekonomik Yapısı

1.2.1. Yarı Feodal Üretim Düzeni

Yarı feodal deyimi feodal toprak mülkiyetinin ve siyasal feodalizmin hiçbir zaman Osmanlı üretim düzeninde yer almamış olduğu, Osmanlı derebeyleri Avrupa feodal senyörlerinin niteliğini taşımadığı gibi Osmanlı köylüsü de batı feodalitelerinin sertleri olmamıştır. Toprağın mülkiyeti kimi zaman ve yerde sembolik de olsa devletin üstünde kalmış, tımar ve zeamet adı verilen yöntemlerle sadece toprak ürününden belli bir ölçüde vergi alma yetkisi toprak beylerine ve ağalarına bağışlanmıştır. Bu sistemde, ticaret hiçbir zaman gelişmemiş ve feodalizmin bağrında oluşup, onu kapitalist üretime dönüştüren ticaret sınıfı hiçbir zaman var olmamıştır. Bu sistemde ticaret bir pazar üretimi konusu değil, bir devlet gelişmesi ve savunması konusudur. Egemen sınıf feodal sınıf değil bürokrasi sınıfıdır. Toprakta çalışanda feodal sınıfın kölesi değil devletin kullarıdır. Egemen sınıf köleleri üretime katılmamakta, sarayda ve köşklerde kölelik etmektedir. Üretimin pek küçük bir bölümü üreticilerin kendi ihtiyaçları için ayrılmakta, büyük

bir bölümü tımar ve zeamet sahipleri ile devlet arasında paylaşılmakta, para üretimini gerçekleştirecek, tüccar sınıfı oluşturacak en küçük bir etken yok. Devlet angaryasıyla elde edilen üretim fazlası ticarete değil, savunma araçlarına, zevk alemine harcayarak çarçur edilmektedir. Yarı feodal deyiminin kapsadığı anlam budur. Böyle bir sistemde toprak mülkiyeti özel kişi elinde değil, devletin elindedir. Bu da anamal gelişmeye engel olmaktadır. Yeni fetihlerle yeni gelir kaynakları elde edilir. Batı burjuvazisi karşısına dikilinceye kadar bu düzen kendisinin dışında gelişen yeni, genç alemle çatışması sonucu yıkılıp gitmesi kaçınılmazdı. (Hançerlioğlu, 1979:298 - Divitcioğlu, 1966:14 - Marx, 1974:84)

1.2.2. Klasik Osmanlı Ekonomik Düzeni

Klasik Osmanlı ekonomisi toprak mülkiyetine bağlı olup, güçlü bir devletçilik, tek üretim aracı olarak toprak, devlet mülkiyetinin 'kaide', özel mülkiyetin 'istisna' olmasıdır. Osmanlı toprak düzeninin temeli İslam hukukuna bağlıdır. 'Toprak Allah'ın' kavramı 'Allah'ın yeryüzündeki temsilcisi sultandır" kavramıyla birleşince reaya ve toprakların Allah adına sultan tarafından tasarrufu ortaya çıkmaktadır. Bu toprak mülkiyeti biçimi tımar sistemi olarak ortaya çıktı. Osmanlı tımarlarını, Bizans paranoyalarının bir taklidi veya bir devamı olarak görenler olduğu gibi, Selçuklu ikta sisteminden kaynaklandığını ileri sürenler olmuştur. Ancak Türkmen aşiretlerinin, toprak mülkiyet biçimi bakımından daha ileri düzeyde bulunan Bizans paranoya sisteminden etkilenmediğini düşünmek toplumsal yasalara ters düşmek olacaktır. (Erdost, 1989:17) Osmanlı ekonomisinin bu iki özelliği toplum yapısını kurumlarını biçimlendirmeye çalışmaktadır. Ana üretim aracı toprakta devlet mülkiyetini "kaide" olarak koyan anlayışıdır. Hakim toprak rejimi 'miri'dir. Üretim devlet tarafından yapılmakta, ayrıntıları düzenlenmektedir. Bireysel ekonomik davranışlar kısıtlıdır. Kurulu düzen korunmuştur. Osmanlı rejimi, toprağı üç ayrı şekilde ele alıp düzenlemektedir. Öşriyye. Haraciye ve Arz-miri.

Öşriyye, adı verilen topraklar fetihten önce yerli Müslümanlara ait olan yahut sonradan Müslümanların yerleştirildiği topraklardır. Öşriyyenin özelliği işleyenin Müslüman olması ve toprağın tam mülkiyetine sahip bulunmasıdır. Bu topraklar

satılabilir, İslam miras hukukuna göre parçalanabilir, istediği şekilde tasarruf edilebilir. Öşriyye topraklarını işleyen halk vergi olarak miri arazideki gibi çift resimi ile mahsulün üstünden hesap edilen öşür ödemektedir. Öşür ondalık veya onda bir anlamına gelmesine rağmen zaman içinde 19. yüzyıla kadar toprağın verimine, ürün çeşidine, bölgeye göre değişen yüzdelerle toplanmıştır. (Karamürsel, 1989:201)

Haraciye, adı verilen topraklar bir yerin fethinden sonra gayrimüslim halkın mülkiyetine bırakılanlardır. Bu topraklan işleyenler her türlü tasarruf hakkına sahiptirler. Harac-ı Mukassem adıyla öşür ve Harac-ı Muvazzaf adıyla arazi vergisi ödemekteydiler. Arz-ı Miri, Osmanlı devletinde hakim toprak rejiminin uygulandığı topraklardır. Özelliği mülkiyetin doğrudan doğruya devlete ait olması, bu topraklardaki köylünün bir çeşit kira bedeli şeklinde ödediği verginin devlet tarafından bazı makam ve kişilere görevlerinin karşılığı olarak bırakılması, toprağı işleyen köylünün 'irsi ve ebedi bir kiracı' niteliği taşımasıdır. (Barkan, **Ülkü Dergisi** 'Osmanlı İmparatorluğunda Hukuki Statü' Sayı 49: 259)

Tımar ve tımarlı sipahi, Osmanlı'da fetihlerin başarısında önemli bir yer tutmuştur. Tanım olarak tımar Osmanlı'da geçimlerini veya hizmetlerine ait masrafları karşılamak üzere bir kısım asker ve memurlara muayyen bölgelerden kendi nam ve hesaplarına, tahsil yetkisi ile birlikte tahsis edilmiş olan vergi kaynaklarına ve bu arada bilhassa defter yazılarındaki senelik geliri 20.000 akçeye kadar olan askeri dirliklere verilen isimdir. Tanımlamadan anlaşıldığı gibi tımar, yıllık geliri 20.000 akçeye kadar olan topraklarda askeri görev karşılığı vergi toplama hakkı idi. 20.000 - 100.000 akçe arasında gelir getiren topraklara zeamet. 100.000 akçe üzerindekiler has adını almaktadır. Ancak pratikte has, zeamet, tımar olsun bu nitelikteki topraklar tımar olarak adlandırılmaktadır. 15. Yüzyıl sayım defterlerinde bir yerde zeamet adıyla geçen topraklara başka bir yerde tımar dendiğine rastlanmaktadır. Aslında genel olarak asker besleme yükümlülüğü karşılığı vergi toplamak yetkisinin verilmesini kapsayan dirlik sözcüğüdür. Tımar, zeamet ve has, azdan çoğa doğru başlıca üç dirlik dilimini ifade eder. (Barkan, 'Tımar' **İslam Ansiklopedisi**: 294)

Belli dönemlerde değişiklikle birlikte, tımar tasarruf eden bir sipahi ile 3.000 akçe kendisine kalmak üzere, gelirinin her 3.000 akçesi için tüm donanımıyla birlikte 'cebel usu' denilen atlı bir asker beslemek zorundadır. Bu askerin eğitim yükümlülüğü de sipahiye aittir. Başka bir örnek vermek gerekirse; 15.000 akçe yıllık geliri sipahi dört adet cebel usu ilk savaşta hazır olmak zorundaydı. İmparatorlukta üretim, genel olarak tarıma dayanmaktadır. Bunu kent el sanatları başta olmak üzere sanayi üretim izlemektedir. Tarımsal ürünlerden alına artı ürün, tarımsal ve sanayi ürünlerinin değişiminden alınan borç ve faizlere karşılık yabancı devletlere devredilmiştir. Dış ticaretten sağlanan gümrükler, en alt düzeye indirilmiş, sonunda bunlarında yine yabancı devletler borçlarının faizine karşılık olarak kendileri almışlardır. Biriken para ve serveti elinde tutan sarraflar imparatorlukta ırksal, dinsel ve siyasal konumları sonucu para sermayesi, sanayi sermayesine dönüştürülememiş bunu yanı sıra biriken para, servet değerli maden değişimi sonucu yurtdışına akmıştır. Para sermayenin birikim kaynakları yabancı sermaye tarafından doğrudan ele geçirilmiştir. Tarımsal üretim tekelci sermayenin bir öğesi haline gelen mültezimlerin ağır sömürüsü altında daha da güçsüzleşerek yeniden üretime daha düşük düzeyde devam etmiş, kent el sanatları ve kırsal yan uğraşlar yabancı sermaye tarafından yıkılmış devlet ülkenin çıkarları konusunda karar alma yetkisini yabancı devletlere devretmiştir.

Feodal devletin şeklen ayakta durması yabancı sermayenin güdümünde girdiği ilk savaşta ortaya çıkmıştır. Kapitalist toplum, ekonomik yapısı feodal toplumun ekonomik yapısından doğduğu ve imparatorluk feodal üretim tarzına dayanan bir toplum olduğu halde, kapitalist toplumun ekonomik yapısı değişmemiştir. Bunun en önemli temel nedeni, para sermayesini sanayi sermayesine dönüştürülememesi, biriken sermayenin maden değişimi sonucu yurtdışına akmasıdır.

1.2.3. Klasik Osmanlı Hazine Düzeni

Osmanlı hazine sisteminin başlangıcını oluşturan Beytülmal adı verilen İslam'ın yararı için harcanması gereken her şeye ödemeğe Beytülmal mecburdur. İslam hazinesini yönetmek üzere bir Beytülmal divanı kurulmuş, Beytülmal ayini

atanmış İslam'da hazine en üst düzeyde yönetilmiş, kararlar hep en üst düzeyde alınmıştır. Fatih dönemine gelinceye kadar Osmanlı hazinesi, Beytülmal anlayışı çerçevesinde yönetilmiştir. (Pakalın, 1977: 6-7) Fatih hazineyi yeniden revize etmiştir. Roma imparatorluğunun yarattığı özel hazine devlet hazinesi ayrımını sürdüren Bizans'ın etkisi ve geleneksel Beytülmal düzeninin bir araya gelmesi sonucu devlet hazinesiyle padişahın özel hazinesi birbirinden ayrı en üst düzeyde yönetilen kurumlar haline dönüştürülmüştür. Fatih üç ayrı hazine oluşturmuştur. Bunlar hazine-i amire, hazine-i hümayun gibi adlarla anılan devlet hazinesi, hazine-i hassa, iç hazine gibi adlarla anılan padişahın özel hazinesi ve hazine-i harem, Hazine-i Haremeyn adlarıyla anılan harem üyelerine tahsis edilen hazinedir. (Eğilmez, 2001: 28) Yenileşme döneminde Osmanlı Devleti'nin bütçe kelimesini tazimattan sonra 1864 yılında kullandığı bilinmektedir. (Sayar, 1970: 4)

XVI-XVII Yüzyıl tüm imparatorluk gelirleri içersinde dirlik halinde, mahallinde tahsil edilmiş gelirler ne kadardır. Bu gelirlerin ne kadarı has halinde beylerbeyi ve sancak beylerince tahsis olunmuştur. Zaman içinde bunların durumu nasıl bir gelişme gösterdi. (Barkan, 1980:1-4)

1527-28 mali yılı bütçesi merkezi hazineye ait gelirlerin yanı sıra dirlik halinde, mahallinde tahsis edilmiş olan gelirleri de kapsamaktadır.Bu bütçede İmparatorluk dahilinde ki tüm parasal gelirlerin toplamını bir arada bulmak mümkündür.Bu verilere göre: Toplam verginin:%51 padişah haslarından, %12 evkaf ve emlakten,%37 umera hanları, zeamet ve tımarlardan elde edilen gelirlerdir. Osmanlı Bütçesinin bu yapısını XVI. yüzyılın II. yarısında savaş teknolojisinde ortaya çıkan gelişmeler sürekli maaş alan ve ateşli silahlarla donatılan merkez ordularının öneminin artması üzerine Osmanlı maliyesine önemli bir yük getirmesi, Devlet gelirlerinin daha büyük bir bölümünün merkezde toplanması zorunluluğu tımar düzeninin çöküşüne yol açmıştır. İmparatorluğun hızlı gelişme döneminin sona ermesiyle birlikte zaferlerle sonuçlanan savaşlardan elde edilen ganimet ve diğer gelirlerin sonu gelmiş, XVII ve XVIII. Yüzyılda yenilgilerle sonuçlanan savaşlar devlet maliyesi üzerinde büyük bir yük oluşturmuştur. Bu noktada merkezi devlet taşradaki etkinliğini kaybedince doğrudan ya da tımar düzeni aracılığıyla el koyduğu

tarımsal artığı taşradaki güçlü yerel unsurlarla paylaşmak zorunda kalıyordu. giderler artarken, gelirler azalmış, mali bunalım süreklilik kazanmıştır. Bu koşullarda Osmanlı yöneticileri devletin el koyduğu artığın daha büyük bir bölümünü merkezde toplamak, ek gelir sağlamak amacıyla çeşitli yöntemlere başvurmuşlardır. XVI. Yüz yılın ikinci yarısından itibaren başlatılan mali uygulamaların Osmanlı ekonomisi üzerinde uzun dönemli etkileri olmuştur. Osmanlı maliyesinin geçirdiği dönüşümler XVII. Yüzyılda' da sürmüştür. avarız, imdadiye ve tekalif olarak adlandırılan olağanüstü vergiler devletin gereksinimlerine göre para, ürün veya mal olarak toplanmıştır.

1527-28 malı yılı bütçesi, merkezi hazineye ait gelirlerin yanı sıra dirlik halinde mahallinde tahsil edilmiş olan gelirleri de kapsamaktadır. Bu verilere göre toplam verginin yüzde 51'i Padişah haslarından, yüzde 12'si evkaf ve emlakten, yüzde 37'si ise ümera hanları ve tımarlardan elde edilen gelirlerdir.(Barkan,1980 :4).

Tablo 1.1. Osmanlı'da Gelirler ve Giderler

	1527/28	1669/70
Toplam vergi geliri		
Akçe	537.929.006	2.400.000.000
Altın sikke	9.780.572	20.000.000
Merkezi hazine geliri		
Akçe	277.244.782	592.528.960
Altın sikke	5.040.818	4.937.741
Merkezi hazine giderleri		
Akçe	203.261.931	637.206.348
Altın sikke	3.695.672	5.310.053
Bütçe fazlası		
Akçe	173.982.851	-44.677.388
Altın sikke	3.163.327	-372.312

Görüldüğü gibi gelir profili toprağa dayalı bir mali yapı oluşturmaktadır. Bu durum 16. yüzyılın ikinci yarısında çözünmeye başlamış tımar sistemi çökmeye başlamış merkezi yönetim taşradaki gücünü kaybedince doğrudan ya da tımar düzeni aracılığıyla el koyduğu tarımsal artığı taşradaki güçlü yerel unsurlarla paylaşmak zorunda kaldı. Gelir gider dengesi bozulan mali yapısını düzeltmek için ek gelir elde etmek için çeşitli yöntemlere başvurularak avazır, imdadiye ve tekalif adı altında olağanüstü vergiler,. para, ürün veya mal olarak toplanmıştır.

Bütçe siyasi hukuki bir kavram olup çeşitli dönemlerde farklı kişiler tarafından değişik şekillerde tanımlanmıştır. Bu farklılık ekonomi bilimini tarihi gelişimi ve farklı coğrafyalardaki ekonomiyi oluşturan faktörlerin çeşitliliğinden kaynaklanmaktadır (Sayar, 1970 s:7). İlk Osmanlı Devlet bütçesinin 1861 bütçesi olduğu belirtilir (Belin, 1999:.94). 1863-1864 bütçelerinin, ilk bütçe idealarına karşılık 1860-1861 bütçesinin ilk mükemmel bütçe olduğu savunulmaktadır (Belin, 1999: 94) Devletin mali bunalıma girdiği dönemlerde geçici çözümler aranmıştır. Kırım Savaşı'ndan sonra Fuat Paşa maliye nezareti içinde yeni bir divanı muhasebat kurdurdu bu mali reformların içinde bütçenin hazırlanıp her yıl yayınlanması da vardı (Shaw,1997:73-74).Devlet bütçesinin takibini temin amacıyla 1855 yılında bütçe nizamnamesi yapıldı. Bu nizamname bütçenin nasıl yapılacağı, ne surette müzakere edileceği, tasdik ve tatbikatının hangi usullere göre yürütülebileceği belirtilmişti. Bütçenin müzakere ve tasdik yetkisinin milleti temsil eden bir meclis yerine tayin ile oluşan bir meclise vermiştir. Bu bütçe nizamnamesi uygulanamamıştır (Fevzioğlu, 1965:28).

Osmanlı yenileşme döneminde ekonomik yönden büyük bir mali bunalım yaşadığı bu bunalımdan çıkmak için ne gibi tedbirler aldığı konusunda önümüzdeki bölümlerde değineceğiz. Mevcut mali politika ve olaylara bağlı olarak uygulanan tedbirlerin sorunların çözümünde ne derece etkin olduğu, gelir gider dengesinin kurgulanmasında neden başarılı olamadıkları konusunda bütçe politikaları açısından yansıtılmaya çalışılacaktır. Öncelikle yenileşme döneminde genel mali durum, içine düşülen bunalımın nedenleri ve çözüm arayışlarının aşamaları hakkında genel bir değerlendirme yapılması gerekmektedir. Yenileşme dönemi, Osmanlı gelir gider

dengesini bozan ve bütçesini bunalıma sokan bütçe dengesinin açık vermesine neden olan kaybedilen savaşlar olmuştur. Savaşlar artık gelir getiren değil kronikleşerek Osmanlı maliyesini çökelten bir durum yaratmaktadır. Bunun nedeni ise, savaşların maliyetli olması hazinenin bu maliyetleri karşılayamamasıdır. Bu durum karşısında hazine gelirlerini arttırmak vergi gelirlerinde kaybı önlemek amacıyla malikane sistemine geçilmiş ancak malikane sistemi vergi kaynaklarındaki kayıpları önleyemediği gibi malikane satışlarından elde edilen gelirlerin hazineye yeterince gelir yaratmadığı anlaşılmıştır. Bu defada malikane sistemi genişletilerek eyalet ordularını besleyen kaynaklarda malikane sistemi içine sokulmaya çalışılmıştır. Ancak temel amacı savaşları finanse etmek olan bu uygulamada dirliklerin merkezi hazine gelirleri içine katılması taşradaki eyalet orduları güçsüzleştirerek Osmanlı içinden çıkılmaz mali sarmal içine girmiştir. Eyalet ve sancaklara yeterli gelir gelmeyince savaşlarda yeterince varlık gösterememiş savaşların uzamasına dolayısıyla savaş maliyetlerinin artmasına neden olmuştur. Buna karşı taşra teşkilatını mali yönden güçlendirmek amacıyla bir tedbir olarak 'İmdadiye' adıyla bir vergi kaynağı yaratıldı. Zamanla fiyat artışlarının gerisinde kalan bu vergi de taşra teşkilatının sorunlarını çözemedi. Artık, Osmanlı bütçe dengesi ile savaş giderleri meselesi özdeşleşti bütçe dengesine çare olarak gözüken savaş masraflarında tasarruf yapma fikri dönemin siyasal durumuna ters düşmekteydi. Hazineye yeni gelir kaynakları yaratılmak istenmiş bu amaçla mukataaların malikane olarak satışına daha önce kârlı ve büyük mukataalar elden çıkarıldığı için başarılı olunamamıştır (Belin. 1999:112).

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI YENİLEŞME DÖNEMİ, İÇ BORÇLANMA VE KURUMLARININ EVRİMİ

(1699-1854)

2.1. İç Borçlanma Nedenleri ve Tımar Sisteminin Çözülmesi

Tımar sisteminin çözülmesi ve serfliğin ortadan kalkması sürecinde, tımarlı sipahinin, reayanın artı emeğinin ödenmemiş kısmına el koyması, nüfus artışı, buna karşın toprağın sınırlı olması dolayısı ile reaya çiftliklerinden oluşan tımarları da parçalamıştır. Bununla da kalmamış yeni gelen kuşaklarda birçok sipahi tımar alamayacak duruma gelmiş, bu soylu zümre içinde de nüfus fazlası oluşmuştur. Yeni birçok tımarın soydan gelme sipahiler yerine devşirmelerden oluşan kadrolara aktarılmasında sipahiler arasında tımar tasarruf edemeyen kitleyi daha da artıracaktır. (Barkan, 'Çiftlik', **İslam Ansiklopedisi,** C.5, :394)

Yeniçeri ocağının güçlenmesi, düzenli ordunun kurulması, savaşın bir üretim biçimi olmaktan çıkması, imparatorluktaki duraklama gerileme dönemleri tımar sistemini çözen etkenlerdendir. Bir yandan tasarruf edeceği toprağı olmayan reayanın bir yandan da ödenmemiş artı emeğe el koyma olanağı kalmamış sipahilerin çoğalması ve nüfus artışı tımar sisteminin çözülüşünde maddi bir etken olacaktır.

Tımarların devlet tarafından iltizama çıkartılması reaya ile sipahi arasındaki reayalık bağını ortadan kaldırmıştır. Bunun yerini mültezim ile reaya arasındaki ilişki almıştır. Tazimatla birlikte kimseye tımar verilmemesi, babaların tımara hak kazanmış küçük yaştaki çocukları merkeze zabit olarak okullara yerleştirmeleri ile tımar sistemi tam olarak sona ermiş oldu. (Barkan: 'Tımar' **İslam Ansiklopedisi**, C.5/2: 331)

Tımar sisteminin yanı sıra özellikle padişah haslarında yoğun biçimde gördüğümüz ortakçılık usulünün mülk ve vakıf topraklarında güçlenmesi, yurtluk ve ocaklık tımarlarının çözülüşünü yalnızca aşiret reisinin devlete karşı askeri yükümlülüğünde bir çözülme yaratmıştır. Feodal mülkiyetin devletten kişilerin eline geçmesi şeklindeki değişiklikten dolayı yani devlet mülkü olarak verilen toprağın tasarrufunu yapan köylünün, kişisel mülkü haline dönüştürecektir. Tımar sisteminin yerine iltizam sisteminin geçmesi imparatorlukta feodal devletin merkezi (askeri) özeliğinin çözülmesi iltizam(mukataa)sistemine geçişin sonucu devletin merkezi yapısını daha da çözüştürmüştür. İltizam sistemi feodal rantın devlet mültezimi (alt feodal) ve tefeci sermaye arasında paylaşılmasıdır. Devlet toprağın belirli birimlerinin feodal rantını satışa çıkartıyor bunlar mültezimler tarafından satın alınıyor ve rantı mültezimler kendi adına topluyorlar. İltizam bedelini genellikle tefeciden alan mültezimler rantın bir bölümünü peşin olarak toprak sahibi yani devlete veriyorlar, bir bölümüyle de tefecinin faizini ödüyorlar kalan bölümü ile de kendine mal edinmiş oluyordu. Mukataa sistemi bazı yerlerde tahsildarlık sistemine benziyordu. 16. Yüzyılda mukataacının ticarete konu alanlarda feodal vergileri devlet ile paylaşan para ve servet sahibi kişilerdi. Mukataacı sistemi topraktan bağımsız, büyük bir para, servet birikiminin yoğunlaşmasına yol açmıştır. (İnalcık, 'Tımar' **İslam Ansiklopedisi,** C.5: 534)

Tımarın iltizama verilmesi için yapılan müzayedelerde genel olarak tımarlarımın defterlerde yazılı nominal gelirleriyle mültezimlerce satış fiyatları arasında hiçbir ilişki kalmamıştır. (Barkan 'Tımar', **İslam Ansiklopedisi**, C.5: 330)

Toprağı irsi ve daimi tasarrufunda bulunduran köylünün, daha sonra özel mülkiyetine dönüşecek olan tasarruf hakkı, elinden alınarak yani, toprağın gerçek sahibi olması gereken, köylü mülksüzleştirilerek daimi ve irsi tasarrufunda bulunduğu toprakları, yeni toprak sahibini rızasıyla ancak ortakçılıkla işleyen çiftçi durumuna gelecektir. Bu tımarlar malikane olarak satılmıştır. (Barkan, 'Çiftlik' **İslam Ansiklopedisi**: 395 'Tımar': 330)

2.2. İç Borçlanmanın Ekonomik Dönüşüm Araçları

17. Yüzyıl başlarından itibaren yetersiz kalan tımar sistemi Avrupa'da ortaya çıkan fiyat devrimi ve merkantilist uygulamalar Osmanlı vergi sisteminde bozulmaları tetiklemiştir. Enflasyon hızla artarken vergi miktarında erime baş göstermiştir. Devlet vergilendirmedeki azalmayı gidermek ve mali yapısını düzeltmek için çeşitli girişimler başlatmıştır. Bir taraftan olağan üstü dönemlerde alınan vergiler süreklileştirilmiş, diğer taraftan iltizam uygulaması başlatılarak devlet hazinesindeki nakit girişi arttırılmak istenmiştir. Ancak iltizam sürelerindeki belirsizlik, devletin sürekli ve daha çok para potansiyeline ihtiyaç baş göstermesi mukataalar 18. yüzyıl başlarından itibaren kaydıhayat şartı ile malikane olarak verilmesine yol açılmıştır. (Cezzar, 1986: 165)

18. Yüzyıl içinde çokça başvurulan müsadere ve para tağşişleri de Osmanlı mali yapısını rahatlatmayınca iç borçlanma (esham) ile nakit sıkıntısı giderilmeye çalışılmıştır. (Genç 1975: 186-195)

19. Yüzyıl başlarında devlet kredi gereksinimi Galata Bankerlerinden sağlamaya çalışıyor, hem de tedavüldeki sikkelerin değerli maden içeriğini düşürerek ek mali gelir üretmeye çalışıyordu. Devamlı suretle yapılan tağşişler ekonominin belirsizlikler içine girmesine neden olmakta ve vergi gelirlerini de gittikçe düşürmektedir. Bütçe açıkları o kadar büyüyordu ki ne paranın değerini düşürmekle sağlanana ek gelirler ne de galata bankerlerinden sağlanan krediler bütçe açıklarını kapatmaya yetiyordu. (Pamuk, 1994: 63) 1840 yıllarında itibaren Osmanlı maliyesinin sıkıntıları Avrupa sermayedarları için iştah kabartırken, yüksek faizlerle büyük kazanç elde etmeyi uman Avrupa devletlerinin temsilcileri, Osmanlının mali sıkıntısının çözümünün dışarıdan alınacak fonlarla karşılanabileceğini ileri sürerek dış borçlanma konusunda merkezi bürokrasiye baskı yapmaya başlamışlardı. Osmanlı devleti dış borçlanmaya gitmeden evvel kendi iç dinamiklerini kullanarak mali sıkıntılarını geçiştirmenin yollarını aramıştır. Özellikle 16. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı mali bünyesinde özellikle kısa süreli ihtiyaçların karşılanması ve iltizam düzeninin finansmanı için imparatorluk sınırları içerisinde faaliyet gösteren

gayrimüslim sarrafların sermayelerinden faydalanılmıştı. Osmanlı toplumunda dış borçlanmanın geç başlamasının en önemli sebebi yenileşme döneminin başlangıcından itibaren iç borçlanma araçlarının kullanılması yüz elli yıl gibi dışarıdan borç almadan iç borçlanmayla bu süreci geçirmesinde iç borçlanma araçlarının önemli bir yer tuttuğu görülmektedir.

2.2.1. İltizam Düzeni

Osmanlı iktisat tarihinde iç borçlanmanın doğrudan doğruya iltizam sistemiyle başlamış olduğunu söyleyebiliriz. Bu sistemde açık arttırmaya çıkarılan vergi kaynağına mukataa, girişimciye de mültezim denilirdi. Burada devletin vatandaştan borç alabilmesi için ortaya bir rehin koyması gerekmekteydi. Daha sonrada devlete ait vergi kaynaklarının açık arttırmayla geçici olarak devredilmesine dönüştü. Rehin verme işlemi giderek yerini vergi kaynaklarının ihaleye çıkarılmasına terk etti. Açık arttırma sonucunda ihaleyi kazanan kişi ve ortakları devlete belli bir miktarda peşin para ödemeyi taahhüt ediyor, bunun karşılığında da bu vergi kaynağını belli bir zaman boyunca vergi toplama yetkisini elinde bulunduruyordu. Bu açık arttırmaya giren kişiler aslında birer girişimciydiler. Söz konusu vergi kaynaklarından ne kadar vergi toplayabileceklerini hesap ederek bunun karşılığında da devlete belli bir miktar peşin ödemeği kabul ederlerdi. Dolayısıyla peşin ödedikleri miktar sonradan toplayabildikleri miktardan az ise kar ediyor, aksi durumunda zarar ediyordu. Ancak ekonomik şartların uygun olası durumunda devlete ödenen miktarların çok üstünde vergiler toplamak büyük miktarlarda kar sağlamak mümkündü. Genellikle mukataanın üç yıllığına mültezimlere verilebileceği düşünülmüşse de genelde bunun doğru olmadığı anlaşılmaktadır. Devletin olumlu ekonomik şartları fırsat bilerek vergi kaynağını ihalede gerçekleşen miktardan daha yüksek bir bedelle almak isteyen diğer bir girişimciye devretmekte bir sakınca görmemiş, dolayısı ile bu durumda girişimcinin vergi kaynağını ne süre ile kontrol altında bulundurabileceği iltizam sisteminde netleşmemiştir. Böylelikle mültezimin ilk planlamış olduğu süreyle gerçekleşmiş olan süre arasında bir farklılık

doğmaktadır. Bu farklılıktan hareketle, açık arttırma sisteminin ne denli şeffaf ve rekabete açık olduğu hakkında fikir yürütebilmiştir. (Çizakça, 1996: 141-146)

Mültezimin ne kadar zamanla mukataayı elinde tutabileceğinin belli olmaması, mukataanın istismarına neden oluyordu. Bu durum karşısında mültezim yatırımın karşılığını vergi kaynaklarından sistemi zorlayarak çıkartmak zorunda kalıyordu. Sistem hem devlet hem de girişimci acısında risk taşıyordu. Devlet riskten kurtulma gayreti içine girdikçe riskler girişimcinin üstüne kalıyordu. Şöyle ki devlet girişimciden kendisine ödenmesi gereken miktarı istiyor, ancak mültezimi topladığı vergiler konusunda başıboş bırakıyordu. Bu durum gelir toplama miktarlarını azalttı.

2.2.2. Malikane Düzeni

İltizam sisteminin bir takım sıkıntılar yaratması üzerine bu sistem üzerine iyileştirme çalışmaları yapılmış, malikane sistemi 1695 yılında bir ferman ile yürürlüğe girmiştir. İltizam ve malikane sistemleri arasında mukataanın kontrol edilme süresi iltizam sisteminde belirsizken, malikane sisteminde mültezime yaşam boyu bu hak tanınmıştır. Bu durum karşısında girişimci iki ayrı ödeme yapmak durumunda kalıyordu. Bunlardan ilki muaccele idi. Bu bir kereye mahsus olmak üzere çok yüksek miktara varabilen bir ödemeydi. İkincisi ise çok cüzi bir miktar olup mal adıyla her yıl ödenirdi. Böylelikle sistem devletin olağan üstü ihtiyaçlarını ve yıllık olağan giderlerini karşılamış oluyordu. Muaccele bedeli iltizamdaki gibi açık arttırmayla belirleniyor, mal bedeli ise devlet tarafından belirleniyordu.

Konuya mülkiyet açısından bakıldığında mültezim öldüğünde malikane mirasçısına devredilemiyor, devlet malikaneyi gene açık arttırma yöntemiyle satıyordu. Ancak malikanecinin malikanesini hayatta iken üçüncü şahıslara devir hakkı vardı. Bu devir işleminden devlet orijinal muaccele miktarının yüzde onunu vergi olarak almaktaydı. 1695 yılında yürürlüğe giren malikane sistemi yaklaşık seksen yıl sonra sisteme hakim olmuş, bu süre zarfındada toplam gelirde yüzde 1.400 oranında artış sağlanmıştır. (Genç, 1975: 231-292) Malikane sistemi dönemi içerisinde satılan vergi kaynağı olarak çok ilgi gören bir yatırım aracı olmuştur. İlgi

görmesinin en önemli nedeni mülkiyet hakkına sınırlıda olsa hak tanımış olmasıdır. Bu sisteme en çok yatırım yapanlar devletin ileri gelenleri, elit zümresiydi. Askeri sınıf olarak bilinen bu zümrenin mülkiyet hakları sınırlıydı. Ekonomik durumlarının iyi olması yaşam boyu sınırlı olsa da bir mülkiyet hakkının doğması bu sisteme ilgiyi arttırmıştı. Malikane sisteminde muaccele miktarının büyümesi girişimcinin yeni ortaklar alarak ihalelere girmelerine sebep olmuştur. İlk yıllarda birkaç ortakla yapılan birliktelik ilerleyen zamanlarda malikane başına düşen hissedar sayısını arttırmış, hatta ikiye katlamıştır bu durumda muaccele ikiye katlamış tam bir portföy oluşturmuş birçok malikaneye de ortak olma durumu ortaya çıkmıştır.

2.2.3. Esham Düzeni

Bu dönüşüm Osmanlı finans sisteminde bir kez daha yeniliğe yol açmış yeni esham sistemini malikane sisteminden farkı sistemin vergi kaynağının yarattığı gelirin ömür boyu toplama yetkisi, malikaneciye açık arttırma ile satılırken eshamda mukataanın sadece yıllık karı yine ömür boyu şartı ile satılıyordu. Esham denilmesinin nedeni kelimenin Arapça hisse anlamına gelen shem kelimesinin çoğulundan türetilmiştir. (Cezzar, 1986: 79-80)

Bu yeni sistemde devlet mukataayı malikaneciden devir alıyor, işletmesini kendisi yapıyordu. Elde ettiği yıllık kârı da hisselere ayırıp, peşin paraya ömür boyu müddet ile girişimcilere satıyordu. Dolayısı ile tasarruf sahibi hisse karşılığı devlete ödediği miktar karşılığında ömür boyu o hisse oranında yıllık kardan payını almış oluyordu. Bu durumun İslam hukuku açısından faiz olarak değerlendirilip değerlendirilememesi belirsizliği eshamın ulema tarafından faiz olarak değerlendirilmemiş olmasından dolayı sistemde bir sakınca yaratmamıştır. Sistemin yarattığı en büyük sıkıntı bir hissenin üçüncü şahıslara da satılabilmesidir. Bu satışların yaşça genç olanlara yapılmış olduğunu düşünürsek, bunun hem hukuki hem de ekonomik sıkıntılar doğurmuş olduğunu görmekteyiz. Örneğin bir baba hissesini oğluna satarsa hisse hem ailede kalıyor hem de tasarruf sahibinin ömrü ile ilgili belirsizlik ortadan kalkmış oluyordu. Hukuksal açıdan esham giderek karşılığında faiz sağlanan bir tasarruf aracına dönüşüyordu. Ekonomik açıdan ise tasarruf

sahibinin ölümü hisseyi tekrar sattırmıyor yıllık kar payları devamlı ödenmek zorunda kalıyordu, bu durum karşısında devlet vergi koymak zorunda kaldı. Bu vergilendirme eshamın üçüncü şahıslara satışını engelleyemedi.

18. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren esham sistemi yaygınlaştı malikane sistemi ise zamanla ortadan kalktı. Bunun nedeni malikane sahiplerinin ödedikleri yıllık mal ödemelerinin malikanenin gerçek karlılığının yanında önemsiz kalmasıdır, devlette bu durumu fırsat bilerek malikaneleri ele geçirdi, kendisi işleterek yıllık kar paylarında satmaya başladı. Dolayısı ile malikaneler esham sistemine geçiş ile devletleştirilmiş oldu. Bu devletleştirme malikane sahiplerinin ödemiş oldukları muaccel miktarlarının kendisine geri verilmesi şeklinde gerçekleşti. Malikane sahiplerinin öldüklerinde malikanelerin yeniden satılması yerine eshamlaştırılarak devlet tarafından işletilmiştir.

2.2.4. Tağşiş Düzeni

Osmanlı İmparatorluğu'nun mali bunalımı aşmak için kullanmış olduğu iç borçlanma araçlarından biride tağşiş uygulamasıdır. Buda tedavülde bulunan silkelerin içindeki gümüş veya altın miktarının azaltılmasıyla mümkün olmakta buda bir yandan dolaşıma sokulan para miktarını arttırırken bir yandan da devletin elinde ödemeleri için kullanabileceği yeni bir fon yaratmış oluyordu. (Pamuk, 1988: 160)

Osmanlıda tağşiş işlemleri yıpranan silkelerin tedavülden çekilmesi ve darphanelerin kötü işletilmesi ticari işlemlerdeki genişlemeye bağlı olarak ekonominin artan para talebini karşılamak istemesi ve dolaşımda ki altın ve gümüş paralar arasındaki kur değerinin değiştirilmesi gibi değişik amaçlarla yapılmıştır. Fakat Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tağşişlerin en önemli nedeni artan bütçe açıklarını finanse etmek amacıyla ek gelir sağlamak istemesi olmuştur. (Pamuk, 1997: 98 - Eldem, 1999: 12) Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk paranın gümüş silke olarak basıldığı 1326 yılından 1479 yılına kadar akçe denilen gümüş sikkeye ve onun katlarına dayanan mono metal bir para sistemi kullanılmıştır. Fatih döneminde 1479 da ilk altın paranın basılmasıyla bimetalizm döneme geçilmiştir. Bu dönemde

Osmanlı topraklarının genişlemesi ve Akdeniz'de oluşan yeni ticari düzenin bir sonucu olarak yabancı paralar ve bazı mahalli paralarda Osmanlı piyasasına girmiştir. 16. yüzyılda Avrupa'da altın ve gümüşün bollaşmasıyla kuruş denilen iri gümüş silkelerde Osmanlı piyasasında kullanılmaya başlanmıştır. (Öner, 2005:132) 1688 yılında bakır paranın tedavüle girmesiyle Osmanlı para sisteminde trimetalizm ortaya çıkmıştır. (Tabakoğlu, 1985: 277) Akçe ilk basıldığı tarihten 1697'ye kadar 400 yıla yakın süre para birimi olarak gelirlerin tahsili ve giderlerin ödenmesi için kullanılmış devletin tüm hesapları ve kayıtları akçe olarak tutulmuştur. 1697 yılında para birimi akçe yerine kuruş olarak belirlenmiştir. (Öner, 2005: 12) Bu dönemde Osmanlı'da para basma devlet tekelinde tutulmamıştır. Osmanlı parası İstanbul, Halep, Diyarbakır, Saraybosna gibi büyük şehirlerde basılmıştır. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi tağşiş uygulaması madeni paranın değerli maden içeriğinin azaltılarak değerinin düşürülmesi olarak tanımlanabilir. (Eldem, 1999: 12) Osmanlı 18. yüzyıla kadar kendi altın silkelerinin içeriğini değiştirmemiştir. Tağşiş işlemlerini gümüş içerikli akçeler üzerinden gerçekleştirmiştir. Osmanlı para düzeninin temel birimi olan akçede 16. yüzyıl sonlarına kadar istikrarını korumuştur. İlk büyük tağşiş 1584 yılında yapılmıştır. (Eldem, 1999: 15) Dolayısıyla bu tarihe kadar oldukça uzun aralıklarla yapılan devalüasyonlar para sistemini ve akçenin itibarını fazla sarsmadan gerçekleştirilmiş ancak devam eden savaşlar için hazineye gelir sağlamak amacıyla 1584 yılında yapılan tağşiş uygulamasıyla fiyatlar hızla artmıştır. Bütçe açıklarının giderek artması bunu kapatacak gelir kaynaklarının yeterli olmaması sebebiyle 17. ve 18. yüzyılda tağşişler yapılmış, 19. yüzyılın başlarında da tağşiş uygulamaları devam etmiştir. (Pamuk, 2000: 210) 19. Yüzyıl ortalarına doğru kaynak sağlamak amacıyla iç borçlanma aracı olarak kullanılan tağşiş uygulaması 1789-1844 yılları arasında Osmanlı ekonomisinde hızlı bir enflasyon yaşanmasına sebep olmuştur, bu dönemde fiyat düzeyi 10-15 kat artmıştır. Bu durum Osmanlı dış ticaretini olumsuz etkilediği gibi vergi gelirlerinin de azalmasına yol açmıştır. (Pamuk, 1997: 186) Tağşiş uygulamasında yeni akçeler toplanan eski akçelerin içindeki değerli maden oranı azaltılarak yeniden basılarak piyasaya sürülmüş ve aradaki fark hazineye gelir olarak kaydedilmiştir. (Öner, 2005: 132) Böylelikle bir yandan dolaşımdaki para miktarı attırılmış, diğer yandan elde edilen senyoraj gelirleriyle devletin ödemeleri için yeni

kaynak yaratmıştır (Yalçın, 1979:315). Madeni paralara dayanan para düzeni bütçe açıklarını finanse etmekle birlikte 19. yüzyıl başlarında çok sık kullanılması önemli maliyetleri de beraberinde getirdiği görülmüştür. (Kıray, 1993: 26) Her tağşiş uygulamasının ardından para miktarındaki aşırı artış fiyatları yükseltmiş, paranın satın alma gücünü düşürmüş, büyük oranlarda enflasyon yaratmış, ulusal paraya karşı güvensizlik yaratmış vergi gelirlerindeki azalma bütçe dengesini bozmasına sebep olmuş, bu da çok önemli miktarlarda bütçe açıkları yaratmıştır. Dolayısıyla akçe üzerinden maaş alan devlet görevlilerinin maaşlarını düşürmüş, satın alma güçlerini azaltmış, ortaya çıkan bu durum karşısında halkın, yeniçerilerin ve maaşlı çalışan devlet görevlilerinin düzeni bozulmuş buda direniş ve ayaklanmalara sebebiyet vermiştir.

Sonucunda toplumsal düzen ve iç barış bozulmuştur. Düşük ayarlı silkeleri taklit etmek daha kolay olduğu için para kalpazanlığı artmış, devletin tağşişten beklediği ek kaynak kalpazanlar tarafından kullanılmıştır. Karaborsalar meydana gelmiş, birçok kişi haksız kazanç elde etmiştir. (Öner, 2005: 132) Tağşiş uygulamasının zaman içerisinde ihtiyaç duyulan fonlar için son derece yetersiz kalmış, artan bütçe açıklarını finanse edemediği için Osmanlı maliyesi başka alternatif iç borçlanma araçlarının arayışına yönelmiş, tağşiş uygulamasının alternatifi olarak kaime uygulamasına geçilmiştir.

2.2.5. Kaime Düzeni

Bütçe açıklarının finanse edilebilmesi için bir tedavül aracı olarak bununda ötesinde bir iç borçlanma ve finansman aracı olarak 1840 yılında kaime adı verilen kağıt paralar tedavüle çıkarılmıştır. (Akyıldız, 1996: 249) Kaime aslında banknot ve devlet tahvili arasında bir tür melez nitelik taşıyan paradır. İlk kaimeler 500 kuruş değerinde sekiz yıl vadeli ve yılda yüzde 12,5 faiz getirişi sağlayan devlet iç borçlanma senedi niteliği de taşıyan kağıt paralar şeklinde ihraç edilmiştir. (Belin, 1999: 470) 1840 yılında yapılan ihraçlarla 160 milyon kuruş değerinde kaime tedavüle çıkarılmıştır. (Kıray, 1993: 26) Osmanlı'da kaime ihraçları 1840-1862, 1876-1878 ve 1915-1923 arası yılları kapsayan üç dönemde kaime uygulaması

yapılmıştır. İlk kaime uygulaması 1839'da Tanzimat Fermanı'nın ve reformlarının getirdiği mali yükün önemli boyutlara ulaştırdığı hazine açıklarının finansmanına yönelik olarak gerçekleştirilmiştir. (Eldem, 1999: 19) Bu kaimeler elle yazılı olarak tedavüle uygun olmayan şekil ve boyutta karşılıksız olarak ihraç edilmiştir. 1840'ların ikinci yarısında değerleri 50 kuruştan 10.000 kuruşa kadar uzana kaimeler basılmaya devam edilmiştir. (Pamuk, 2000: 228) İlk ihraç edilen kaimelerin kolaylıkla taklit edilebilir olmaları kısa süre içinde kalpazanların dikkatini çekmiş, taklitleri piyasaya sürülmüştür. (Yerasimos, 2001: 69) 1842 yılında kabartmalı tuğrası anapara ve faizlerini gösteren mühürler basılarak taklit edilmeye karşı bazı önlemler alınarak basılmış, eski kaimeler yenilerle değiştirilmiş, taklitlerinin ayırt edilmesi zor olduğu için İstanbul dışındaki tedavülü durdurulmuştur. (Borsa Rehberi, 1990: 115) Kaime faizleri düzenli olarak yılda iki kez ödendiği ve vergi ödemelerinde para gibi kullanıldığı için yatırım aracı olarak elde tutulmuş piyasada tedavülü sınırlı olmuştur. Fakat değerli madeni paraları kullanmaya alışmış halkın, kaimeye yeterince ilgi göstermemesi günlük alışverişlerde kullanmaması ve kalpazanlık faaliyetlerinin de artması sonucu değer kaybetmeye başlamıştır. (Bayraktar, 2002: 73) Kaime ihracına bir süre ara verilmesine rağmen 1847 ve 1849 yıllarında yeni kaimeler basılmış ve eskilerle değiştirilmiştir. 1851 yılında kaimelerin günlük alışverişlerde kullanılması amacıyla itibari değerleri 10 ve 20 kuruş olan faiz geliri sağlamayan kaimler tadavüle çıkarılmış 1853 yılına gelindiğinde 170 milyon kuruş ya da 1.6 milyon sterline ulaşmış olan toplam tedavüldeki toplam kaime miktarı 1854 Kırım Savaşının finansmanında ordu kaimesi adını alarak kaimelerin ihracıyla karşılanmaya çalışılmıştır. (Eldem, 1999: 20) Fazla miktarlarda kaime basılması kalpazanlık faaliyetleri Amerika'dan ülkeye sokulan taklit kaimeler nedeniyle değeri düşmüştür. (Kazgan, 1995: 79) 1856 yılında Fransızlarla ortak olarak kurulan Banka-i Şahane-i Osmaniye tedavüldeki kaimelerin kaldırılması karşılığında devlet bankası ayrıcalığı verilmiştir. Bunun sonucu olarak 1861 yılında 1.250 milyon kuruşluk rekor tutarda yeniden kaime basılmıştır .(Pamuk, 2006: 26) 1862 yılında ise Osmanlı bankasından sağlanan kısa vadeli kredilerle kaimeler piyasadan kaldırılmıştır. (Pamuk, 2000:228) Ancak kaimelerin olumsuz etkileri tedavülden kaldırıldıktan

sonrada devam etmiştir. Bütün bunlara rağmen kaimelerin kaldırılması mali açıdan gelir gider dengesizliğini önemli ölçüde azalmasına neden olduğu görülmüştür.

İkinci kaime uygulaması 1878 Osmanlı Rus savaşında Osmanlı Bankası nezaretinde savaş giderlerinin finansmanının sağlanması amacıyla iki milyon lira ve daha sonra bir milyon lira değerinde ihtiyat kaimeleri piyasaya sürülmüştür.

Bütçe açıklarının finansmanı amacıyla yedi milyon lira ve altı milyon liralık yeni kaime ihraçları yapılmış toplam 16 milyon lira kaime miktarı ortaya çıkmıştır. Ancak ikinci kaime denemesinde de kalpazanlık aşırı fiyat artışları, enflasyon, ödemeler dengesinde açıklar ve nakit para sıkıntısı gibi sonuçlar doğurmuştur. Söz konusu sorunlar nedeniyle kaimeler yine toplatılmış. 1878 yılında halkın huzurunda \akılmıştır (Eldem, 1999: 20)

Üçüncü ve son kaime uygulaması Birinci Dünya Savaşının finansmanı amacıyla 1915 yılında altın, gümüş silkelerle başa baş değerlerle piyasaya sürülmüş ancak bu uygulamada dış borç ödemelerinin düzenlenmesi için kurulan Düyun-u Umumiye İdaresi denetimi altına girmiştir. Bu kaime ihraçlarının akıbeti de öncekilerden farklı olmamış, değer kaybına uğramış, kalpazanlık faaliyetlerine yol açmış, savaşında etkisiyle yüksek enflasyon yaratmış bu kaimelerde 1928 yılında tamamen tedavülden kaldırılmıştır. (Akyıldız, 1996: 248)

2.2.6. Sarraflık Düzeni

Sarraflar daha ziyade para ve değerli madenlerin alım satımı ve darphanelerle ilgili olarak devletle ilişkileri artmış giderek mali sistemin ayrılmaz bir parçası durumuna gelmişlerdir. En güçlü dönemlerini tanzimat öncesi yaşamışlardır. Osmanlı devletinde sarraflık faaliyeti gösterenlerin büyük çoğunluğunun gayrimüslim olduğunu Müslüman sarrafların ise adedi beşi geçmediği bilinmektedir. (Cevdet, Maliye No: 21003 1708) Resmi ideolojisi İslam olan Osmanlı devletinde sarraflık gibi önemli bir mesleği icra edenlerin çoğunun gayrimüslim olmaları gerek devlet ve gerekse halk nezdinde uzun zaman bir problem yaratmamıştır. Sarrafların gayrimüslim olmaları kimliklerini ortaya koymaları bakımından tam olarak yeterli

görülmemiş bunun yanında din mezhep ve etnik özelliklerine göre de ayrıştırılabilmiştir.

Osmanlı sarraflarının önemli bir bölümü Yahudi ve Ermenilerden oluştuğu XIV. yüzyıldan sonra Yahudi sarrafların önemi azalırken Rum ve Ermeni sarrafların güçlendikleri görülmüştür. Sarraflığın babadan oğla geçen aile geleneği olduğu, bununda Müslümanların bu meslekten uzak durmalarında önemli bir husus teşkil ettiği görülmektedir. Osmanlı toplumunda idari ve mesleki görevler gayrimüslimlere kapalıydı. Tarımsal kesim dışında kalan şehir ve kasabalarda yaşayan gayrimüslimler için geçim kaynağı ticaret ve esnaflık faaliyetleri olabilmekteydi. Öyle görünüyordu ki ticari ve diğer faaliyetlerde her sosyal zümre eskiden beri belli alanlarda uzmanlaşmış ve toplumda adeta kendiliğinden bir iş bölümüne girmiştir.

Müslümanlara göre gayrimüslimler ticarete ve parasal işlere daha yatkındı ve geçmiş yıllardan kalan önemli birikim ve deneyimleri vardı. Yabancı dil bilme, dış dünyanın tacirleriyle ilki kurmak önemli bir beceri idi. Osmanlı paraları dışarıdaki paraları daha kolay tanıyor dolayısıyla çeşitli paraların değiş tokuş işlemlerinde başarılı olma şansları artıyordu. Bu zümre mensuplarının ataları da Osmanlıdan önce benzer işleri yapıyorlardı. Müslümanlara göre bu mesleğe çok önceden girmişleri. Osmanlı yönetimi de bu insanları dışlamadı ve bir imparatorluk olmanın mantığına uygun biçimde onların faaliyetlerine izin verdi ve deneyimlerinden yararlandı. (Goffman, 1995: 76) Sarraflar sadece kefil olmakla kalmayıp mültezimlerin faizlerini paylaşmaktadırlar. Üreticiyi kitlesel olarak yıkıma sürükleyen tefeci sistemi imparatorlukta feodal devletin merkezi niteliğinde tefeci sermayenin daha değişik rol oynamasına yol açmıştır, üst sınıflar içerisinde para servet sahibi olanlar galata sarrafları aracığı ile faizcilik yaparken devlet kapısında nüfuslu kişilerde sarrafların aracılığı ile dolaylı tefeciler haline gelmişlerdir. En büyük toprak beyi olarak sarayın devletten alacaklı durumda olanları tefeci sermaye ezdirmesi sarayın tefecilerden borç para alması ve en sonunda sarayın tefecilere borçlu duruma gelmesidir. (Suvla, 1940: 265-268) Sarraf devlet borçlarını ödemekte çoğu zaman güçlük çekmiş ve alacaklılara vadesi belli olmayan borç senetleri vermiş ve bu borç senetlerini alanlar galata sarraflarına yüksek ıskontoya kırdırmışlardır. Saray tefecilerinin eline geçen

borç senetlerini ödemek için tarımsal gelirlerini iltizam suretiyle satmak ve daha büyük borçlan ödeyebilmek için büyük tarımsal alanları malikane olarak devretmek zorunda kalmıştır. Tarımsal gelirleri iltizama alan ya da malikane olarak satın almış bulunan nüfuslu kişiler (üst sınıflar) ve tefeci sermaye (sarraf) arasında ortaya çıkan bu alışveriş feodal sistemin yeni bir biçimde güçlenmesine olanak sağlamıştır.

Osmanlı toplumunda sarraf adı altında karşımıza çıkanların hepsini aynı statü içinde görmek mümkün değildir. Adi sarraf ile hazine sarraflarını birbirinden ayırmak gerekir. Sıradan sarraflar günümüz kapalı çarşısındaki tüccarları ataları sayılır. Bu tip sarrafların önemli bir bölümü Osmanlı başkentinde olmak üzere imparatorluğun çeşitli önemli kentlerine iş yapmaktaydı. Bunlara küçük taşra kentlerinde de rastlanabilmekteydi. Adi sarrafların asıl işi para değiş tokuşu yaparak rayiç farklılıklarından kar elde ederlerdi. Kuyumculara hammadde sağlamak bunun yanında borç alacak işlerine girmek kendi bölgelerinin para birikimi olan insanları olmak nedeniyle birçok sarraf bankerlik işine girmişti.

Adi sarraflar sıfatlarından da belli olduğu üzere küçük sermayeli sarraflardır, zamanla içlerinde zenginleşip itibar kazananlar muteber kategorisine girerler. Bunların esas amacı hazine sarfı sıfatına katılmaktır. Bunun içinde itibarlarının devletçe tanınması ve kendilerine bir berat verilmesi gerekir. Bu iş pek kolay değildir. Çünkü sarrafın her şeyi maliyeciler tarafından etraflıca incelenir soruşturulur. Hazinece muteber addedildiği kayda geçirilir. Bunlara kuyruklu sarrafta denilirdi. Hazine sarrafları olarak tanınmaları onların iltizam işlerine girmelerine olanak tanırdı. Çünkü iltizam usulünün kurallarına göre bir mukataanın iltizamına talip olan bir mültezim müzayede için pey akçesi verirken muteber bir sarrafı kefil göstermek zorundaydı. Mültezimin kendisinin paralı ve muteber olması önemli değildi. Hazine kefil olan sarrafın güç ve itibarına bakardı. Çünkü iltizam bedelinin tahsili sırasında bu bedeli sarraflardan tahsil ederdi. (Eldem, 1999: 21)

2.2.7. Tahvilat Borsası Düzeni

Osmanlı'da tahvilat borsasının kurulması ve gelişmesi Galata'da faaliyet gösteren azınlıkların ticari faaliyetleri sayesinde olmuştur. Osmanlı Devletinde Rum, Ermeni, Yahudi tüccarlar özellikle İstanbul Galata'da bankerlik yaparak para işlemlerinin yönünü belirlemişlerdir. Osmanlı devletinde borsanın kurulmasını zorlayan en önemli etmenlerden birisi Avrupa borsalarının gösterdiği hızlı gelişmedir. Avrupa'da sanayi devriminin sonrasında hızla gelişen ticaret şirketleşmeyi beraberinde getirmiştir. Peş peşe kurulan anonim şirketlerin çıkarttığı hisse senedi ve tahvillerin sarraflar aracılığı ile imparatorluğun merkezi ve önemli şehirlerinde dolaşması ve alınıp satılması bir yana dış piyasalardan sağlanan borçların tahvillerinin Avrupa'nın önemli piyasalarına kota edilmesi Osmanlı'da borsanın kurulmasını tetiklemiştir. (Köse, 2001: 236)

Osmanlı'da menkul kıymet ticareti niteliği taşıyan işlemler tanzimat sonrası başlamıştır. 1854'de yapılan dış borçlanmalara ait olan tahvillerin yaygın şekilde el değiştirmesi borsa faaliyetlerine zemin hazırlamıştır. Galata bankerleri 1864 yılında resmi olmayan bir para ve tahvilat borsası işlevi görecek dernek kurmuşlar, Galata'da önce Havyar han da daha sonra da komisyon han (Konsolid han) da faaliyet göstermişlerdir. (Koraltürk, 1999: 16) Galata borsası Rum bankerlerin Başkentte sefura adını verdikleri bir esnaf locası olarak örgütlenmiş ve bu locaya ait nizamname ile yönetilmeye ve işlevlerini yürütmeye başlamıştır. (Koraltürk, 1999: 446) 1866 yılında çıkarılan bir kararname ile Fransız borsa sistemine benzer ilk resmi borsa "Dersaadet Tahvilat Borsası" adı ile açılmıştır. Bu borsanın kontrolünü sağlamak için maliye nezaretince Abidin Bey adlı bir komiser atanmış ve 20 kişilik bir yönetim komitesi oluşturulmuştur. (Karslı, 1994:31 - Fertekliğil, 2000: 29) 1867 yılında çoğu Rum olan borsa abonelerinin oy birliği ile yaptıkları tüzük borsa işlemleri ve bu işlemleri yapanlarla ilgili birçok esasları belirlemiştir. Galata borsası 1874 yılında çıkartılan bir nizam name ile zapturapt altına alınmaya başlandı özellikle konsolit ve hava oyunları ile birçok insanın kandırılması borsa üzerinde hükümet denetiminin kurulmasını zorunlu hale getirmiştir. (Koraltürk, 1999: 446)

Esham ve tahvilatın alım satımının alım satımını yapıldığı devletlerde borsaların hükümetlerin denetiminde olduğu gibi hususların yer aldığı bir nizamnamenin hazırlanması amaçlanmıştır. Muteber sarraf ve bankerlerden mürekkep genel bir komisyonun oluşturulması ve genel esham emini Ohannes efendinin de bu işte görevlendirilmesi kararlaştırılmıştır. 1874 tarihli yayınlanan tüzük ile borsa işlemlerini gözetim görevi yeni oluşturulan borsa konserliğine verilmiştir. (Borsa Rehberi 1928:17)

1881 yılına Düyun-u Umumiye-i Osmaniye Borsası kurulduktan sonra Galata borsasından işlemler yine devam etmiştir. Özellikle bir anonim şirket olarak kurulan Reji şirketinin borsanın sistemli işletmesinde önemli rolü olmuştur. Galata borsanın motor güçleri olan tüccar ve azınlıkların İstanbul'dan ayrılması ile Galata borsasının etkinliği azalsa da yüzyılın sonralına doğru yeniden hareketlendiği görülmektedir. Bunda özellikle Galata semtine yerleşen Fransız, Rus ve İtalyan bankaların Galata borsasında yabancı devlet kağıtlarıyla yabancı şirketlere ait işlemleri hızlandırmasının da rolü olmuştur. (Kazgan, 1995: 101)

Galata Bankerleri veya Galata Sarrafları diye anılan kişiler ve bunların XIX. yüzyıl ikinci yarısından sonra kurdukları bankerlik işletmeleri Osmanlı Mali Tarihi yanında özellikle Türk-İslam tebaanın her katının ekonomik hayatı hatta günlük yaşamı etkilemede büyük rol oynamışlardır.

Galata Bankerlerinin Osmanlı Ekonomisindeki asıl önemli rolü Batı'daki Sanayi Devrimi ile ağırlık kazanmakta ve Osmanlı İmparatorluğunun Batı için devamlı pazar haline getirilmesindeki rolü konuya büyük bir önem getirmektedir.

II. Mahmut devrinde İstanbul, İzmir ve güney limanları ile Karadeniz limanlarındaki çeşitli ucuz mallar Galata Sarrafları ile onların bu liman ve kentlerdeki acente ve ortaklarını kısa zamanda daha da zenginleştirmişti. Bu mallara talep sadece saray, vükela ve bey paşalardan gelmeyip, İslam-Türk halkı bu malları tercih eder duruma düşünce Bankerlerin iş hacmi büyüdü. Galata Bankerleri imparatorluğun hemen her tarafında kredi işlerine hakim olarak bir taraftan yerli tüccarı diğer taraftan da tüketiciyi finanse etmek durumuna girdi.

Özellikle yerli Rum Bankerler tüccar ortakları ile faiz haddi düşük olan Batı'dan getirdikleri kredi ile satın aldıkları malları peşin para ile satarak ellerinde biriken parayı bir kaç misli faizle bu malları pazarlayanlara ve tüketicilere kredi olarak veriyorlardı. Bu tüccar-banker ortaklığı Osmanlı İmparatorluğunun Batı'ya ihraç etmiş olduğu tarımsal malların ucuza kapatılmasını sağlıyordu. Kurdukları finansman ağı ile üreticilerin mallarını mahsul daha hazır olmadan çok düşük fiyatla satın alıyorlardı. Rum banker ve Rum tüccar bu ortaklıkları monopolcü alıca ve satıcı olarak güçlenmelerine, Ermeni ve Yahudi Sarraflar iç tüketimi finanse eder duruma gelmişler, özellikle Ermeni Bankerler devlet sarraflığını, Yahudi sarraflar yüksek memurların tüketim masraflarını finanse ediyorlardı.

II. Mahmut devrinde Sanayi Devrimi'nin İmparatorluğun iç üretim yapısını bozan etkisini Galata Bankerleri yardımı ile yapmıştır. Bir de gümrük kapılarındaki vergilerin artması buna eklenince, Batı mallarının girişini kısıtlayan hükümler kaldırıldı. Çünkü gümrük kapılarından elde edilen gelirler iltizam yolu ile elde edilen vergilerden çok daha sağlam Varidat kaynağı olarak görülüyordu.

Örneğin; 1802'de Ermeni sarraf Ohannes'in iplik resmi iltizamının yanında, ithal edilen pamuklu kumaşların gümrük varidatı kat kat üstündür. İmparatorluğun iç pazarında esnaf loncaları olan Gedik'ler hakimdi. Gedikler üretici loncalarla iş birliği içindeydi. Ayrıca Yeniçerilerde İstanbul'daki Gediklerle menfaat birliği içindeydiler. Sarraflar uzun bir müddet bu gedikleri finanse etmişler "Batı ticareti ile güçlenmeleri faiz ödeme güçlerinin yükselmiş olması malları hemen satıp paraya çevirebildikleri" için Gediklere bir takım güçlükler çıkarmalarına neden oldu. Bunun üzerine batı mallarının kendileri tarafından pazarlanması Gedik olmayan tüccarlara bu hakkın verilmemesi için yeniçerilerle bir olarak ayaklandıkları görülmektedir. 1826 "Vakay-ı Hayriye" olaylarında yabancı tüccarların Beyoğlu tepelerinde kurdukları barakalara yeniçerilerin hücum etmelerindeki ve yakmalarının arkasındaki gerçek budur. (Kazgan, 1991: 16)

Gediklerin imtiyazları XIX. yüzyıl sonunda tamamen ortadan kalkmıştır. Batılılar özellikle yabancı tüccarlar onların İmparatorluk içindeki azınlıklardan

oluşan işbirlikçileri Galata bankerlerine serbestçe faaliyet göstermelerini sağlayan "Tanzimat Fermanı"nı ilan ettirmişlerdir.

Gedikler faaliyetlerini terk etmişler, ilk zamanlar yüksek kiralarla Batı mallarını satan azınlıklara kiraya verdikleri için küçük rantiyelerle yetinmek zorunda kalmışlardır. Bir kısmı da devlet kadrolarına kapılanmışlar. Bu uygulama Türk-İslam tebaasının fakirleşmesine neden olmuştur. Ortaya çıkan ticaret ve finans burjuvasının artan kaynakları ile kısa zamanda güçlenerek, Osmanlı idaresinde bazı mevkileri ele geçirdiği gibi bazı kanunları kendi çıkarlarına uygun olarak düzenlemesini sağlamıştır.

1895'e kadar borsada önemli olaylar olmamıştır. Ancak Osmanlı bankası direktörü, Sör Edgar Wincent'in Transval altın madenlerini işletmek üzere hayali bir şirket kurar bu şirketin hisse senetlerini satar ve büyük meblağda para toplar ancak kısa süre içinde iflasını ilan eder. Bu büyük kandırmaca, borsada büyük kayıpları beraberinde getirmiştir. (Koraltürk, 1999: 446-447) Bir de buna Ermeni olayı eklenince her türlü hisse senetleri ve tahviller büyük değer kaybetmişlerdir. Osmanlı Bankasının hisse senetleri ve tahviller üzerine o sırada avans vermemesi de borsayı temelden sarsmıştır. Bunun üzerine borsa hükümetten moratoryum ilan edilmesi isteğinde bulundu. Hükümet de 18 Ekim 1895'de genel likidasyon ilan ederek bu öneriyi kabul etti ve borsa 4 ay süreyle geçici olarak kapatıldı. (Karslı, 1994: 32 - Koraltürk, 1999: 447) Bu olaydan sonra borsacılar kendilerini toparlayamayarak 500 konsolitten fazla işlem yapmamak suretiyle iki yıl boyunca ihtiyatlı davranmışlardır.

Birçok borsacı da işi bırakmış bu dönemde İstanbul borsasında alıcı olarak 7-8 kişi kalmıştır, bu bunalım yılları iki yıl sürmüş ve ancak 1898'de atlatılabilmiştir. (Borsa Rehberi 1928: 18)

II. Meşrutiyete kadar, İstanbul borsasına devlet tahvilleri Düyun-u Umumiye senetleri konsilitleri ile İstanbul. Selanik ve Beyrut'ta kurulan yabancı şirketlerin menkul kıymetleri, panama ve Süveyş kanalları tahvil ve hisse senedi gibi tümüyle yabancı kıymetler kayıtlıydı. Daha sonra yabancı şirketlerin menkul kıymetleri de işlem görmeye başlamıştır, ancak bunların çoğu da yabancı sermayeli şirketlerdir.

1913 yılında borsa Konsilid Han'ın yıkılması ile birlikte Mehmet Ali Paşa hanına taşındı. I. Dünya savaşının çıkması ile birlikte Hıristiyan ve Osmanlı vatandaşlarının askere alınması, borsa mubayaacı borsa simsar ve hizmetlilerinin de askere gitmesi ile devlet, borsa meclis üyesi Bogos Mumcuyan Efendinin talebi üzerine borsayı kapattı. (Borsa Rehberi s. 18)

2.2.8. Galata Bankerleri

Osmanlı finans tarihinde Galata bankerleri, Düyun-u Umumiye kuruluşuna ve Osmanlı Bankası'nın faaliyete geçişine kadarki dönemde özellikle 1854 yılındaki ilk Osmanlı dış borçlanması ve 1881 muharrem kararnamesi döneminde çok önemli bir yer tutmuştur. Osmanlı Devletinde faiz faktörü nedeniyle iç ve dış borçlanma işlemleri ile para ve bankacılık işlemleri uzun yıllar azınlıkların oluşturduğu Galata bankerleri tarafından yürütülmüştür. (Belin, 1999: 490)

İmparatorluğun yükseliş döneminde Galata bankerleri vergilerin toplanmasında, hazine açıklarının kapatılmasında, madeni para ihracı ve tedavüldeki kısa vadeli borç vermede yardımcı olmuştur. Zaman içerisinde Osmanlının mali işlerini büyük ölçüde yürütmeğe başlamışlar, uzunca bir sürede devlet bankası görevini üstlenmişlerdir. Yahudi, Rum ve Ermeni azınlıklardan oluşan ve Galata semti civarında toplanmaları nedeniyle Galata bankerleri olarak anılmışlar, tazimatla birlikte azınlıklara tanınan imtiyazlara bağlı olarak, yalnız maliyede değil imparatorluğun politikalarında da önemli roller kazanmışlardır. (İnalcık, 2000:260)

19. Yüzyılda sadece devlete borç vermekle kalmamış aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin Avrupa piyasalarında kısa vadeli borç sağlanmasına da aracılık yapmışlardır. Saraydan aldıkları borç senetlerini Avrupa bankalarında ve borsalarında kırdırmışlar. Osmanlı Devletinin yüksek faizli tahvillerinin Avrupa piyasalarındaki satışı ve tutundurulması faaliyetini üstlenmişlerdir. (Pamuk, 2000: 231) Yabancı sermayeli bankaların kurulmaya başladıkları ve Avrupa bankalarının İmparatorluk içinde şube açmaya başladıkları 19. yüzyıl ortalarına kadar bütün bankacılık işlemleri Galata bankerleri tarafından yürütülmüştür Galata bankerleri

İngiliz, Fransız ve Avusturyalı sermaye gruplarıyla ortaklıklar kurmuşlar yeni bankalar açmaya başlamışlardır. (Akgüç, 1987: 91-93)

Bu bankalar bir taraftan devlete kısa vadeli borç verirken, diğer taraftan da devlet ile Osmanlı tahvillerine yatırım yapan yatırımcılar arasında aracılık yaparak komisyon ve faiz geliri sağlamışlar faiz ve komisyon oranlarının son derece yüksek olmasından dolayı bu işlemlerden çok yüksek kazançlar elde etmişlerdir.

2.2.9. Selanik Bankerleri

Selanik, Balkanların ve o dönemde Osmanlının büyük bir ticaret limanıdır. Aynı zamanda yeni özgür düşüncelerin gelişmesine çok uygun batı ile yakın rahat ilişkiler kurabilen bir kültür merkezidir. Aynı zamanda çeşitli dinlerin, kültürlerin düşünce ve politik akımların kaynaştığı bir çatışma noktasıdır. İstanbul'dan daha fazla milletler arası bir kişilik ve renk gösteriyor, gençler kolaylıkla yabancı dil öğrenip konuşabiliyorlardı. Güçlü bir ticaret burjuvazisi vardı. Selanikli dönmeler kültür seviyeleri, kurdukları basım evleri, gazeteleri, kulüpleri, özel okullarıyla bir ticaret burjuvazisi olarak iyice sivrileşmişlerdi. Dönmeler ve Museviler jön Türk harekelini desteklemekteydi. Bir rejim değişikliği onlara İstanbul'da Rum ve Ermeni iş adamlarının tekel durumlarını yıkmayı ummaktaydı. Bu noktada saraya ve hanedana yakın Galata bankerlerine karşı Selanikli bankerlerinde İttihat Terakkiyi desteklemeleri bankerlik müessesesini siyaset içine müdahalesini bir örneğini açık bir biçimde ortaya koymaktaydı. Şöyle ki; Almanya, Avusturya'ya yakın olan Selanikli ticaret burjuvazisiyle, İngiliz ve Fransızlara yakın ekonomik ilişkilerde bulunan, Rum, Ermeni Galata burjuvazisi arasında bir çıkar çatışması doğurmuştur. Jön Türk hareketi yalnızca bir subay, aydın hareketi değildir. Ekonomik hayatta Rum, Ermeni Galata bankerlerinin kurduğu tekeli yıkmaya azimli, Selanik ticaret burjuvazisi tarafından desteklenen toplumsal bir harekettir. (Avcıoğlu, 1978: 248)

2.2.10. Osmanlı Bankası (Banka-i Osmani Şahane - Ottoman Bank)

İngiliz, Fransız sermayesi ile kurulmuştur. Osmanlı da ilk banknot basma yetkisini alır. Babıali, Osmanlı Bankası faaliyette bulunduğu sürece kağıt para çıkarmamayı, başka bir kuruluşa da bu imtiyazı tanımamayı taahhüt eder. Ancak, Bankayla anlaşarak bozulmuş iki kez kağıt para çıkarmak zorunda kalınmıştır.

Osmanlı Bankası ilk iki yılda banknotlarına %50 karşılık bulundurur. 1865'te sözleşmede değişikliğe giderek karşılık (ankes) %33 düşürülür. Bankanın banknotları altına çevirme taahhüdü İstanbul için geçerlidir.

Osmanlı Bankası gerçek bir emisyon bankası olmamıştır. Maden paradan kağıt paraya geçiş zor olmuş, kağıt paraya güven uzun zaman almıştır. Tanzimat'ın ilk yıllarında ki kaime deneyimi kağıt paraya güveni sarsmıştır. Osmanlı Bankası daha önceki başarısız deneyimden dolayı temkinli olması gerekiyordu.

Kaime sorununa Osmanlı Bankası çözüm getirir. Fransız sermayesi katılımı ile oluşturulan Banka-i Şahane-i Osmaniye tedavüldeki kaimeleri kaldırmak koşulu ile Devlet Bankası ayrıcalığı verilir. Tedavülden kalkacak kaime miktarı 11 milyon lira dolayındadır. Zaten kaimelerin değeri yarı yarıya düşmüştü. Kaimenin tedavülden kaldırılması için Tebdili Kavaim İdaresi adıyla bir komisyon kurulur. Osmanlı ilk kağıt parasını piyasadan kaldırmış oldu.

Osmanlı Bankası aktiflerini dış piyasada kullanır. Hasat dışında sermayesini Paris'e yatırır. Osmanlı lirası olarak Fransa bankasına rehin bırakır. %1,5 faizle bankadan borç alır. Paris borsasında ticari işlemlere girişir. Hasan döneminde tekrar geri getirir. Anadolu ve Rumeli'de ticari işlemlerde kullanır.

Osmanlı Bankası banknotları İstanbul dışında dolaşıma sokmak istediyse de olumlu sonuç alınmaz. Halkın kağıt para alışkanlığı olmadığı, KAİME deneyiminin kötü etkisi, eline banknot geçer geçmez altına çevirme eğilimi önlenememiştir. Osmanlı Bankası tarihi boyunca bir kaç kez ödeme yapamayacak duruma düşmesine

rağmen 3 Ağustos 1914 tarihli yasa ile banknot karşılığı altın verme yükümlülüğü kaldırılır. Banknotlara zorunlu tedavül uygulanır.

Kaime piyasaya kaime sürmek giderleri karşılamada güçlük çeken Babıali için bulunmaz bir nimettir. Osmanlı sıkıştıkça emisyona başvurur. Ancak başlangıçta sınırlı miktarda çıkarılan kaimeler giderek değer yitirmeye başladı. Yurt dışından getirilen taklitleri piyasaya sürülür. Kaimenin maden paralarla dış paralara oranla her gün değeri düşer. 1844'te Para Reformu ile gündeme gelen parasal düzenlemeler kaimenin düşüşü ile anlamını yitirir. Babıali Osmanlı para sistemini ayakta tutmak için kaimeleri bir an önce tedavülden çekmekten başka çare bulamaz. Kaimeyi piyasadan çekmek için karşılık bulmak gerekir. Memurdan ve tüccardan İane-i Umumiye adıyla 1,5 milyon lira toplanır ve aynı miktarda kaime ortadan kaldırılır. (Eldem, 1999: 130)

Kırım Savaşı'nın giderlerini karşılamak için 1854'te Ordu Kaimesi basılır. Ordu kaimesinin taşraya sürüldüğünde %30 değer kaybetti. Savaş sonrası ordu kaimesi vergi karşılığı tedavülden çekilir. Daha sonra İngiliz Bankasından alınan 5 milyon sterlin karşılığı eski kaime tedavülden kaldırılır. Kalan 800.000 liralık kaime için ev ve akar sahiplerinden iane toplanır. Kalan kaime için 1860'da yeni borç girişiminde bulunulur. Kaimenin bir sorun olması Osmanlının dış para borsalarında itibarını düşürür. Bu nedenle İngiliz sermaye çevresi yeni borca yanaşmaz. Osmanlı Mires adlı Fransız bir bankerden %35 üzerinden borç almak zorunda kalır. Mires iflas eder, kaimenin kaldırılması Düyun'a kalır. Osmanlı kaimeyi kaldırmaya çabalarken açık verir. Dış borçlar değerinin çok altında gelir sağlar. Babıali cari giderleri karşılayamaz olur. Abdülaziz tahta çıktığında, 22,5 milyonluk kaime çıkardı. Gümrüklerde geçecek eskileriyle değişecek dalgalanmaya bırakılacak borçlar yeni kaime ile ödenecekti. Bu uygulama kağıt para değerini daha da düşürdü. Babıali halka güven vermek için mübadele merkezleri açar, kişi başına 3 altına kadar ellerindeki kaimeleri altın para ile değiştirmek isteyenlere 160 kuruşluk kaime karşılığı 1 altın verir. Mübadele merkezleri yeterince yaygın değildir. Sarraflarca altın lira karşılığı 200-220 kuruş verilince Resmi rayiç ile piyasa rayici arasında fark kaime ticaretine yol açar. Mübadele merkezlerinden alınan altın %25 kar ile piyasada

bozulur. Mübadele merkezleri amacına ulaşamaz, bir süre sonra kapanır. (Sağlam, 2007: 27)

Osmanlı Bankası kurulduğu günden itibaren Osmanlı mali ve iktisadi hayatına etkin bir biçimde katıldı. Babıali'nin borçları arasında Osmanlı Bankasının ilgilenmediği borç hemen hemen yok gibidir. Osmanlı topraklarında iktisadi ve mali boyutlu olan her türlü girişimde ön planda yer alır. Düyun-ı Umumiye'nin ilk şekli olan Varidat-I Sitte İdaresi Osmanlı Bankası önderliğinde kurulur. Düyun-ı Umumiye varlığını Osmanlı Bankası'na borçludur. Osmanlı İmparatorluğu döneminde kurulan veya şube açarak faaliyet gösteren yabancı bankalar arasında en önemlisi, günümüzde de faaliyetini yakın zamana kadar sürdüren Osmanlı Bankası. Bank-ı Osmani-ı Şahane'dir. İmparatorluğun yabancı piyasalardan, özellikle Paris ve Londra piyasalarından borç bulmak için yapacağı girişimlerde aracı rolünü üstlenecek, ayrıca devletin gelir ve giderleri arasındaki dengesizlik nedeniyle Hazine'ye kısa süreli avans verecek bir mali kuruma gereksinme, Osmanlı Bankasının kurulmasına neden olmuştur.

Bank-ı Osmani-i Şahane adıyla bir devlet bankası kurulmasına izin veren ferman 4 Şubat 1863 tarihinde yayınlanmıştır. Bankanın sermayesi yarısı hemen ödenmiş 500 franklık 135 000 paydan oluşuyordu. Pay senetleri 80.000'i İngiliz grubu, 50.000'i Fransız grubu tarafından satın alınmış ve 5.000'i de Osmanlıya ayrılmıştı. Banka kuruluncaya değin Osmanlı borçlarını İngiliz piyasalarından almıştı; ancak bankanın hem bankanın hem İngiliz hem Fransız sermayesine dayanması daha güvenceli görüldüğünden, Osmanlı Bankası, bir İngiliz-Fransız ortak girişimi olarak kurulmuştur. Bankanın başlangıçtaki imtiyaz süresi otuz yıl idi. Osmanlı 30 yılsonunda bankanın feshini istediğinde, önelsiz hale gelmiş anapara ve faiz borçlarının tamamını ödeyecekti. Buna karşı bankada, imtiyaz süresi sonunda bütün borçlarını ödemeyi ve banknotlarını altına çevirmeyi kabul ediyordu. Banka, esas olarak Osmanlı kanunlarına göre kurulmuş olduğundan, merkezi İstanbul'da olacak, Babıali'nin izniyle şubeler açabilecekti. Banka, İstanbul'da bir umum müdür veya iki müdürle, üç üyeden oluşan bir meclis tarafından yönetilecekti. Bankanın yöneticileri. İngiltere ve Fransa'da oturan kurucuların seçtiği bir komite tarafından

atanacaktı. Osmanlı, banka üzerinde denetimini, bir nazır aracılığı ile yapacaktı. Bu işle görevli nazır, bankanın faaliyetine karışmadan, bilgi alabilecek ve işlemleri izleyebilecekti. Hazine ile ilişkilerin denetlenmesi de bir muhasebeci aracılığı ile yapılacaktı. Bankaya bir merkez veya devlet bankasına özgü bazı yetkiler tanınmıştı. Her türlü bankacılık işlemleriyle uğraşacak bankaya 1/3 karşılıkla banknot çıkarma imtiyaz ve tekelide veriliyordu. Babıali imtiyaz süresince hiçbir evrakı nakit (kağıt para) çıkarmamayı ve emisyon yetkisine sahip banka kuruluşlarına izin vermemeyi kabul ediyordu.

Bank-i Osmani-i Şahane. Babıali'in haznedarlığını yapacak, devlet gelirlerini toplayacak ve hazinenin banka üzerine çektiği havaleleri ödeyecekti. Banka ayrıca. Hazine Bonolarını da iskonto edebilecekti. İskonto faizi ve iskonto edilecek bono tutarı sınırlandırılacaktı. Devletin iç ve dış borçlarına ilişkin faiz ve anapara ödemeleri yalnız banka aracılığı ile yapılacaktı. Buna karşılık. Banka, Babıali'ye koşulları ve miktarı özel bir sözleşme ile belirlenecek kredi açacaktı. Osmanlı Bankası bir devlet bankası olarak her türlü resim ve harçtan bağışık tutuldu. Devlet, merkez binası için gerekli arsayı bir karşılık almadan vererek, şube binaları içinde arsa teminine yardımcı olacaktı. Banka ile devlet arasındaki uyuşmazlıklar hakem eliyle çözülecek. Banka ile diğer üçüncü kişiler arasındaki uyuşmazlıkların çözümünde Osmanlı Mahkemeleri yetkili olacaktı.

Özellikle 1870 yıllarından sonra devletin dış borçlarının sürekli olarak artması ve ödemelerin düzensiz bir şekilde yapılmasının dış ülkelerde doğurduğu tepkiler üzerine Babıali 1875 yılında Osmanlı Bankası ile 1863 sözleşmesini değiştiren yeni bir sözleşme yapmak zorunda kalmıştır. Devletin mali işlerinde bankaya yeni denetim hakları veren anlaşmayı Babıali önce kabul etmek istemedi ancak 40 milyon sterlinlik yeni bir borç karşılığında anlaşmayı imzalamak zorunda kalmıştır. 1875 sözleşmesi veya imtiyaz namesi ile Osmanlı Bankası statüsüne getirilen değişiklikleri özetlemek gerekirse: Avusturya-Osmanlı Bankası'nın da katılımıyla bankanın sermayesi, yarısı ödenmiş 10 milyon sterline yükseltiliyor, imtiyaz süresi 20 yıl daha uzatılıyordu.

Yeni sözleşmeye göre banka bütün illerde şube açmak için Babıali ile anlaşacak; buna karşılık şube binalarının arsaları Babıali ye ücretsiz olarak bankaya verilecekti. 1863 sözleşmesinde, bankanın yöneticileri Paris ve İngiltere deki kurucuların seçtiği bir komitece atanıyordu. 1875 sözleşmesi ile banka İstanbul'daki idare meclisi yedi kişiden oluşuyor, bunlardan dördü Paris ve Londra komitelerince doğrudan atanıyor, İstanbul'daki banker, tüccar ve sermayedarlar arasından seçilecek üç üyesi de Komiteler, Babıali ile anlaşarak atayabiliyordu. Yani eskiden bankayı denetlemek için doğrudan atadığı nazırı artık bankanın idare meclisi ve komiteleri ile anlaşarak atayabilecekti. Osmanlı Bankası banknotlarında nazırında imzası bulunacak: nazır, idare meclisi ve genel kurul toplantılarına katılacak, eğer bir karara muhalif kalırsa, bu muhalefetin doğru olmadığı 'kanunen ve nizam'en' verilmiş bir hükümle sabit olmadıkça, karar uygulamaya konulmayacaktı. Bank-ı Osmani-i Şahane, 1875 sözleşmesi ile devletin bütçesi üzerinde adeta bir denetim yetkisi elde ediyor ve Osmanlı İmparatorluğu'nda yabancı alacaklıların haklarının koruyucusu rolünü üstleniyordu.

Bütçeye olağanüstü tahsisat konulması gerektiği zaman bankanın temsilcisinin de bulunduğu bütçe komisyonunca onaylanması ve yeni bir gelir kaynağı ile karşılanması koşulu getiriliyordu. Babıali gerek içerde gerek dışarıda çıkaracağı tahvil, bono ve diğer kıymetli evrakın satışı bankanın tekeline bırakılıyordu. Babıali ayrıca bankanın çıkaracağı banknotların dolanımını kolaylaştırmak üzere, dolanımdaki karışık sikkelerin piyasadan çekilmesini taahhüt ediyordu. 1875 sözleşmesiyle banka, imparatorlukta yeni ve güçlü bir konuma kavuşmuş oluyordu.

Osmanlıdan alacaklı olan bazı Galata bankerleriyle birleşerek, tütün, ve tuz inhisarlarının idaresini, pul, içki, balık avı, ipek öşür ünün toplanmasını üstlenmiş ve bunun yerine getirilmesi için de Rüsum-u Sitte İdaresini kurmuştur. 1881 yılında Düyun-u Umumiye İdaresi kurulunca, Rüsum-u Sitte İdaresi sona ermiş, sözkonusu resimler, Düyun-u Umumiye İdaresine bırakılmıştır.

1881 yılında Muharrem Kararnamesi'yle devletin bazı gelirlerini devletten alacakları olanların çıkarlarına uygun şekilde yönetmek üzere, Düyun-u Umumiye i

Osmaniye Meclisi İdaresi adıyla bir idare meclisi kurulmuştur. Osmanlı Bankası, söz konusu idarenin sekiz kişilik yönetim kurulunda bir temsilci bulundurduğu gibi, Düyun-u Umumiye bankerlik görevini de üstlenmiş ve böylece İmparatorlukta çok güçlü bir dış denetim mekanizmasının önemli bir ayağını oluşturmuştur. I. Dünya Savaşı ve onu izleyen dönemlerde etkinliğini kaybetmiş faaliyetlerini asgari düzeye indirmiş olan Osmanlı Bankası Lozan Konferansında İmtiyazlı şirketler sorunu içinde özel bir önem taşımış cumhuriyet döneminde varlığı orta çaplı bir banka olarak yakın dönemde varlığı sona ermiştir. (Akgüç, 1987: 86)

Osmanlı İmparatorluğu'nun iktisadi gerileme ve çöküş sebeplerinden biri olarak gösterilen 'Senyöraj Hakkı'nın kullanılmamasının önemli bir etken olduğu bu hakkında 1867 yılında Osmanlı Bankası'nın kurularak bir emisyon bankası olarak hizmet verdiği ancak elde ettiği kazancın Osmanlı devletiyle paylaşmamasının yanında para ihraç etmek rantını da devletten alan bir banka olarak tarihe geçmiştir. (Kazgan, 2004: 275)

2.3. Yenileşme Dönemi Ticaret Sermayesinin Dünya Ticaretine Dönüşümü

17. Yüzyılda, İmparatorlukta ticaret el zanaatları esnaf ve zanaat loncalarının sıkı kuralları yanında merkezden denetim halinde tutuluyordu. İçeride üretilen gerek sınai gerek tarımsal ürünlerin fiyatı saptanıyor (narh konuyordu) ve vergiye bağlanıyordu. Kervan ve deniz ticaret yollarının birbirine bağlandığı dış ticarete konu olan şehirler aynı zamanda kendi bölgelerinin yerel pazarı olarak birçok el sanatının toplandığı ve yerel ticaretinde geliştiği merkezlerdi. Bu iki ticaret biçimi birbirinden uzak ticaret bedesten çevresinde yerel sanayi loncaların yerleştiği çarşılarda toplanmıştı. Yerli sanayi ve ticaret lonca kurallarına tabii olduğu halde bedesten tüccarı bu kurallara bağlı değildi. Hoca bezirgan adı alan bedesten tüccarları serbestçe istedikleri kadar servet yapabilirlerdi. (İnalcık, **Türk Kültürü**. C.6, S 68, : 541)

İmparatorluğun dış ticarete elverişli merkezlerinde, Akdeniz'de ticari egemenliklerini sürdüren Venedikli tacirlere mallarını satıyor ve onlarda bu malları Avrupa'ya satıyorlardı. İmparatorluk toprakları üreticisi ve tüketicisi kendi dışında bulunan metaların değişiminin gerçekleştiği bir alan görevi görüyordu. İmparatorluktaki pazarlara mallarını getiren tacirler bu malları kendi pazarlarına götüren tacirlerden ırk, din ve coğrafya bakımdan tamamen farklılardı. Tacir üretici ve tüketici arasında basit bir aracı değil, aracılar arasında üst aracılardandı. Dış ticarete konu olan şehirler İranlı Venedikli tacirlerin mallarının karşı karşıya geldiği yerlerdi sadece mallar karşı karşıya gelmiyor, tacirlerde karşı karşıya geliyordu. Bu yabancı tacirlerin yanında Osmanlı tacirleri de Türk, Arap, Yahudi, Ermeni ve Rum tacirlerdi. İki ülke taciri arasında aracı halkayı oluşturuyor imparatorluk toprağının Avrupa, Asya arasındaki ticarete bağlayıcı bir köprü olması imparatorluğun ticaret ekonomisinde belirleyici bir unsur olmuştur. (İnalcık, 2000: 666)

İmparatorluktaki dış ticaretin esasını ülkede üretilen ürünlerden çok ülke dışında üretilen ve imal edilen ürünler oluşturuyordu. Bu ürünlerin dış ticarete konu olan merkezlerde ticaretle birlikte imalat hayatı da canlanmış bulunuyordu. İmparatorluk, ticaret sermayesinin yurdu değildi. Ticaret sermayesinin karından vergi şeklinde pay alan ve bu payları toplayan mültezimlerin bu paydan devlete peşin olarak ödediği paranın faizi alması imparatorluk tebaasından tüccarların bu ticari faaliyete katılması ticaret ve tefeci sermayesinin yoğunlaşmasını sağlamıştı. (Barkan, 'Kanunlar' : 221)

Dünya iktisadi merkezinin Akdeniz'den Atlantik'e kayması iki ucu dışa açık ticareti hızla çökertmiştir. Amerika'nın keşfi (1492) Hindistan'a Afrika'nın güneyinden uzak ulaşılması (1496) Dünya iktisadi merkezini Akdeniz'den Atlantik'e kaydıracak Atlantik Akdeniz'i egemenliği altına alacaktı. (İnalcık, **Belleten**, S 60: 661-676) Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik siyasi toplumsal dönüşümüm sürecini hazırlayan 17. ve 18. yüzyıl gelişmeler aynı zamanda batıda kapitalist üretim tarzının doğuşunun yaşandığı dönemdir. Bu dönemde Avrupa kapitalizminin Batı Avrupa'ya doğru kaymasıyla birlikte, Akdeniz coğrafyasında doğan boşluk kendi özel sorunlarıyla Venedik, İran gibi aynı durumla karşı karşıya bulunan

düşmanlarıyla Osmanlıya sömürgeleşme sürecinde bir yüzyıl kadar soluk alma fırsatı vermiştir. Fakat bu durum 18. yüzyıldan itibaren değişmiştir. Bu dönemin en önemli niteliği Osmanlı aleyhine gelişen ekonomik alandan çok coğrafi alanda yayılma siyasetidir. Bu dönemde batı ile Osmanlı arasındaki ekonomik ilişkiler aynı temel üzerinde kalmıştır. Ancak Osmanlının ilk defa modern çağın sömürge savaşlarıyla karşı karşıya kaldığı Napolyon döneminden sonra bu ilişkiler değişikliğe uğramaya başlamıştır. Çünkü kapitalist sistemin dışında kalan ve daha önceleri özellikle ucuz hammadde üreticisi olmaları açısından ele alınan ülkeler bu dönemden sonra aynı zamanda tüketici gözüyle yeni Avrupa mallan pazarı gözüyle de bakılmaya başlanmıştır. (Yeresimos,1977: 449)

Ayrıca batıda Venedik, Avusturya, doğuda İran ile girişilen savaşlar için merkezi devlet kırsal kesimdeki reayayı silahlandırmıştır. Bir süre sonra paralı askerler başkente giderek, ağırlığı artan siyasi bir güç olmaya başlamıştır. (Pamuk, 1993: 121) Bununla beraber uzun süren savaşlar ve yeniçeri maaşlarının ödenmemesi nedeniyle yeniçeri ayaklanmaları siyasi ve toplumsal bunalımı daha da derinleştirmiştir. Ek gelir yaratmak için başvurulan tağşiş işlemleri fiyat artışlarına neden olmuştur. Bu süreçte merkezde oluşan siyasi boşluk devletin taşra üzerindeki denetiminin zorlanmasına neden olmuş, bununla beraber tımar sisteminden iltizam yönetimine geçiş güçlü bir ayan hiyerarşisini ortaya çıkarmıştır. Kapıkulları, sipahiler, yeniçeri serdarları, mültezimler, beylerbeyi, sancakbeyi, kadılardan oluşan ayan sınıfı vergi toplama yetkisiyle vergi gelirlerinin önemli bir kısmına el koymuştur. (Kıray, 1995: 60)

Yenileşme süreci merkezi devletin Anadolu'daki tüccarlar, toprak ağaları ve devlet memurları üzerindeki gücünü zayıflatmasına ve bununla beraber devletin içine düştüğü bunalıma dayanmaktadır. (Pamuk, 1994: 11) Mali bunalım beraberinde toplumsal çalkantılara yol açmış Celali ayaklanmaları Osmanlı toplum yapısını bozmuş merkezi yönetimle kırsal kesim arasındaki çekişme tarımsal kırsal kesimin yok olmasına neden olmuştur. Bu kırsal cemaat kimi zaman güvenlik kimi zamansa yüksek vergilerden kurtulmak amacıyla daha verimsiz alanlara bataklıklara ya da şehirlere göç etmiş tımar sisteminin ortadan kalmasıyla sonuçlanan bu süreç üretim

ilişkilerinde de köklü değişimler meydana getirmiştir. Devlete düzenli gelir sağlayan bu eski sistem ortadan kalkınca ya da büyük ölçüde sekteye uğrayınca, merkezi idare mevcut yeni güçlerin suyuna giderek bu yeni duruma uyum sağlamaya çalışmıştır. (Yerasimos,1977: 467)

XVIII. Yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı ekonomisinin Avrupa ekonomisiyle bütünleşme sürecine girdiği görülmektedir. Ancak Osmanlı'yla batının çok eski dönemlerden beri ilişkisi olmakla beraber bu ilişki, batının kapitalizm aşamasını yaşadığı dönemde, batının da dış pazarlara ihtiyaç duyduğu, daha doğrusu kapitalizmin az gelişmiş ülkeleri sömürme aşamasında gerçekleşmiştir. Bu da Osmanlı'da yapısal ve güdümlü bir takım dönüşümlere yol açmıştır.

Bu oluşum içerisinde Osmanlı yönetiminin temel kaygısı, siyasi düzeni kısa vadeli ekonomik dengelerle sürekli kılmaktır. Ancak Osmanlı ekonomik yapısı Avrupa ekonomik yapısıyla taban tabana zıt bir yapıdır. Kıt üretim kaynaklarının yurt dışına çıkışı engellenir. İthalat için her türlü kolaylık sağlanır. Kapitülasyonlara gelinceye kadar genel manzara budur.

Osmanlı XVIII. yüzyılda batıyla diyalogunu geliştirmeye başlar. Yoğun bütünleşme süreciyse 1820'lerde Napolyon'un savaş kaybetmesiyle, 1838'de onu izleyen ticaret sözleşmeleriyle, bütünleşmeye yasal düzenlemeler getirir.

Osmanlı ekonomik yapısı kapalı ekonomiden, dışa açık ekonomiye geçmektedir. Doğal olarak bu arada Avrupa kapitalizmi de kendi içinde bir rekabete girmiştir.

Fransız'ların savaşı kaybetmeleri neticesinde ekonomik üstünlüğü İngilizlere kaptırmaları, 1838 Ticaret Antlaşması'nın Osmanlı'larla İngilizler arasında yapılmasına neden olur. 1838, Osmanlı topraklarında ilk banka kurma girişiminin görüldüğü yıldır. Kısa bir süre sonra batılı anlamda ilk kredi kurumları Osmanlı topraklarında faaliyete geçer. Kapalı, durağan iktisadi yapı çözülür. Dinamik, büyüyen gelişen bir ekonomik yapı yeşerir. Ekonomideki gelişmeler iktisadi büyüme, tazimatla birlikte iktisadi kurumlaşmayı gündeme getirir. Kurumlaşma sürecinde bankalar ya da kredi kurumları başı çeker.

Grafik 2.1. Osmanlı Dış Ticareti (1830-1913)

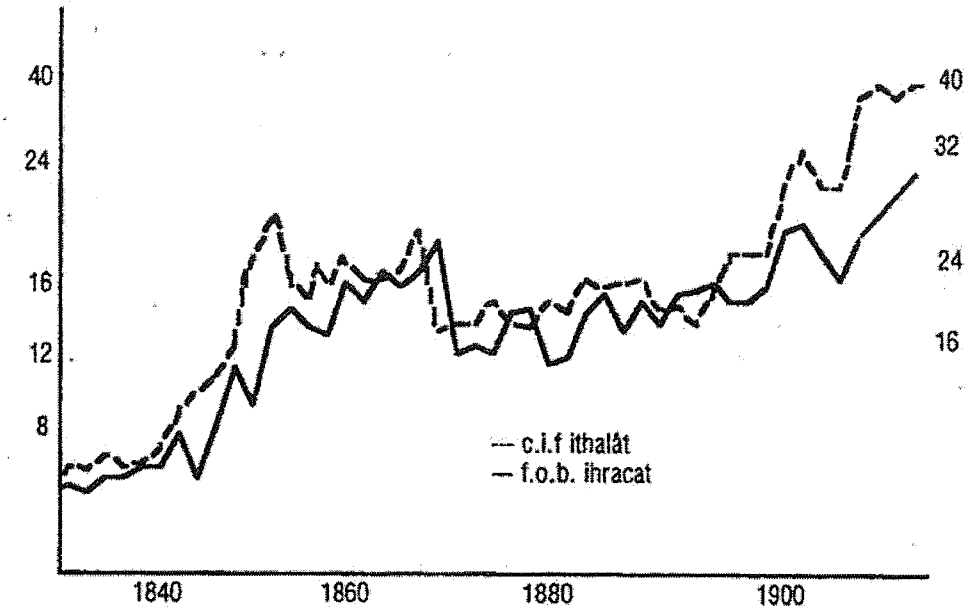

Grafik 2.2. Osmanlı İngiliz Ticareti

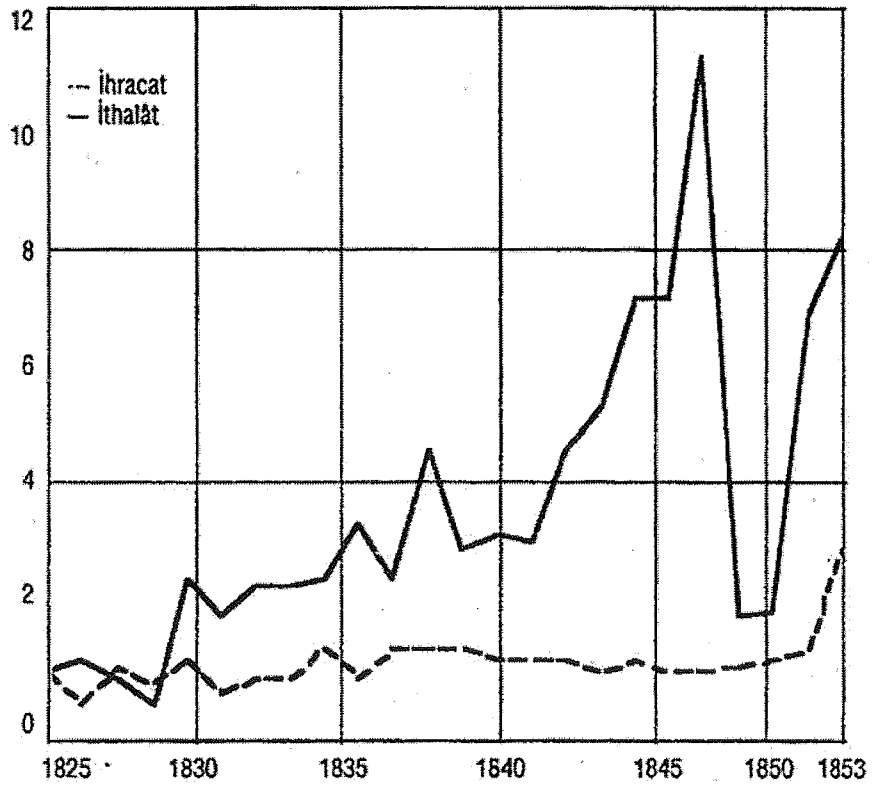

Banka sistemi Osmanlının dış akitlerinde etkili rol oynar. Ödemeler bilançosunda görülmeyen kalemler büyük ölçüde bankalar aracılığıyla işlem görür. 1875'te Meclis-i Ticaret ve Ziraat kurulur. Onu Ticaret Ziraat ve Sanayi Odaları izler. Tahvil Borsası faaliyete geçer.

Dış ticarette tarımsal ürünler başı çeker. Özendirici politikalar izlenir. Tarım devrimi olmasa da ülke ekonomisi tarımsal büyüme sürecine sokulur. Dışa açılım ülke ekonomisinde ikili bir yapının oluşmasını da kaçınılmaz kılar. Dış pazara açılmış, kentler, kentlerin yanı sıra ticaretten nasibini alamayan taşra esnafı vardır.

Anadolu esnafı Anadolu-Bağdat demiryoluyla birlikte güçlenmiştir. Demiryolu güzergahı ulusal pazarla bütünleşmiştir. Osmanlı ekonomisinin çöküşü, XIX. yüzyıl dış ekonomik ilişkilerde, bağımlılık sorunundan kaynaklanır. Bağımlılığı gösteren en belirgin unsur kapitülasyonlardır.

XIX. yüzyılda Osmanlı Devlet geleneğine karşı liberal düşünceyi savunan Osmanlı aydını iktisadi alanda da liberalizmi benimsemiş ve serbest dış ticareti savunmuştur.

II. Meşrutiyet yıllarında giderek güçlenen milliyetçilik, Osmanlı aydınını iktisadi düşüncesinde etkilemekten geri kalmamıştır. Milli iktisat politikası benimsenmiş, serbest dış ticaret politikasından bir an önce vazgeçilerek korumacı bir dış ticaret benimsenmiştir. İttihat ve Terakki I. Dünya Savaşı'nı fırsat bilerek kapitülasyonları tek taraflı olarak kaldırmıştır. Babıali gümrük politikası izleyerek yabancı devletlerin onayını almaksızın dilediğince yükselterek yeni gümrük tarifesinde bağımsızlığa doğru önemli adımlar atmıştır.

Tanzimat bireyin ve toplumun Osmanlı'da kristalleşmeye başladığı bir dönemdir. Bu dönem kişi, can ve mal güvenliğinin gündeme geldiği, yönetimle yargının ayrıldığı, yerel yönetimlerin kuvvetlendiği, reayadan halka yöneldiği dönemdir. Rüştiyesi'nden Sultani'ye, Tıbbiye'den Mülkiye'ye eğitimde yeni kurumlaşmaların ortaya çıktığı, çağdaşlaşma ve laiklikte önemli bir aşamayı teşkil eden bir dönemdir.

Osmanlı'nın çöküş öyküsünün en önemli dayanak noktası ekonomik etkendir. Osmanlı Devletinin 1820'lerden sonra batıya hızla açılması, batıyla yoğun ticari ilişkilere girmesi ve ardından borçlanması, ülkeyi yabancı sermayeye açması ve Düyun-u Umumiye gibi devlet içinde devlet niteliğindeki kurumların oluşumuna ortam hazırlanmasıdır. Bunun neticesi yarı sömürgeleşmedir. Dış ticaret, neden olduğu tüm yapısal çarpıklıklara rağmen, ekonominin çözülmesinde önemli bir rol oynamıştır. Ticaret neticesinde ülkenin değerli maden stoklarının artmadığı, ekonomik büyüme için gerekli paranın borç ya da her ne biçimde olursa olsun dış kredilerle sağlandığı görülür. Dolayısıyla Osmanlı toplumunun bu aşamadaki ekonomisini üretim artışıyla değil, parasal tedbirler yoluyla düzeltmeye çalıştığı söylenebilir.

Yabancı tüccarlar kapitülasyonların koruması altında serbest ticareti savunmuşlardır. Tanzimat'ın serbest ticaret doğrultusunda aldığı en önemli kararlardan biri gümrüklerin peyderpey kaldırılmasıdır. Bilahare yabancı tüccar Osmanlı ürününü ürettiği yöreye bizzat gidip, satın almaya başlar. Kapitülasyonlar gereği, yüzde üç rüsum dışında vergi ödemez. Bu koşullarda hazine gelir kaybına uğrar. Bunu telafi etmek için 1802 Nizamnamesi, yabancı tüccarı da Osmanlı reayası olan tüccarın ödemekle yükümlü olduğu resimlere tabi tutar.

Dönem başında yüzde üç üzerine alman gümrük resmi, mal fiyatlarındaki artış nedeniyle dönemin sonlarına doğru reel olarak düşer. Geleneksel Osmanlı ticaret politikası içerde halkın ihtiyacını karşıladıktan sonra artan kısmı ihraç edilebilir. Bu nedenle tahıl, pamuk ipliği gibi bazı temel ihtiyaç maddeleri üzerine başlangıçtan beri ihraç yasakları konmuştur. Bu tür mallar, ancak özel izinlerle ihraç edilebilir.

XIX. Yüzyılın son çeyreği liberal çağı sona erdirir. Dış ticarette yüzyılın ortalarından itibaren uygulana gelen ticaret indirimi liberalizmin altın çağını simgeler. Özellikle 1860 İngiliz-Fransız ticaret sözleşmesi dış ticarette her türlü engeli ortadan kaldırmıştır.

XIX. Yüzyılın son çeyreğinde ekonomik buhranla birlikte koruyucu dış ticaret politikası tüm Avrupa ülkelerini sarmış, ithal gümrükleri yükselmiştir. Avrupa'daki

bu gelişmeler Osmanlı İmparatorluğu'ndaki kapitülasyonlar nedeniyle gümrük politikasını dilediğince yönlendirememiştir.

Babıali'nin çağdaş iktisat politikalarına uyum sağlaması zaman alır. Dış ticarette izlediği gümrük politikası, başlangıçta büyük ölçüde mali kaygılar içerisinde alınmıştır. Tanzimat serbest dış ticaret politikasıyla gümrük gelirlerini azami tutmayı amaçlar. Nitekim bu, amacına da ulaşır. Katlanan dış ticaret hacmi devlet gelirlerinde önemli bir pay oluşturur. II. Meşrutiyet mali amacın ötesinde ülke ekonomisinin gerektirdiği önlemler doğrultusunda yeni bir gümrük politikası izleme gereksinimi duyar. O güne kadar uygulanan mali gümrük politikası devlet hazinesine önemli bir gelir sağlamış, ancak mükelleflerin vergi ödeme gücü günden güne sınırlanarak, devletin bir kalemde yükselen gelirleri diğer kalemde düşmüştür. Bu da ekonomiyi güç durumda bırakmıştır. Oysa ekonomik gümrük politikası bazı gümrük gelirlerini düşürse de, tarım ve sanayii geliştirerek vatandaşların vergi ödeme gücünü giderek arttıracaktır. Gümrük gelirlerindeki düşüşse, diğer rüsum ve vergilerle giderilecektir.

Dış ticaret politikasında yapılacak değişiklikler için atılması gereken en önemli adım kapitülasyonların kaldırılmasıydı. Batılı ülkelerin protestolarına rağmen 9 Eylül 1914 günü kapitülasyonlar tek taraflı olarak kaldırıldı. 1916 Mart'ında o güne kadar izlenen dış ticaret politikası terk edildi. Babıali 14 Eylül 1916'da Kanun-u Muvakkatle mevzuatta ihracı serbest ve kısıtlı ya da yasak olan mallar ayrı başlıklar altında yer aldı. Bundan böyle ihraç edilecek mallar için ihraç vesikası gerekmekteydi. Babıali bir ihracat heyeti kurdu. Buna karşılık Avrupa Devletleri İstanbul'da satın alma örgütleri kurarak Osmanlı ülkesinden aldıkları malları bu birimler aracılığıyla ithal etti.

Almanya'ya ihraç edilen malların bedelleri, Alman hazine tahvilleri karşılığı tedavüle çıkarılan kağıt paradan Almanya'ya tahsis edilmiş meblağlarla ödendi. Bu işlemleri Deutsche Bank'ın İstanbul şubesi yaptı. Cihan Harbi yıllarında Osmanlı ithalatının yüzde doksanı Almanya, Avusturya ve Macaristan'dan gerçekleşti.

Ödemeler Osmanlı Devletinin Berlin'deki Deutsche Bank nezdindeki hesabına işlenmek suretiyle yürütüldü. Cihan Harbi'ne değin Osmanlı dış ticaret politikası

liberal bir nitelik taşır. Klasik Osmanlı dış ticaret politikasına oranla iç ve dış ticareti özendirici niteliktedir. Bu liberal yapı kapitülasyonların zorlamasıdır. Karar özgürlüğü ya da egemenliği bir ölçüde sınırlanmıştır.

Gelişme, büyüme, sanayileşme sürecinde koruyucu politikalar gelişme potansiyelini yönlendirici olabilir. Ancak korumacılık gelişmenin dinamiğini sağlamaz. Sanayileşme bir iç sorun değildir. Batıda ticaret devrimi, tarım devrimi, nüfus devrimi yadsınarak, sanayi devriminden söz edilemez.

Osmanlı'nın sanayileşmesi olanaksızdır. Pazar bütünleşmesinin gerçekleşmediği bir ortamda sanayileşmeden söz etmek güçtür. Ticaret anlaşmaları gerekli, ancak yeterli değildir. Osmanlı ekonomisinin paraya ve ticarete açılması batı türü bir sanayileşme gündeme getirmemektedir.

2.3.1. Yenileşme Dönemi Osmanlı İç Pazarının Dönüşümü

İmparatorluk iç pazarının feodal üretimin belirleyici özelliklerinden biri olan, küçük üretim temeli üzerine kurulmuş olmasıdır. Üretim araçlarının ister mülkiyetini ister tasarruf hakkını elinde bulundursun küçük ölçekli köylü tarımı ve loncalar feodal üretimin temelini oluşturmuştur. İmparatorlukta sanayi sermayesine bağlı batılı tüccarların mamul madde yerine ham madde satın alması ve yerine mamul maddeler satması bir iç pazar yaratılmasına olanak sağlayacak iç pazar köylüyü tüccar aracılığı ile yabancı sermayeyle karşı karlıya getiren bir pazar olacaktır. Bu iç pazarla içinde yıkıma uğrayan feodal üretim biçiminin bağrında serbest hale gelen üreticilerin ücretli işçiler halinde üretime katılacağı üretici güçlerin gelişimini sağlayan bir iç pazar olmayacak üretici güçleri tahrip eden ve yıkan bir iç pazara dönüşecektir.

2.3.2. Osmanlı Dış Ticareti

19. yy boyunca Osmanlının Avrupa'yla ticaret hacmi genişledi ve ticaretin büyüme hızı dünya ekonomisini devletlerine gitgide daha çok bağımlı hale geldi. İngiltere ile imzalanan 1838 ticaret anlaşmasıyla dünya ekonomisiyle

bütünleşmenin Avrupa ticaret sermayesinin Osmanlı ekonomisine egemen olmasının hukuksal çerçevesini oluşturdu.

Dünya ekonomisindeki 1650-1730 dönemindeki durgunluğun ardından Avrupa'yla toplam ticaret değerindeki artış yüzde bir 1730-1780 dönemi arasındaysa artış yüzde bir buçuk oranında gerçekleşti. 1830 yılından sonra büyük bir sıçrama gösterdi. Avrupa'yla ticaretin yıllık büyüme oranı yüzde beşi geçti. (Pamuk, 1980: 172)

Osmanlı İmparatorluğu'nun ithalatı esas olarak Avrupa'nın mamul mallarından oluşuyordu. Pamuklu, yünlü ve ipekli dokumalar, askeri malzeme, donanım, kalay, demir ve çelik ayrıca şeker, çay ve kahve gibi tarım ürünleriydi.

İhraç mallarıysa ham madde ve yiyeceklerden oluşuyordu. Pamuk, yün, ham ipek, tiftik yünü, hububat tütün, üzüm, incir, meyan kökü, afyon daha sonraları bazı madenler (Osmanlı Dış Ticareti 1830-1913) şeklinde görüldüğü gibi genelde bir ticaret açığı sözkonusudur. Napolyon savaşlarından sonra özellikle pamuklu dokumada rekabet gücü İngiltere karşısında gerileyen, ancak hammadde ve hububat açısından Osmanlı devletine bağımlılığı süren Fransa'yla ticaret fazlası vardır. İngiltere'yle ticaret canlıydı ve açık veriyordu. (Osmanlı-İngiliz Ticareti Grafiği) İmparatorluğun İngiliz dış ticaretindeki önemi 19. yy sonlarında yitirildiyse de, 1850'ye gelindiğinde İngiliz ihracatı açısından üçüncü büyük pazar durumundaydı. (1850'de İngiliz ihracatının yöneldiği ülkeler tablosu) 19. yy başlarında dış ticaret açıklan kısmen nakit akışla, kısmen de imparatorluğun vergi gelir bölgelerinden sermaye girişiyle finanse edilmiştir. (Pamuk, 1984: 197)

Grafik 2.3. Yeniden Döküm İşlemi Sonucu Ortaya Çıkan Osmanlı Dış Ticaret Dengesi ile Resmi İstatistiklerdeki Ticaret Dengesinin Karşılaştırması (1878-1913)

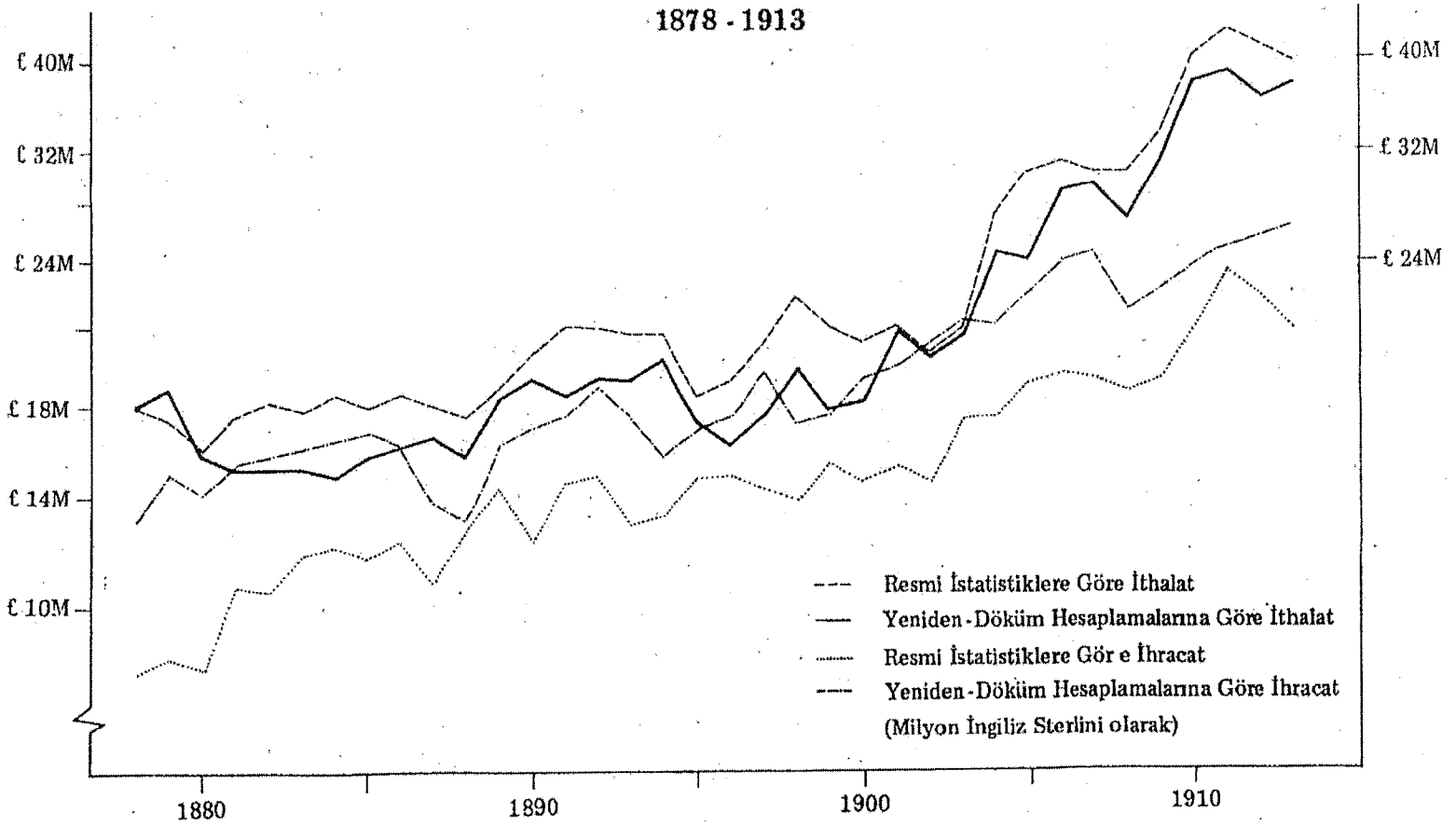

Grafik 2.4. Yeniden Döküm İşlemi Sonucu Ortaya Çıkan Resmi Osmanlı Dış Ticaret İstatistikleri İle Karşılaştırması (1878-1913)

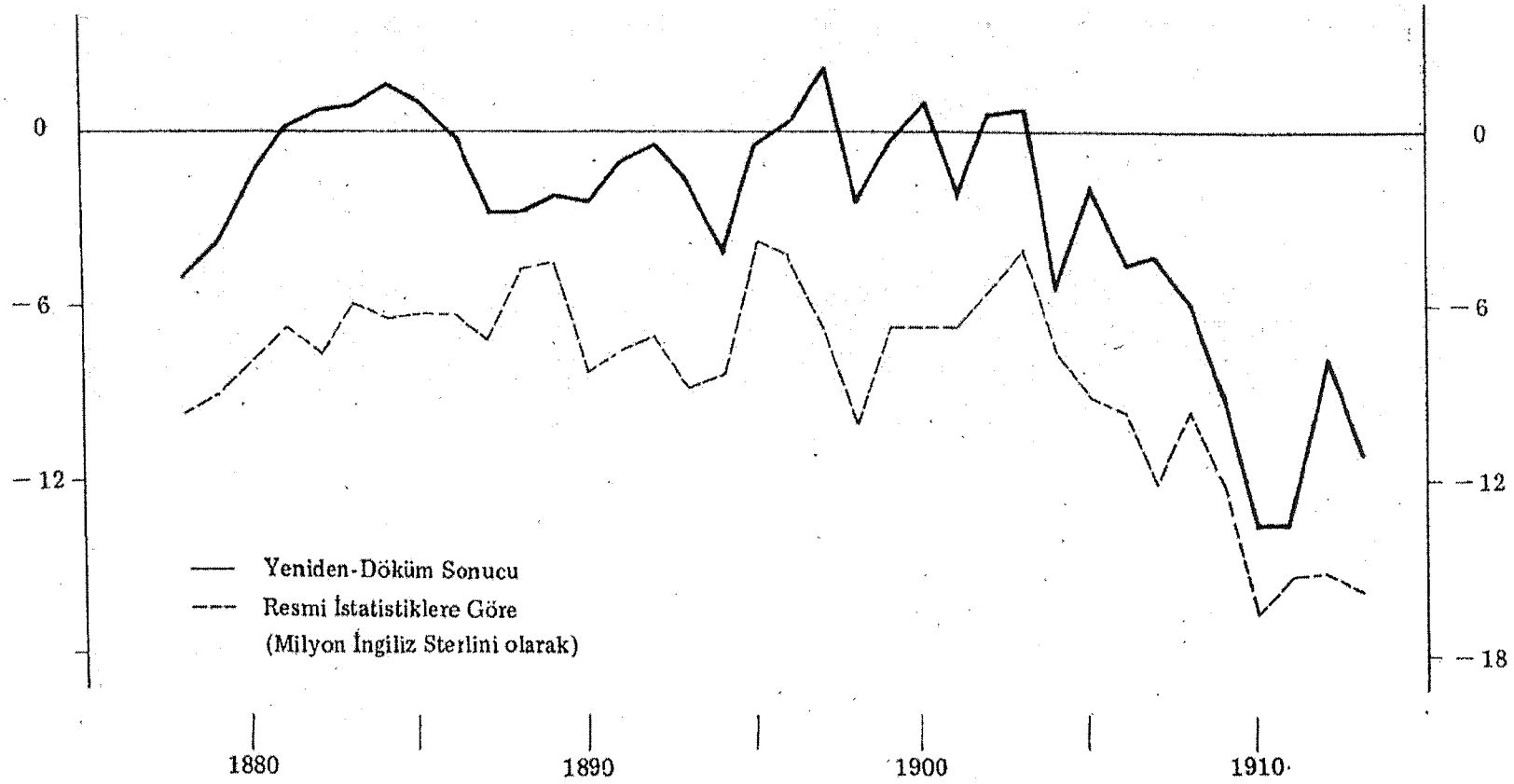

Tablo 2.1. Osmanlı-Fransız Ticareti (Yıllık ortalamalar, milyon frank)

	İthalat	İhracat
1791 öncesi	32.0	38.0
1816-17	11.0	12.5
1827	13.9	23.5
1832-35	17.1	18.7
1840	13.3	26.2
1841-44	23.7	46.6
1847-56	29.1	51.8

Not: *İmparatorluğun coğrafi sınırları değişmektedir. 1 L = 25 frank*

Tablo 2.2. 1850'de İngiliz İhracatının Yöneldiği Ülkeler (Milyon İngiliz lirası)

Hanse kentleri (Hamburg, Lübeck ve Bremen)	6.755
Hollanda	3.542
Osmanlı Devleti	2.811
İtalya	2.791
Fransa	2.401
Rusya	1.455
Avusturya toprakları	0.607

Dış ticaretteki artış, üretimdeki genişlemeden kesinlikle büyüktü. 19 yy sonlarında imparatorluğun tarihindeki en etkin dönemlerden biri olan 1894 -1914 arasında yıllık üretim artışı yüzde bir buçuk, nüfus artışı yüzde 0,8 idi. Bu nedenle 19. yy boyunca ekonomi gitgide daha çok ticarileşti ve dünya ekonomisiyle daha fazla bütünleşirken toplam üretimde artış olmamıştır. Osmanlı dünya ekonomisiyle bütünleşirken, dış ticaret dünya ekonomik dalgalanmaların etkisi altına giriyordu.

1840-1873 döneminde Osmanlı dış ticareti çok hızlı büyümüştür. 1873-1895 döneminde Avrupa ekonomik bunalımı nedeniyle dış ticaret geriledi

Kriz dönemi Avrupa'da sanayi üretiminin düşmesi çevre ülkelerden hammadde talebindeki azalttı .(Levis, 1978: 33-68)

1895-1913 döneminde kriz sonrası iktisadi canlanmanın başlamasıyla Avrupa'da dış ticareti arttı. Dış ticaretin dönüm noktası 1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması'dır. Bu antlaşma Osmanlı ekonomisinin dünya ekonomisiyle bütünleşmesinin kurumsal ve hukuksal çerçevesini oluşturarak kurumsal dönüşümünü sağlamıştır.

1830 yılı başlarında İngilizler Osmanlının hammadde kaynaklarının İngiliz mamul mallar için pazar olarak taşıdığı potansiyeli fark ettiler. 1838 Ticaret antlaşmasından önce kapitülasyonların sağladığı ayrıcalıklarla; rüsumlar normalde yüzde 10 oranından ithalatta yüzde 5'e, ihracatta yüzde 3'e düşürülmüş durumdaydı. Transit ticaret vergisi yüzde 8 idi. (Issawi, 1980: 38 - Bailey, 1970: 120)

Bütün bu ayrıcalıklara rağmen Osmanlı iç ticaretin yanı sıra, bazı malların ihracatında tekel kısıtlamalarını ve iç ticaretteki yasakları korumuştu. İngilizler bütün bunlarında kaldırılmasını istiyorlardı.

Osmanlı vergi gelirlerini artırmanın kentlerin yiyecek içecek ihtiyacını güvence altına alarak karşılamanın çarelerini arıyordu. Merkezi bürokrasi mültezimlerle ittifak kurmuş bu ittifakın amacı Osmanlı tüccarlarının gücünü kırmaktı.

Osmanlı İmparatorluğu'nda tarımsal üretimin nüfus artışlarının gerisinde kalması nedeniyle zanaatkarların ürettikleri malların fiyatlarını zanaatkarların satın aldığı hammaddelerin fiyatlarının gerisinde kalmasına yol açıyor. Hem zanaatkarların karları hem de çalışanların gerçek ücretleri gerilemeye başlıyordu.

Dış mamullerin kalitesiyle Osmanlı mamullerinin kalitesi arasındaki fark, Osmanlı pazarları aleyhine gelişince ithal edilen mallar Osmanlı zanaatkarlarını ciddi bir biçimde sarsmamakla beraber, ithal edilen ürünleri Osmanlı toplumundaki yüksek

gelirli kesimlerin lüks tüketimini karşılıyordu. Böylece enflasyon kaynağı olarak görebileceğimiz hususlardan bir tanesi olan lüks tüketim de Osmanlı ekonomisi içindeki yerini almaya başlamıştı.

Makina üretimi kapitalizme hızlı büyüme ve yayılma olanağı sağladı. Avrupa kapitalizmi endüstri malları ihraç etti. Endüstrileşmemiş ülkelere daha sonra sermaye ihracına yöneldi. İthalci ülkelerin dış ticaret ve ödemeler dengeleri giderek artan açıklar vermeye başladı. Bunun üzerine kapitalist ülkeler mal akımını sürdürmek için alıcı ülkelere borç vermeye başladılar. Yani sermaye, ihraç etkileri, kapitalist ülkeler böylece karlarını katmerleştirme olanağını buldular. Sattıkları mallardan kar ediyorlar, ayrıca verdikleri borcun faizi olarak da kar sağlıyorlardı.

Osmanlı Devleti geri kalmış geniş ülkesiyle ilk akla gelen pazarlardan biri oldu. Ne var ki, Osmanlı Devletinde kapitalist girişimler için öncelikle ilkel tarım ve el sanatlarına dayalı kapalı ekonomi yapısının değiştirilmesi gerekiyordu. Narh ve gedik sistemleri yürürlükten kaldırılmadıkça yeni fiyatların serbestçe oluşmadığı üretimin tekele bağlı bulunduğu bir ülkede kapitalizmin kârlı işler yapması mümkün değildir. Bir de Hıristiyan uyrukluların Müslümanlarla eşit haklara sahip olması konusu vardı. Hıristiyanların mal mülk konusunda güvenceye kavuşturulması gerekiyordu. Tanzimat Fermanı'nın arkasında bu soru yatıyordu, İngiltere ve Fransa hukuksal reform konusunda Babıali'yi sıkıştırmaya başladılar. İngiliz ve Fransız işçileri Reşit Paşa'ya geciktirilmeden siyasi, hukuksal, yönetsel reformlar yapılmasını öneriyordu. Amaç kapitalizme gelişme olanağı sağlamaktı.

Osmanlı toplumunun ekonomik sürecine bu aşamadan sonra dış borçlar tıkanan ekonomiye bir çare olarak görülmüş ve yabancı sermaye hareketlerinin doğmasına zemin hazırlamıştır. Bu beklentiler içinde olan bürokratlar işbirlikçiler 1838 antlaşmasının imzalanmasıyla menfaatleri neyi gerektiriyorsa bu antlaşma içine koymaya çalıştılar. İthalatta yüzde 5, ihracatta yüzde 12, transit ticarette yüzde 3 rüsum uygulamasına geçildi. Tüm yasaklamalar, tekeller, olağandışı vergiler ve harçların yanı sıra iç ticaretteki rüsumlar İngiliz tüccarlar için kaldırıldı. Bu tek yanlı

ithalat liberasyonuydu. İngiltere, Osmanlı'ya ihracat yaptığında rüsum yüzde 5, Osmanlı'nın İngiltere'ye ihracatında rüsum oranı yüzde 60'tı. (Bailey, 1970: 120)

Tablo 2.3. Osmanlı İthalatının Ülkelere Göre Dağılımı (1830-1913) (Yüzde paylar olarak)

Yıllar	İngiltere	Fransa	Almanya	Avusturya	İ+F+Al+ Av)	Merkez[2]	Rusya	Çevre[3]	Cari Fiyatlarla Yıllık İthalat (Milyon Sterlin)
1830-32	19.0	9.9	3.1[1]	16.9	49.1	52.7	31.3	16.0	4.0
1840-42	29.3	8.6	4.6[1]	22.1	64.6	67.3	16.5	16.2	5.7
1850-52	25.5	9.3	9.7[1]	26.2	70.7	74.6	13.6	11.8	9.5
1860-62	26.5	12.2	9.5[1]	17.2	65.4	67.5	11.5	20.9	12.9
1870-72	32.4	12.3	13.6	12.9	71.2	76.7	9.2	12.1	22.4
1880-82	45.2	11.8	2.4	11.8	71.2	74.9	9.7	15.4	15.4
1890-92	35.9	12.4	10.3	9.8	68.4	77.5[4]	9.9	12.6[4]	19.2
1900-02	29.8	10.0	9.8	14.5	64.1	78.7	10.3	11.1	20.3
1909-11[5]	23.9	8.4	13.7	13.9	49.9	78.8	8.7	12.5	37.7

Notlar: *1. Avusturya'dan Osmanlı İmparatorluğu'na transit geçen ticaretin %80'i*

2. Batı, Orta Avrupa ve ABD

3. Çevre ülkeleri Yunanistan, Sırbistan, Mısır ve İran, 1890 öncesinde İtalya'yı, 1860'dan başlayarak Romanya'yı ve 1890'dan başlayarak Bulgaristan'ı içermektedir.

4. İtalya ile ticaret 1890'dan başlayarak merkez ülkeleri içinde gösterilmektedir.

5. 1912 savaş yılıdır.

Tablo 2.4. Osmanlı İhracatının Ülkelere Göre Dağılımı, (1830-1913) (Yüzde paylar olarak)

Yıllar	İngiltere	Fransa	Almanya	Avusturya	İ+F+Al+Av	Merkez[2]	Rusya	Çevre[3]	Cari Fiyatlarla Yıllık İthalat (Milyon Sterlin)
1830-32	13,3	14,3	2,1[1]	30,9	60,6	64,3	12,6	23,1	3,8
1840-42	19,8	16,6	1,9[1]	29,1	67,5	70,0	10,4	19,5	5,2
1850-52	20,1	15,8	1,1[1]	28,0	74,0	76,4	8,3	15,3	8,8
1860-62	23,5	29,9	0,5[1]	16,8	70,7	73,4	10,2	16,4	12,4
1870-72	27,2	25,3	0,4	14,3	67,2	69,4	14,7	15,9	19,4
1880-82	23,5	28,0	0,5	6,1	58,1	62,9	13,6	23,5	15,2
1890-92	25,9	24,5	4,3	5,9	50,6	76,1[4]	4,2	20,7[4]	17,9
1900-02	25,9	19,2	7,2	7,8	60,1	78,3	3,9	17,8	20,3
1909-11[5]	17,9	14,1	11,4	8,0	51,4	77,0	3,9	19,2	25,9

Notlar: *1. Avusturya'dan Osmanlı İmparatorluğu'na transit geçen ticaretin %80'i*

2. Batı, Orta Avrupa ve ABD

3. Çevre ülkeleri Yunanistan, Sırbistan, Mısır ve İran, 1890 öncesinde İtalya'yı, 1860'dan başlayarak Romanya'yı ve 1890'dan başlayarak Bulgaristan'ı içermektedir.

4. İtalya ile ticaret 1890'dan başlayarak merkez ülkeleri içinde gösterilmektedir.

5. 1912 savaş yılıdır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI YENİLEŞME DÖNEMİ, KURUMSAL DÖNÜŞÜMÜN EVRİMİ (1838-1856)

3.1. Osmanlı İngiliz Ticaret Anlaşması (1838)

Dünyadaki değişim ve dönüşümün içinde; Osmanlı'nın üretim ilişkileri bağlamında durduğu yer, bulunduğu durum açısından üretimin içinde kalıp kalmayacağı, bu dönüşümde kendisine verilecek rolün ne olacağı konusunda etkin bir karar verme durumunda değildi. Kendisine verilecek ekonomik rolü üstlenmesi içinde Osmanlı'nın kendi içinde dönüşüm yaratması kendi başına kendi kendisine değil dış güçlerin baskısı biraz da zorlamasıyla olacağı anlaşılmıştı. Kurumsal dönüşümü yaratacak olan anlaşmaların daha önce yapılmış olan Kapitülasyonlarla belli ölçüde yol alınmıştı. Bu noktada Osmanlı'nın iç dinamiklerinde tam bir açık pazar olma şartlarını bozan koşullarında ortadan kaldırılması amaçlanarak ticaret anlaşmaları yapma evrimi içine girilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğu ve Batı arasındaki köprü durumunda olan coğrafi mevkii, sahip olduğu hammadde kaynaklan ve geniş Pazar olanağı, Osmanlı'yı ekonomik planda değil, politik ve askeri planda da Avrupa'nın baş hedefi yapmaktaydı. Kapitalist gelişme yolunu açacak reformlara girişildiği dönemde dahi, Osmanlı, Avrupa devletlerinin ağır baskısı altındaydı (Avcıoğlu, 1969:69). Yeniçeriliğin kaldırılmasından hemen sonra İngiliz, Fransız ve Rus donanması Navarin'de Osmanlı donanmasını yok ediyor (1827), Balkanlardan inen Rus ordusu Edirne'yi alıyor ve başkente doğru ilerliyor (1829). Mısırlı Mehmet Ali Paşa,

Kütahya'yı ele geçiriyordu. Osmanlı Rus ordu ve donanmasının yardımını istedi. 1833'de imzalanan Hünkar İskelesi anlaşmasıyla Osmanlı Rus himayesi altına giriyordu.

Bu durum karşısında çıkarları bozulan İngiltere. Mehmet Ali Paşa ve Rus tehdidine karşı, Osmanlı'yı destekliyor, ancak buna karşılık. İmparatorluğu açık pazar yapacak olan; "Osmanlı Hükümeti Tarafından Büyük Britanya'ya Bahşedilmiş Kapitülasyonlara Ek Olarak, İki Ülke Arasında Ticaret ve Gemi Seterleri ile İlgili olarak Kapitülasyonlarda Mevcut Bulunan Bazı Kazı Kayıt ve Şartları Düzenleyen ve Değiştiren Sözleşme" adlı anlaşmayı masaya koyuyordu. İngiliz Dışişleri Bakanı Palmerston'un 'Capo d'Opera' (Şaheser) diye selamladığı anlaşma, Osmanlı İmparatorluğu'nu serbest ticarete tam manasıyla açmaktaydı. Nitekim 1849'da Palmerston, 'Ticarette Osmanlı Devleti, bütün öteki devletlerden çok serbest müsaadelerde bulunmaktadır' diye övecektir (Avcıoğlu, 1969:70).

Kapitülasyonlar yabancılara önemli ayrıcalıklar getirmekle beraber Osmanlı'da iç ticaret Osmanlı tabasına aitti. Yabancı tüccar iç ticarete girip yerlilerle rekabet edemezdi. Birçok malın alım-satımı, bir ruhsat bedeli karşılığında belli kişilerin tekeline verilmişti. Üretici malını ruhsat sahibi bu kişiye satmak zorundaydı. 'Yed-i Vahit' (tekel) denilen bu usul. yalnız tarımsal iç ürünlere değil ithal mallarına da uygulanmaktaydı. Örneğin kahve ithal edenler, mallarını tekel sahibine satmakla yükümlüydüler. Mısır'da Mehmet Ali Paşa. bu yed-i vahit usulünü dış ticareti devletleştirmek adına kullanmış, bundan elde ettiği gelirle güçlü bir ordu ve sanayi kurma imkanı bulmuştur. Bu tekelleşme İngilizleri endişelendiriyordu. İç ticarette alınan vergiler, malların bir şehirden diğerine nakli, ruhsat tezkeresini gerektiriyordu. Buradaki iç dinamikler yüksek gümrük duvarlarıyla ileri kapitalist ülkelerden Osmanlı iç pazarını korumaktaydı. 1838 Anlaşması dışa karşı koruma mekanizmalarını ortadan kaldırmış, ülkeyi açık pazar haline getirmiş iç ticaret dinamiklerini kırmıştır.

Anlaşmanın en önemli ana başlıklarını sıralamak istersek: Anlaşma Osmanlı İmparatorluğunun bütününde uygulanacak. Anlaşma hükümlerinden diğer devletlerde yararlanabilecektir.

İç ve dış ticaret amacıyla. İngiliz tüccarları, ortakları ve adamları Osmanlı'nın her tarafında her çeşit mal alıp satabileceklerdi. Yed-i vahit usulü tamamen terk olunacaktır.

Emtia alım ve nakli için tezkere istenmeyecektir. Tezkere isteyen vezirler ve memurlar, devletçe şiddetle takip olunacaklar ve İngiliz tüccarların bu yüzden uğradıkları zararları devlet tarafından tazmin edilecektir.

İngiliz tüccarı, ortakları ve adamları, iç ticarette en imtiyazlı yerli tüccardan daha fazla vergi ödemeyeceklerdir.

İngiliz tüccarı memleketten mal götürürken, Osmanlıların ödedikleri vergilerin yerini tutmak üzere yüzde 9 resim ve yüzde 3 ihraç vergisi ödeyecek, dışarıdan getirdiği mal ise yüzde 3 gümrük resmine tabi olacaktır.

İthalatta yalnız yüzde 3 ithal resmi ödenecektir. Ayrıca yüzde 2 oranında ek vergi alınacaktır. Bunun dışında ithal malları, memleketin her tarafına vergisiz gidecek, bir yerden öbür yere tekrara götürülüp getirilirse dahi vergi ödenmeyecektir (Buna göre bir Osmanlı tüccarı içerde bir yerde götürüp satacağı emtia için yüzde 12 vergi öderken, yabancı tüccar, ortaklan ve adamları yüzde 5 vergi vereceklerdir).

İngiliz tüccarları, adamları ve ortakları yalnız İngiliz malları değil, dış ülkelerden gelmiş her türlü emtiayı ülkenin her yerinde serbestçe satın alıp satabilecektir.

Yabancı emtia Boğazlardan serbestçe geçecek. Osmanlı limanlarında bir gemiden diğerine aktarma edilebilecek transit geçiş serbest olacak, bu muamelelerden ayrıca hiçbir resim alınmayacaktır.

1838 Anlaşması Kapitülasyonların yabancılara tanımış olduğu hakları genişleterek onları yerli tüccarla eşit duruma getirmiş ülke dahilinde de ticaret yapma imkanının vermişti. Ancak yerli meslektaşlarından sermaye ve bilgi olarak çok üstün durumdaki Avrupalılar, kısa zamanda Osmanlı yurdunun o güne dek görmemiş olduğu bir talanı başlattı bu anlaşma İngiltere ile 16 Ağustos 1838'de imzalanmıştı; bir eşini Fransızlar aynı yılın kasım ayında imzalattılar. Fransa'yı Löbek, Bremen ve Hamburg şehirleri (18 Mayıs 1839); Sardunya (2 Eylül 1839); İsveç ve Norveç (31 Ocak 1840); İspanya (2 Mart 1840); Felemenk (14 Mart 1840); Belçika (30 Nisan 1840); Rusya (22 Ekim 1940); Danimarka (1 Mayıs 1841) ve Toskana (7 Haziran 1841) izledi (Cem, 1979:216).

1838 Andlaşması sonucunda; sanayi sermayesinin kentsel el zanaatlarını yıkılması bu el zanaatlarına bağlı ev el sanayilerinin ele geçirilmesi birdenbire meydana gelmemiştir. İlk kez barış dostluk ve ticaret antlaşmasıyla (1536) Fransa'ya verilen ticari ayrıcalıkların kapitülasyonların daha sonra genişleyerek imparatorluğun ticari ve sınai yaşamını olumsuz etkilemiştir.

Kapitülasyonların olumsuz etkilerinin sınırlı kaldığı ama imparatorluğun serbest ticaret ile himaye sistemi arasında karar verme yetkisinin elinden alınmış olması bakımından asıl önemli olan ve buna bağlı olarak sınai üretime öldürücü darbeyi indirecek olan 1838 ticaret antlaşmasıdır. İngiltere ile yapılan ticaret antlaşmasına göre kapitülasyonlar kalkmış ancak yabancı tüccara yeni ayrıcalıklar verilmiştir. İngiliz tüccarların ülke içinde serbest ticaret yapma olanağını sağlayan, İngilizler tarafından pazarlanacak olan mallar için yerel gümrükleri ve bazı malların satışı için konmuş bulunan tekelleri kaldırıyordu.

1838 Ticaret antlaşmasına göre ülke içerisinde İngilizler ticaret serbestliğini kazanıyor yerli tüccarın sahip olduğu bütün haklara sahip oluyor, yerel gümrük ve vergilerden kurtuluyor, bütün bunlara karşılık pek küçük bir vergi ödüyordu gelir kaynaklarının azalması devletin ödeme gücünü azaltacak nakit sıkıntısı nedeni ile dış borç almak zorunda kalacaktır.

1838 Anlaşması Avrupa'nın gerek duyduğu açık pazar düzeninin yapılandırılması amacıyla İngiltere'nin zorlamasıyla idari, mali reformlarının hukuki alt yapısının oluşturulabilmesini teminen 839 Tanzimat Fermanı ilan edildi. Açık pazarın kurulması için can ve mal güvenliğinin sağlanması, idarede ve vergi sisteminde köklü değişimlere gidilmesi, toprak reformu gibi değişimlerin temel nedeni Batı kapitalizminin çıkarları doğrultusunda Osmanlının sömürgeleşmesi amaçlanmıştır.

Anlaşmanın imzalanmasıyla dış ticaret, hızla Osmanlının aleyhine sonuç verdi. 1840'da 527.708 milyon İngiliz lirası olan ithalat 1853 yılında 4.3 milyar İngiliz lirasına çıktı. 10 yıl sonra ithalatta 10 kat artış oldu. İthalatta bu artış yerli sanayi vurdu. 1812de Tırnova'da 2.000 yerli tezgah varken, 1841'de 200 tezgaha geriledi. Selanik'te 28 ipek dokuma tezgahı vardı. 5 yıl sonra 18 tezgaha indi. İngiliz pamuklularının, yünlülerinin, ipeklilerinin ülkeye girişiyle, yerli üretim düştü. 1830'larda Bursa'da 25 bin okka ipek işleyen bin kadar tezgah varken, 1847'de 4bin okka ipek işleyebilen 75 tezgah kalmıştı (Yerasimos. 1977:449).

1868'de "Islah-ı Sanayi Komisyonu" hazırladığı mazbatasında, 30-40 yıl içinde, başkente Üsküdar'daki kumaşçı tezgahlarının 2.750'den 25'e kemhacı tezgahlarının 350'den 4'e, çatma yastıkçıları tezgahlarının 60'dan 8'e indiğini belirtiyordu (Yerasimos, 1977:450).

İngiltere'den yapılan bıçak ithalatı, 1820'den 1850"ye kadar geçen otuz yılda, yedi katına çıktı ve bıçakçılık çöktü. Deri sanayi ortadan kalktı. 1820'de Anadolu'da tam kapasiteyle işletilen 82 maden ocağı varken, 1850'lerde işletmeye açık 14 ocak kalmıştı (Yerasimos, 1977:451).

Anlaşmadan öncesi İngiltere'nin ham ipek ihtiyacının yarısını sağlarken; Çin limanlarının açılması İngiltere'nin Mısır'a girmesiyle Osmanlı'nın ham ipek ihracatında 4'ncü sıraya düştü. 1855'de İngiltere'nin koyun yünü ithal ettiği ülkeler arasında 16. sırada olan Osmanlı İngiltere'ye sattığı ihraç malları arasında ise, moher, tiftik ve devetüyü artık yoktur. Kuru üzüm 1825'de İngiltere'nin yaptığı ithalatta 1. sıradayken. 1855'de 10. sıraya inmiştir (Yerasimos, 1977:450).

Anlaşma sonrası Osmanlı'nın dış ticaret politikası yerli sanayiciyi, tarım ve hayvancılık üretimine büyük darbe vurmuştur. İhracatın dış ticaret açığını karşılamaması Osmanlı bütçesinde ciddi mali kriz yaratmıştır. Bu süreçte yapılan devalüasyonlarla 1823'de bir dük'a altını 15.25 kuruş iken, 1838'de 35 kuruşa çıktı. Mali bunalım 1840'da büyüyünce. Osmanlı Hazinesi tahvil çıkararak Londra'da bir bankaya satarak ilk dış borçlanmasını yapmak zorunda kaldı .(Yerasimos, 1977:450)

Avrupa Osmanlı'ya mal satmakla yetinmemiş parası bitince borç vererek Osmanlı mali yapısını denetim altına almış oluyordu. Kırım Savaşı'yla yabancı sermaye Osmanlı piyasalarına girecek yirmi yıl gibi süre de Osmanlı mali iflasını ilan edecektir.

Osmanlı eyaleti olan Mısır 1838 ticaret anlaşmasıyla; devlet eliyle 1816 yılında başlattığı sanayileşme büyük darbe görmüştür. Sanayide 70 bin işçi çalışırken 1878"de 35 bine düşmüştür. Çöküşün nedeni Avrupa'dan yüzde bir gümrük vergisiyle pamuk ihracı, dışarıdan yüzde sekiz vergi ile kumaş ithalidir. Pamuk üretimi geriledikçe, köylülerin büyük bir kısmı topraklarını kaybettiler. 1907 yılına gelindiğinde tarımda faal nüfusun yüzde 36.6'sı topraksız tarım işçisiydi. (Avcıoğlu, 1969:63)

Osmanlı bürokrasisinde atamalar Avrupa devletleri onay makamı haline gelmişti bürokratlar iktidara gelmek için yabancı elçiliklere yakın olmayı tek yol olarak gördüler. Yabancı müdahalesi sonucu, Abdülhamit, 22 yıl süren saltanatı süresince 22 defa sadrazam değiştirmek zorunda kaldı. Devlet kademeleri yabancı uzmanlarla doldu. 1838'de kurulan "Ziraat ve Ticaret Meclisi" müsteşarı bir İngiliz, ekonominin yönetimiyle görevli "Meclis-i Maliye"de 3 yabancı delege oy sahibiydi. (Cem, 1979 :78)

3.2. Tanzimat Fermanı (1839)

Ferman, yeni bir Osmanlı toplumu oluşturmayı amaçlar. Irk, dil, din ayrımı yapmaksızın Osmanlı milleti oluşturmayı bunu da 19. yüzyılda Osmanlı'nın

kötü durumuna son vermek amacıyla ortaya çıkan fikir akımlarından Osmanlıcılık akımı kapsamında, İngilizlerin empoze etmesiyle aslında emperyalist yayılmasının aracı fonksiyonu Batılılaşma müjdesi olarak ortaya çıktı. Osmanlı "Tanzimat-ı Hayriye"den salah beklerken Avrupa'nın bütün ülkeleri hasta adamın başına üşüşmüş, mümkün olan en büyük lokmaları ondan koparmaya çalışmaktaydı. (Cem, 1979:216)

Tanzimat Fermanı (Gülhane Hatt-ı Şerif-i)nın amacı azınlık isyanlarını önlemek, azınlıkları bahane ederek Avrupalı devletlerin Osmanlının iç işlerine karışmasını önlemek ve toprak bütünlüğünü korumak amaçlanıyor gibi görünüyorsa da;

1838 Ticaret Anlaşması'nın hemen arkasından kurulan bu açık pazar düzeninin gerekli duyduğu idari, mali reformların yapılabilmesini teminen kurum ve kuruluşlarının bu yönde dizayn edilmesini Osmanlı bürokrasisinin açık pazar olarak kurumlaşmasının adımları atılmaya başlandı. 1839'da Tanzimat Fermanı ilan edildi. Açık pazar şartlarında, can ve mal güvenliği sağlanması, idarede ve vergi sisteminde reformlara girişilmesi, toprak sisteminin ıslahı gibi hususları kapsayan bu reformlar, esas bakımdan, batı çıkarlarına hizmet etmekten ve Osmanlının sömürgeleştirmekten başka bir sonuç yaratmamıştır. Tanzimat batıcılığı, batının yaşam tarzını memlekete soktu. Abdülmecit döneminde lüks ve israf görülmemiş şekilde arttı. Saraylar yapılmakta inşa edilen köşk ve yalılar nazırlara hediye etmekteydi. 1840'larda İstanbul'a 11.5 milyar kuruş değerinde mal ithal edilirken, 274 milyon kuruş ihracat yapılmaktaydı .(Cem, 1979 :80)

Tanzimat'la birlikte yabancıların elinde, Osmanlı aleyhine bir yönetici zümresi ortaya çıktı. Bu bürokrasinin fonksiyonu, Osmanlıyı Avrupa sermaye guruplarının çıkarları doğrultusunda yönetmekti. Bu sınıf en büyük gelişimini 2. Abdülhamit döneminde buldu. Büyük yatırımlara girmek isteyen yerli sermayeye engel oldu. Anonim şirketlerin kuruluşu bile Padişaha karşı toplantı yeri olan bir dernek olarak gösterilerek yasak getirildi. Abdülhamit"in saltanatı döneminde tek bir yerli şirket kurulamadı .(Yerasimos, 1977:551)

3.3. Islahat Fermanı (1856)

Osmanlı İmparatorluğu yıkılmaktan kurtulmak için; siyasi kuruluşlar, kişi haklan, yeni kurumların kurulması gibi konularda yapılması gereken köklü değişiklikler olarak ortaya atılan Islahat Fermanı, Tanzimat'ın bir devam, olarak nitelendirilebilecek bir değişim olarak kabul edilir. Bu fermanlarla Osmanlının çöküşünün toplumsal ve ekonomik nedenleri, araştırılmadan, batı kuruluşlarının ve anlayışının tepeden inme fermanlarla topluma dayatılmaya çalışılmıştır.

İmparatorluğun merkezi devlet sistemi özellikle toprakların önemli bir kısmının devlet mülkiyetini koruması üretim ilişkilerinin çözülüşüne merkezi bir nitelik vermiştir.

Köylülüğün tefeci sermaye karşısında genel yıkımı köylülüğün doğrudan doğruya tefeci ile karşı karşıya gelmesine neden olmuştur. Çünkü köylüler devletin tefeciye ödemekle yükümlü olduğu faizi ödemek zorunda kaldıkları için mülksüzleşmişlerdir.

Bu değişim ve dönüşüm Gülhane Hat-ı Hümayun 'un (1839) Galata sarraflarının politik yozlaşması ile ortaya çıkmıştır. Vergiler iltizama konulduğu zaman galata sarrafları nüfuslu mültezimlere avans veriyor, daha sonra kendileri aslan payını alıyorlardı. Devletin sıkışık olduğu zamanlarda faizle hazineye borç para veriliyor, vadesinde rüşvet verilerek alacaklarını tahsil ediyordu, devlet tarafından verilen senetleri düşük bir para ile alıyor ve yine vadesinde rüşvet vererek sentleri tahsil ediyorlardı. Gülhane Hat-ı Hümayunu ile iltizam usulü kaldırılarak vergilerin devlet memurları tarafından toplanmasını sağlamak Galata sarraflarının işine sekte vurulması istenmişse de devlet borçlarını ödeyebilmek ve büyüyen giderlerini karşılayabilmek için geciken borçları ödeyemez hale geldiği galata sarraf ve bankerlerinin sermayesi ile yetinilebilecek durumdan çıkıldığı anlaşılmış, dış borçlanma zemini ortaya çıkmıştır.

3.4. Yenileşme Dönemi Kurumsal Dönüşümün Sonuçları

Bu ekonomik, toplumsal, siyasi dönüşümleri 19. yüzyılda ortaya çıkan neden sonuç ilişkisini değerlendirdiğimizde. Osmanlıda ortaya çıkan iktisadi yapı ve kurumlarının borçlanma, borçlarını ödeyememe ve az gelişmişliğe neden olan etkilerini görmekteyiz. Bu noktada Avrupa'nın ve dünya ekonomisinin oynadığı rol Osmanlı'nın uluslar arası ticarete açılma sürecinde küçük bir ekonomiyken global anlamda birincil malların ihracını mamul malların ithalatını özendiriyordu.

Osmanlı'nın özel kaynaklarını doğu ile gitgide azalan transit lüks mal ticaretinden uzaklaştırarak tarıma çeken ve tarımsal fazlanın denetimi üzerindeki kavga sonucu iltizam kurumunun doğuşuna devlet ile mültezimler arasında yeni sermaye durumu yaratan tarım ihracatının kârlılığı idi. Mültezimler Avrupalı ve Osmanlı tüccarlar arasında yakın bir ilişki doğdu. 1839'da Avrupalı tüccarlara Osmanlı tüccarlara daha fazla ve elverişli koşullarla iç pazarda ticaret yapma imkanı verilmesi devletin buna kısmen Avrupa'nın baskısı nedeniyle kısmen de Osmanlı tüccarlarının gücünü zayıflatarak merkezi iktidarı güçlendireceği için kabul etti.

Osmanlı tüccarları piyasa konumunu kaybettiler. Avrupalı tüccarların acentesi durumuna düştüler, hatta zamanla yabancı uyruğa geçerek kişisel vergilerden kurtuldular. İthalatı içeri taşıyıp üretimi harekete geçirdiler. Avrupalı tüccarlar dünya ekonomisindeki fiyat hareketini imparatorluğa taşıyan temsilcilerdi. Osmanlı tüccarlarının rekabet gücü zayıfladığından dolayı Avrupalı tüccarlar arasında rekabet sınırlı olduğu için bu tüccarların piyasada gücü büyüktü. Yüksek ihracat talebi artan tarımsal fiyatlara dayalı iktisadi ortamda mültezimler iktisadi faydaya el koydu. Üretimi Osmanlı tüccarlara satıyor, Osmanlı tüccarları ise bu ürünleri ihracat için Avrupalı tüccarlara aktarıyordu, mültezimler nominal olarak sabit bir miktarı vergi olarak devlete ödüyordu, tarımsal fiyatların artması vergilerin gerçek değerini düşürüyordu.

Avrupalı tüccarlar ticaret ve iletişim ağları iktisadi fazlanın denetiminde devletin vergi toplama ağının verini aldı, bunda da intizam kurumu rol oynadı çünkü

kazanç mültezimlerle Osmanlı ve Avrupalı tüccarlar arasında paylaşılıyordu. (Kıray, 1993:190)

Uluslararası sermaye piyasalarında borç bulmak borç veren ülkenin resmi, iktisadi, siyasi değerlendirmesine dayanıyordu. Avrupalı diplomatların başlıca iktisadi kaygısı Avrupalı tüccar ve iş adamlarının çıkarlarını desteklemekti. 1870'lere değin İngilizlerin siyasal kaygıları Osmanlı İmparatorluğu'nu güçlendirmekti, bu nedenle ödeme yeteneği kazandırma kalkınmayı desteklemek için İngilizlerin önerdiği iktisadi reformlar klasik ekonomi kuramına dayanıyordu. (Kıray, 1993:190)

Serbest ticaret malların içeride ve dışarıda serbestçe pazarlanması, devlet müdahalesinin azaltılması, dış yardımın artması, altın standardının korunması amaçlıyordu.

Avrupa devletleri kapitülasyonlardan vazgeçmediler gelirlerin arttırılması amacı ile gümrük vergilerinin artırımına karşı çıktılar. Yabancıların kişisel vergilerden muafiyetini korudular.

Osmanlı Devleti gelir tabanını korumak amacı ile tarımdaki değişikliklere direndi tarımsal vergilerdeki denetimi arttırdı. Mültezimlerin gücünü vergi toplamakla sınırlamak temelde sömürgeleşmeyi köylünün mülksüzleştirilmesini, büyük toprak mülkiyeti, ücretli işçi emeğinin oluşumuna direndi. Uluslararası sermaye piyasalarında güçlenmek için gümrük vergisini küçük tuttu fiyat denetimi loncaların kaldırılmasına altın standardının korunmasına ticari hukukta reforma karşı çıkamadı nihayetinde dinamik bir dış ticaret var edilemeyen manifaktür atıl tarım sektörü parçanmış iktisadi yapı, düşük ihracat vergileri, tarımsal fazlanın ihracını desteklerken düşün ithalat vergileri altın standardına dayalı sabit döviz kurları ve loncaların kaldırılmasına, mamul mallarında ithalatını destekliyordu, el sanatlarını yıkıyor yerli manifaktür sektörünün genişlemesine engel oluyordu, bu politikalar manifaktür sektöründe yatırımı imkansız kılıyordu.

Bu nedenle esnaf ve aracının elinde biriken zenginlik tarım sektöründe kalıyor, iltizam kurumunun gereği üretken olmayan harcamalara gidiyordu.

Yerli zanaatkâr ve manifaktür zamanla ortadan kalktığı için devletin tarım dışı harcamaları esnafın harcamalarını da ithal mallarına yöneliyordu. İmparatorluk iktisadi fazlasını ihraç ederek karşısında lüks mallar askeri malzemeler ithal ediyordu. Bu parçalanmış iktisadi yapı yerli ekonomik ilişkilere istikrar kazandıramıyordu.

Devlet mültezimler güç dengesini korumaya çalışarak gelirini üretken olmayan bir biçimde harcıyordu. Artan ithalat bağımlılığı ağır büyüme, devletin güç dengesini korumak için aldığı borçları ödeme yeteneğini azaltıyordu, sonuçta mali bunalıma, borçların ödenemeyişine yol açtı.

Yerli imalat sektörünün oluşumuna izin verilmiş olsaydı lüks tüketim malları talebi imalat alanla yeni yatırımları özendirebilir, iktisadi yapının daha erken dönüşümüne katkıda bulunabilirdi.

Bu parçalanmaya ek olarak tarım dışı sektörde daralma düşük gümrük tarifeleri ve yabancıların kişisel vergilerden muafiyeti ne yazık ki imparatorluk sınırları içinde yaşayan çok sayıda Avrupalı tüccarın yanı sıra kapitülasyonların koruması altında yabancı uyruğa geçen Osmanlı tüccarları da bu fırsatı değerlendirmişlerdir. Bu durum devletin hem vergi tabanını hem de seçeneklerini sınırlıyordu, çünkü ekonominin en dinamik sektörünü ektili biçimde vergilendiremiyordu. Devletin tarımdan elde ettiği vergiler hep önem taşımış bu bakımdan mültezimlerin güçlendirilmesine katkıda bulunulmuştur.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI YENİLEŞME DÖNEMİ MALİ YETMEZLİK DIŞBORÇLANMA (1854-1875)

4.1. Dış Borçlanma Öncesi Genel Durum

Osmanlı Devleti günün koşullarına göre çeşitli mali politikalar uygulayabilmiş ve bazı ilginç mali politika araçları geliştirmeyi bilmiştir. Ancak bunların en uygun, en sağlıklı politika ve araçlar olmadığı da deneyimlerle ortaya çıkmıştır. Bunların zamanlamasında da başarılı olduğu söylenemez. Başarısızlığın en büyük göstergesi kuşkusuz tüm çabalara rağmen Devletin açık vermeye devam ede gelen bütçeleridir. Bu açıkların kaynağındaysa fiyat artışlarıyla cari harcamalardaki artışlar (bütçenin büyümesi ve zamanla artan asker memur maaşları) da yatmaktadır.

Bunun sonucunda devlet mali bir iflasla yüz yüze gelmiştir, incelenen süreçte kısa vadeli mali kaygıların ön plana çıkarak devlete orta ve uzun vadeli yeni iktisadi hedef arayışlarını unutturan ya da ihmal ettiren en önemli etken savaşlar olmuştur.

Klasik dönemde de savaşlar devletin ekonomik rasyonelliğini oluşturduğu için, tersine dönen yeni koşullarda Osmanlı'nın Devlet olarak kendine yeni bir rasyonel ekonomi oluşturması kolay değildir. Rasyonel ekonomiyi uygulamadığı gibi, toplum düzenindeki egemenlik haklarından da ödünler vererek, parasal bir devletçilik tuzağına düşmüştür. Böylece sivil toplum oluşumu halkın devlet dışındaki serbest ekonomisini engellemiştir.

Mali politikalar, tüm kaynakların merkezi devlete aktarılmasına yönelmiştir. Merkezde toplanan kaynaklar önce savaşlarda, ardından askeri ve sivil maaşlarda,

sonra da bazı askeri nitelikli altyapı yatırımlarınca eritilmiştir. Vergi kaynaklarının takibi de bütçede sağlıksız gelir kaynaklarının önem kazanmasına yol açmıştır.

Genel eğilim merkezi, mali örgütü Devletteki genel merkezileşmeye uygun bir biçime sokmak amacı taşıyorsa da, maliye bu reorganizasyondan olumsuz etkilenmiştir.

Mali yapıdaki bu durum Tanzimat'ı izleyen yıllarda Osmanlı Devletini Avrupa ülkelerinden borç istemek zorunda bırakmıştır.

Borç sürecinin bir parçası olarak ekonomik yapıyı incelerken iflasa yol açan olaylar anlatılıyor, iflasın ekonomik nedenleri borç sürecinin bir parçası olarak açıklanıyor.

Avrupa ile ticaret anlaşmalarının özel biçimde uygulanmasına borç sürecinin başlayışıyla birlikte Avrupalıların reform için baskı yapmalarının ve bunlara karşı Osmanlının tepkilerinin sonucu olarak ortaya çıkan sınıf ilişkilerinin borcu geri ödemeye yetecek bütçe ve dış ticaret fazlası sağlayamayan bir ekonomik yapı yarattığı gözleniyor.

Borç sürecinin bir sonucu olarak ortaya çıkan, ekonomik ilişkiler, birikimi ve büyümeyi engelleyişi sonrada borç iflas ve az gelişmişlik sürecinin yarattığı gözlemlenmektedir. Ortaya çıkan sosyoekonomik ilişkiler devlet ve mültezimlerin, tüccar ve diğer aracılarla köylüler ve Avrupalılarla aralarındaki çatışmaların borçları geri ödeyebilecek bir bütçe fazlası sağlayamayan yatırımı desteklemeyen ya da bu yatırımlarla ilgili olarak bir dış ticaret fazlası yaratmayan ekonomik bir yapı oluşturuyordu.

Bu yapının esas olarak Devlet kapitalizmi aracılığıyla parçalanışı ele alınmaktadır. Başlangıçta Avrupa ticaret ve finans sermayesi yoluyla ekonomide giderek artan yabancı egemenliğinin iç çatışmalarla beraber çok önemli bir yabancı sermaye karşıtlığı doğurmuştur. Bu ittifak siyasi ifadesini devletin düzenlemesiyle yerli sermaye birikimi süreci başlatan Jön Türk hareketi içinde bulmuştur.

4.2. Rasyonel Dış Borçlanma Biçimleri

Dış borçlanmanın genel anlamda ekonomik olup olmadığı ekonomilere makro anlamda getirişi veya görüntüsü ne olduğu hep tartışılmıştır. Ancak rasyonel dış borçlanma dediğimiz zaman fonlardan ve borçtan oluşan dış ticaret açığının kullanılarak yatırımları dolayısı ile gelecekteki ulusal geliri arttırmak anlamında ülkede ek yatırımların alışılagelen kazanç oranından daha yüksek faiz maliyeti ile borçlanmadığı sürece kazançlı olacak sıkıntıya düşmeden borcunu ödeyebilecektir. Bütçe açıklarının finansmanında borçlanmanın kullanılması klasik iktisatçılara göre toplam para arzı esas itibariyle aktif para arzı niteliğinde görüldüğünden, para arzında kısa vadeli borçlanma sebebiyle meydana gelen bir artış, ekonominin mali istikrarını bozacaktır. Çünkü kısa vadeli borçlanma kredi kurumları ve bankalardan yapıldığı için niteliği gereği kaydı para banka parası olarak kabul etmek gerekecek toplam para arzını arttırıcı bir etki gösterecektir. Buna karşılık sermaye piyasalarından borçlanma esham ve tahvil piyasası gibi devletin uzun vadeli ve ödeme kolaylığı olan bir alandan borçlanmasını ifade etmektedir.(Kıray,1993:195)

Klasiklerin kabul ettiği borçlanmanın daha çok arızi olağan üstü bir olay olması sebebiyle bu tür bir borçlanmayla sermaye arzı. sermaye dengesini ciddi bir şekilde bozma durumu gerçekleşmez. Bu tür borçlanmaya izin verildiği takdirde borçlanma ertelenmiş bir vergileme sayıldığından sonuçta vergilerin atması ya da mevcut vergi oranlarının ağırlaştırılmasına yol açabilir.

Gelecekteki tüketim pahasına mevcut tüketimi arttırarak ekonominin emme yeteneğini hızlandırmaktır. Örneğin gelecekte ülke yeni doğal kaynakların keşfi dolayısıyla iyi bir büyüme beklentisi içinde ise borcunu ödemede güçlük çekmeyecektir.

4.3. Osmanlı Dış Borçlanma Biçimi

Osmanlı imparatorluğu gelecekteki büyüme hızında herhangi bir artış beklemeksizin mevcut tüketimini arttırmak üzere borçlandığını görmekteyiz.

Osmanlı gelişmekte olan ayanlarla Avrupa'da artan ticaretten yararlanarak ekonomik ve siyasal güç kazanmış, devlet mekanizmasını ayakta tutan ekonomik fazlanın gitgide artan bir bölümünü denetlemeye başlamış, ekonomik fazlanın ayana kaptırılan bölümünü geri alabilmek için dış borçlanmaya yönelmiştir. Burada vergi gelirlerinin artacağı varsayımı ile borçlarını ödeyebileceğini zannederek borçlanmıştır. Ancak ortaya çıkan borç ödeyememe sorunları alınan borçların tüketim amaçlı kullanılmış olduğunu ortaya koyduğu gibi sınıf çatışmasının belli bir sonucunu da yansıtmaktadır.

19. yüzyıl klasik ekonomi kuramının istikrar ve büyüme paketinin temelde günümüzdeki neo klasik durumdan pek farklı olmadığı gözlemlenmektedir. Yatırım ve büyümenin artacağı yolundaki iyimserliğin mesnetsiz olduğunu yatırım ve büyümeyi sürdüremeyen parçaları arasında bağlantısı kopmuş bir ekonomik yapı yaratmıştır.

Borçların ödenememesinin temel ekonomik nedeni Avrupa ile artan ticarette uyum sağlaması için gerçekleştirilen uyarlamalarla, bunun sonucu Avrupa'nın baskısı, Osmanlının tepkisi, borçlarını ödemek için gerekli dış ticaret ve bütçe fazlasını yaratamamıştır. Bunun yanında imparatorluğunun hükümranlığının zafiyete uğraması açık bir ifadeyle idare edilememesi vergi gelirlerinin düzenli olarak toplayamadığı gibi dış borçlanmayla birlikte ortaya çıkan ekonomik yapıda sınıf ilişkilerinin yatırımı büyütmeyi sürdürülebilir bir borç ödeme sistemi yaratamamıştır. İmparatorluğun ekonomik fazlasını askeri malzeme lüks mallar karşılığında ihracat karşılamaya çalışıyordu. Ekonomide etkili rol sahipleri sermaye birikimini üretim verimliliğini yönetecek bir güce sahip değillerdi. İç dengeler bozuldu hantal az gelişmiş bir ekonomi yaratıldı.

4.4. 19. Yüzyıl Avrupa'nın Borç Verme Profili Osmanlı Finans Pazarı

19. yüzyıl Avrupa tarihinde tarihi açıdan önemli bir kırılma noktasıdır. Ulus devletlerin şekillenmesi ve oluşumu imparatorlukların ve ulus devletlerin ekonomik ve finansal yapıları dönüşüm yaşamış, sanayileşme dürtüsü yeniden yapılanmaya sevk etmiştir.

Bu dönüşümde merkantilist dönem sonrası ortaya çıkan sermaye birikimi kendisine pazar aramış bunun kurumları olan ticaret bankaları yatırım bürolarının kurulması ve büyümesi dış yatırımları kolay ve risksiz hale getirirken dışarıda yatırım yapmak isteyen orta sınıfın birikimi olan tasarrufların yabancı ülkelere yönelik kredilerin genişlemesi için gerekli fonları sağlamıştır.

Avrupa'nın uzun dönemli dış yatırım toplamının 1855'e gelindiğinde 720 milyon sterlin olduğu bu rakamın 1885 ile 1914 arasında 7.420 milyon sterlin olduğu, 1885'ten 1914'e kadar toplam 9.500 sterlin artış gösterdiği. (Woodruff, 1967 :150-5) Bu dönemdeki yatırımların %5"i Okyanusya'da, %9 Afrika'da, %16 Asya'da, %19 Latin Amerika'da, Avrupa'da Osmanlı dahil %27 dir. (Woodruff, 1967: 154-5)

1914'de toplam dış yatırım miktarının yüzde 3-4'ü Osmanlı İmparatorluğu'na yapılmış durumdaydı. 1914'de uzun dönemli dış yatırımlar toplamının yüzde 43'nün kaynağı İngiltere, dönemin en büyük uluslararası banka faizcisiydi. Credit mobiller kuruluşu ile birlikte 1852 den sonra Fransa önemli banka faizcileri arasına girdi. 1870'den sonra Deutsche Bank kuruldu. Almanya'nın yabancı ülkelere yönelik kredilerinde hızlı bir artış gözlendi. Toplam içerisinde 1914'te yüzde 13'ü buldu. A.B.D., Belçika, Hollanda ve İsviçre öteki bankacı faizci ülkelerdi. (Kindleberger, 1984:221-30, 205-8)

İngiltere başından beri Osmanlı imparatorluğuna borç veren en önemli bankacı ve faizcidir. 1854 ile 1862 arasında 23 milyon sterlin arasındaki dış borcun yüzde

90'ı Londra'da, yüzde 10'u Paris'te satılan tahvillerden sağlanmıştır. Fransa Osmanlı imparatorluğuna daha sonra en fazla borç veren ülke durumuna geldi. 1854-1865 arasında satılan 44 milyon sterlin tutarındaki tahvilin yüzde 52 idi. Londra da yüzde 48'i ise Paris'te satılmıştır. (Woodruff, 1967:154-5)

1869'a gelindiğinde Fransa'nın payı yüzde 66'ya çıkarken İngiltere'nin payı yüzde 34'e düştü. 1870'te piyasaya gelen Almanya'da sonunda İngiltere'nin yerini alarak ikinciliğe yükseldi. 1881'de ödenmemiş tahvillerin yüzde 34'ü Fransa, yüzde 33'ü İngiltere, yüzde 7,52'si Almanya'nın elindeydi .(Pamuk, 1984:71-73)

Osmanlı İmparatorluğu'nun istikrazlarından satın almak çok cazipti. İngiltere'de yıllık ortalama faiz oranı yüzde 3.5-4.5 arasında, Fransa'da bu oran daha düşük iken Osmanlı kentlerinde en kıymetli kağıtların yıllık faiz oranları yüzde 11-22 arasında idi. Elde edecekleri ürüne karşılık borçlanan köylünün yüzde 5-6 oranında faiz ödemesi vardı .(Landes, 1979:57 - Issawi, 1980:341-3)

Grafik 4.1. Dış Borçların Efektif Faiz Oranları

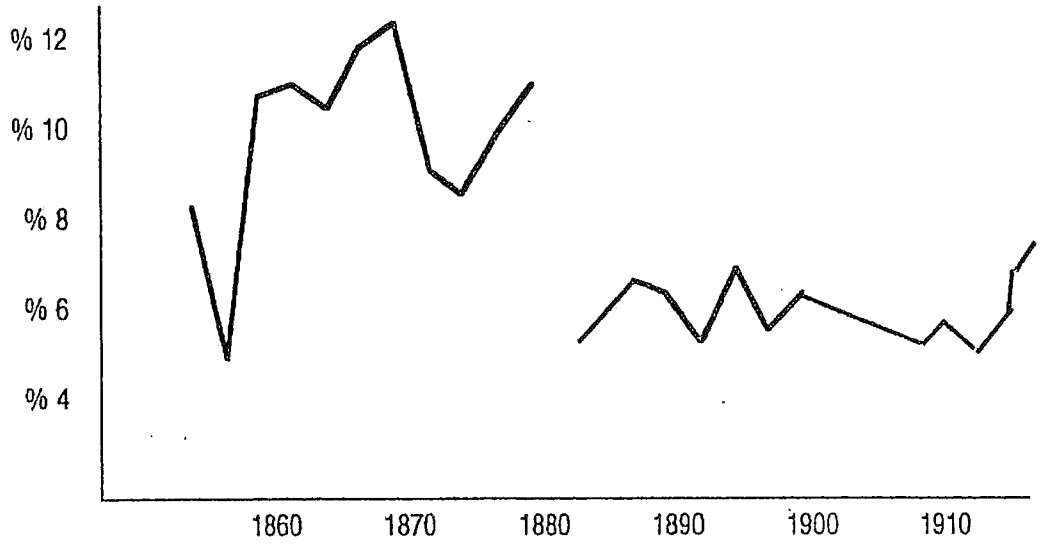

Grafik 4.2. Borç yükü

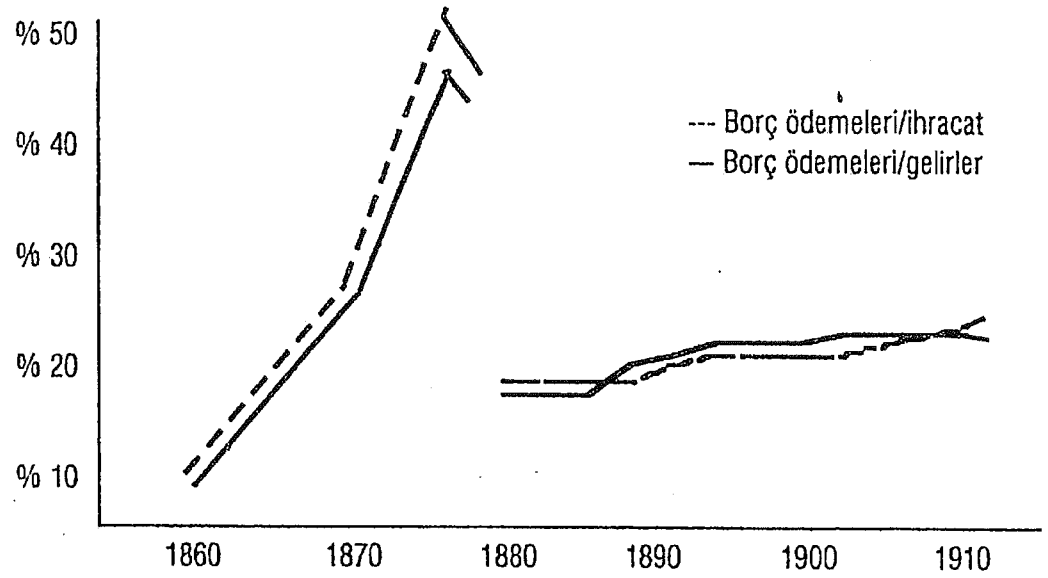

Grafik 4.3. Dış Borçlanmadan Kaynaklanan Fon Akışı

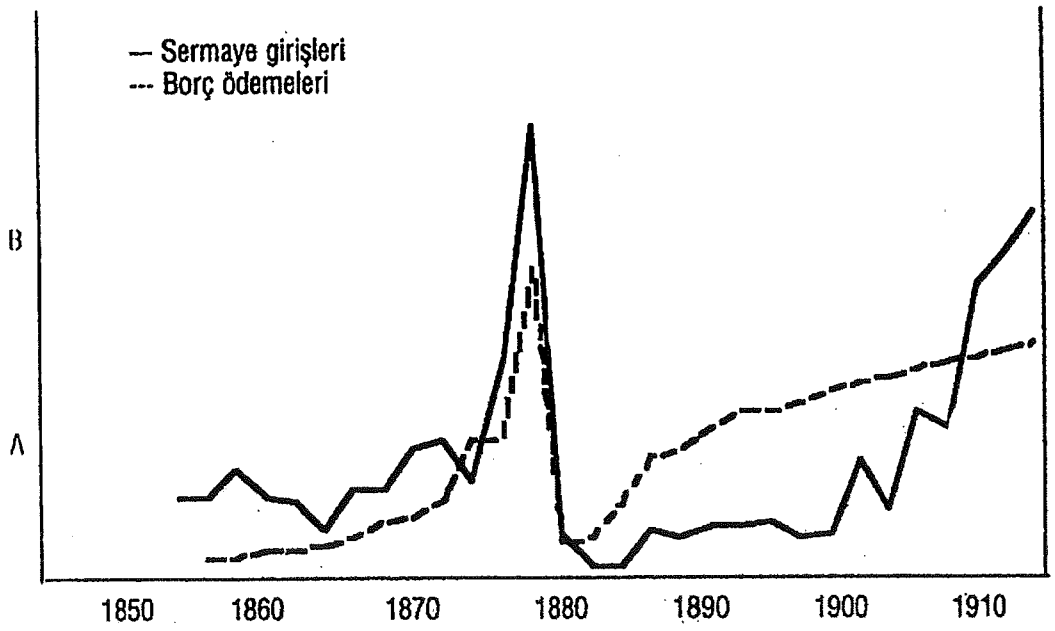

Grafik 4.4. Dolaysız Dış Yatırımlardan Kaynaklanan Fon Akışı (Milyon sterlin: Beş yıllık hareketli ortalamalar)

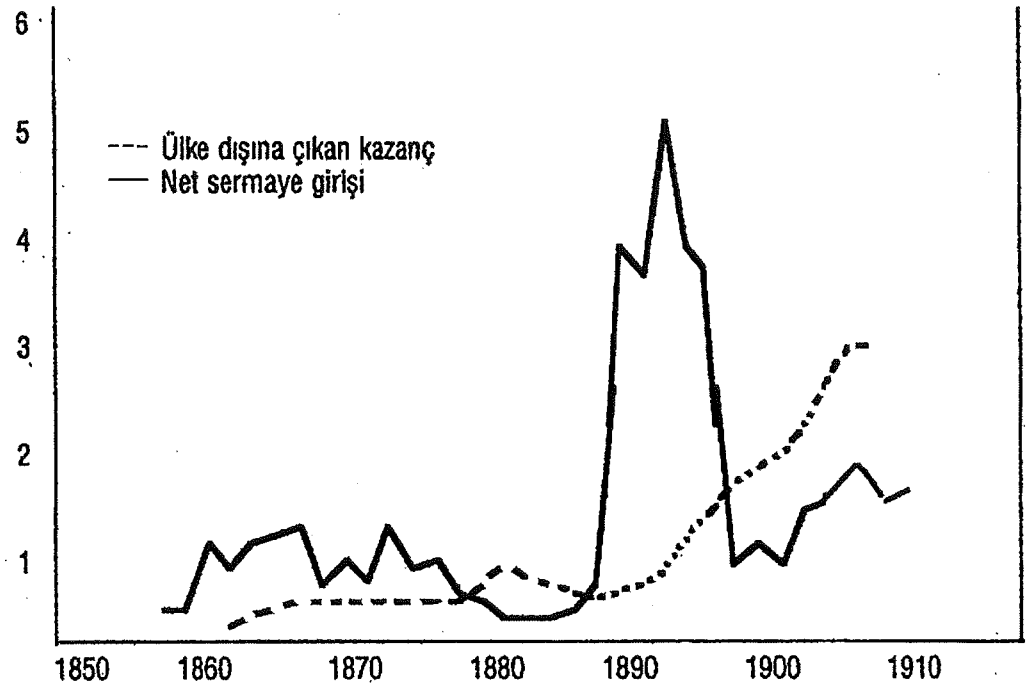

Bu durumda Osmanlı istikrazları çok cazipti. Uluslar arası ticaretin büyümesi, iletişim ağları ve kanallarının oluşmasına yol açtı. Osmanlı bankerleri hükümete borç vermek üzere Avrupa mali piyasalarından zaten borç almaktaydılar. Bu işlemde aracı olan bankerlerin aradan çıkartılması kârı arttıracaktı. Osmanlı yetersiz vergi kaynaklarından dolayı, maliyeti yüksek finans çevreleriyle ilişkilerini başlatmıştı. Avrupa borçlanma programını birtakım reformlara bağlamış, bu reformların yerine getirilmesi sürecinde de Osmanlı'ya borç vermek risksiz hale gelmekte ve yüksek kâr sağlamaktadır. Tahvillerin satışları az riskli, alınan komisyonlarla ve fiyatlarla oynayarak kolay kâr sağlanıyordu (Owen, 1981:101).

Reform çabalarını çok yakından takip eden diplomatlar açısındansa dış borçlanma işleri rakipleri ile yarışabilecekleri Osmanlı üzerindeki nüfuslarını arttırabilecekleri bir başka alandı. Osmanlı İmparatorluğu sürekli mali kaynak arayışı içindeydi.

19. yüzyıl başlarında Avrupa devletlerinin özendirmeleri ve katkıları ile devlet yönetimi merkezileştirmek ve hem vergi gelirlerini hem harcamaları denetim altına almak üzere bir dizi reform gerçekleştirmeye karar vermişti. Harcamaların merkezileştirilmesinin gelirlerin merkezileştirilmesinden çok kolay olduğu anlaşılmıştır. Sürekli bütçe açıklarıyla karşı karşıya kalınıyor bu durum karşısında tedavüldeki sikkelerin tağşişi ve galata bankerlerinden yüzde 12 faiz ile borç almak 1808 ve 1830 arasında tağşiş nedeni ile altın sikkelerin biçim ve adı 35 defa. gümüş sikkelerin biçim ve adı 37 defa değiştirilmiştir. Bunun sonucunda enflasyon artmış İngiliz parasının değeri, 23 Osmanlı kuruşundan. 104 kuruşa çıkmıştı. İngiliz parasının değer artışlarının çok kısa sürede gerçekleşmesi, piyasadaki sikkelerin değerindeki istikrarsızlık herkesin iyi parayla ödemeye ısrar etmesi ticaretin tümüyle durmasına ve huzursuzluğa neden olmuştur. (Issawi, 1980:326)

19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde bütçe açıkları ne tağşişle nede galata bankerlerinden yapılan kısa vadeli borçlanmalarla karşılanabilir olmaktan çıkmıştır. Osmanlı banknot ve devlet tahvili arasında bir tür melez para olan kaimeyi geçerli para olarak ilan etmiş ancak bunlar faiz ödemeleri olarak değerlenmiştir. 160 milyon kuruş değerinde kaime piyasaya çıkartılmış, taklitlerinin piyasaya sürülmesi sonucunda kaimelerin değerinde düşüş yaşanmış neticesinde Osmanlı kaime faizlerini ödemeyi reddetmiştir, dolayısı ile kaimelerde altına çevrilemeyen kağıt para halinde kalmıştır. Resmi kurda 110 Osmanlı kuruşu olan İngiliz lirası 200 kuruştan alınıp satılmaya başlandı .(İssawi, 1980: 327 - Yerasimos, 2001: 667)

Bu durum karşısında gümüşe dayalı para yerinde hem gümüşe hem de altına dayalı bir para sistemi reformu yapılmak istenmiş, Osmanlı lirası 100 kuruş olarak ve karşılığı 18 şilin olarak değerlendirilmiştir .(İssawi, 1980 : 327)

4.5. Kurumsallaşmanın İlk Adımı, İlk Bankanın Kuruluşu Banque de Constantinople / Bank-ı Dersaadet İstanbul Bankası

Güçlenen Rum, Ermeni burjuvazisi açtıkları güçlü okullarda çocuklarına ilk ve orta eğitim yaptırdıktan sonra yüksek tahsil için Avrupa'ya göndermeye başlayacaktı. Okullarında ilkokuldan başlayarak ticari hesap ve bankerlik bilgileri veriliyordu. Bu sebeple dış istikrazların komisyonculuğunu yapacak yeni nesil yetişmişti. Böylece Sanayi Devriminin ikinci aşamasında finans kapitalinin oluşturduğu sermaye piyasaları ve borsalarda Galata Sarrafları kendilerini göstermeye başlamış, daha bilinçli bir Galata Bankeri sınıfı ortaya çıkmıştır.

Bu bankerlerden Manolaki Baltazi (Baltacı) Osmanlı tarihinde yarım asırdan fazla bir zaman büyük rol oynamıştır. Abdülmecit'in Fransız şaire hediye ettiği çiftliğin sahibiydi. Bu çiftliği o zaman ünlü bir şair olan Lamartin e şöhretinden de yararlanıp dış borç almakta kolaylık elde etmek için bedelsiz ve hatta vergilerden muaf olması şartı ile verilmişti. Bu da Baltacının mal mülk serveti konusunda fikir verdiği gibi kendisinin devlet içindeki konumunu da ortaya koymaktadır. Bunun yanında Baltacı' ya ecnebi taba sı olduğu halde Beyoğlu'nda Tophane sırtlarında mesken yaptırması için müsaade verilmesi de dikkat çekicidir. J.Alleon Fransız İhtilalı sırasında İstanbul'a kaçan zengin bir banker ailesine mensuptu.

İstanbul Bankası hükümetinde teşviki ile bu iki banker tarafından kurulduğu bilinmektedir. Bankanın hükümetin amacı ile kurulmasının amacı, Batı ticareti ile ortaya çıkan ödeme zorlukları ve kambiyo istikrarsızlıklarıydı. Dış ticaretin açık vermesi, ithalatı ancak dış borç veya kredilerle finanse etmek zorunda kalan yerli azınlık tüccarları kambiyo kurunun kredisizlik sebebiyle devamlı aleyhe dönüşmesi sonucu durum hükümete açıklanarak kendilerine kredi sağlanması istenmiş. İçerde dışa bağımlı saray ve vükaranın yüksek memurların tüketim ihtiyacının devamlı yükselen yabancı paralar kambiyosu sebebi fiyatların artması şikayetlere sebep olmuştu. Yapılan anlaşmaya göre Baltacı ve Alleon 1845 yılında tüccarlara 450.000 frank karşılığında Paris ve Londra üzerine çekilmiş %11 yıllık faizle poliçe sağlamayı garanti etmişlerdir. Bu anlaşma 1846 içinde yenilenmiş, fakat 1847 de

durdurulmuştur. Üçüncü yılın sonunda Baltacı ve Alleon Devletin desteği ile İstanbul Bankası'nı kuruyorlardı.

Bu bankanın baş görevi kambiyo kurunu sabit tutmak idi. Bankanın 110 milyon sterline kadar hisse senedi ihraç etme yetkisi olmasına rağmen bu yetki hiç kullanılmamıştır. Banka faaliyetine hükümetten 25 milyon kuruşluk bir fon sağladıktan sonra başlamıştır. Bankanın tüccarlar adına ihraç ettikleri senetler bu iki bankerin ünü sayesinde her yerde kabul edilmekte idi. Bu sayede 1848 Fransız devrim hareketine kadar kambiyo kuru düzelmiş hatta lehe dönmüştü. Fakat Fransa daki Devrim ticaret hayatına yaptığı etki Osmanlı dış ticaretinin büyük bir kısmının Marsilya Limanı vasıtası ile yapılması dolayısıyla iş hacminin daralması ile sonuçlanmıştır (Kazgan, 1991:19).

İstanbul Bankası adını alan ilk bankanın Manolaki Baltazzi (Baltacı) ile Y.Alleon adındaki iki banker tarafından hükümetin teşviki ile kurulmuştur. Manolaki Baltazzi Osmanlı mali tarihinde yarım asırdan fazla bir zaman büyük rol oynamış bir bankerdir. Baltacının diğer bir özelliği Osmanlı İmparatorluğu'nda teba olmadığı halde ilk mesken mülkü edinen kişi olmasınıdır. Bankanın diğer bir kurucusu ise Fransız ihtilafında soylu sınıfa mensup olduğu için İstanbul'a kaçan buraya yerleşen zengin bir banker ailesine mensup J.Alleon idi. Bankanın hükümetin aracığı ile kuruluşunun rasyonalitesi o devirde doruk noktasına gelmiş olan batı ticaretinde ortaya çıkan ödeme güçlükleri ve kambiyonun istikrarsızlığıydı. Dış ticaretin açık vermesi dolayısı ile ithalatı ancak dış ülkelerde geçerli para kaynakları yaratmak veya kredilerle finanse etmek zorunda olan yerli azınlık tüccarları kambiyo kurunu kredisizlik sebebi ile devamlı aleyhe dönüşmesinin sonuçlarını hükümete açıklayarak kendilerine kredi sağlanmasını istemişlerdi. (Kazgan, 1991:19)

Osmanlı'nın dönem içerisindeki tüketim alışkanlığının yaygınlaşması karşısında bu iki ünlü sarrafa müracaat ettiği yapılan antlaşmaya göre baltacı ve Alleon 1845 yılında tüccarlara 450 bin frank karşılığında Paris ve Londra üzerinden çekilmiş ağı yukarı yüzde 11 yıllık faizli poliçe sağlamayı garanti etmişler 1846 yılında yenilenen bu antlaşma 1847 yılında durdurulmuştu. İşte bu antlaşmanın 3. vılı

sonunda Baltacı ve Alleon devletin desteği ile adı İstanbul Bankası (Banque de Constantinople / Bank-ı Dersaadet) olan bankayı kurmuşlardı. Bu bankanın baş görevi kambiyo kurunu sabit tutmak idi. Bankanın 110 milyon sterline kadar hisse senedi ihraç etme yetkisi olmasına rağmen bu yetki hiç kullanılamamıştır. Banka faaliyetleri hükümetin 25 milyon kuruşluk bir fon sağlaması ile başlamıştır. Bankanın tüccarlar adına ihraç ettiği senetler bu iki bankerin ünü sayesinde her yerde kabul edilmekte idi, bu sayede 1848'e yani Fransa'da ki devrim hareketine kadar kambiyo düzelmemiş hatta lehe dönmüştür. Fransa'daki devrimin ticaret hayatı üzerine yarattığı etki Osmanlı dış ticaretinin büyük bir kısmının Marsilya limanı vasıtası ile yapılması dolayısıyla iş hacminin daralması ile sonuçlanmıştı. Osmanlı bankası geçirdiği bu sarsıntı yüzünden kendisini toparlamak için hükümetten yardım istemiş fakat hükümet taahhütlerini yerine getiremeyince banka 1852 yılına kadar sürdürdüğü faaliyetlerine son vermiştir. (Kazgan, 1991:20)

Bankanın iflası ile hazinede 26,3 milyon kuruş zarara uğramış (İssaw, 1980: 339) bankanın iflası ile birlikte liranın değeri 110 kuruştan, 1850'de 139 kuruşa, 1853'te 153 kuruşa çıktı.(Yerasimos, 2001:672) 1854'e gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu'nun iç borcu 15 milyon sterline ulaşmıştı para arzındaki şişlik ve hızlı fiyat artışı açık veren bir ticaret dengesi ve büyük bir bütçe açığı gözleniyordu. (Kıray, 1993 :27)

4.6. Osmanlı'nın Dış Borçlanma Çekincesi ve Direniş

Osmanlı dış borçlanmaya hemen razı olmadı. İngiliz büyük elçisi Stratford Janning, Sultan Abdülmecit'e muhtıra verdi. Bu muhtıra da kapsamlı bir reform planı özetleniyor ve dış borç alma fikri kuvvetle destekleniyordu. Janning belirli maden ürünleriyle gümrük gelirlerini, ya da İmparatorluğun bazı büyük eyaletlerinden alınan vergilerin bir bölümü karşılık gösterilerek 25 yılda ödemeli, yüzde 4 faizli, 5-6 milyon sterlin borç alınabileceğini öne sürüyordu. Alınan bu paralarla Sultan karşılıksız kağıt parayı ve tağşişli sikkeleri piyasadan çekebilir ve satın alma işlemlerinde nakit ödeme yapabilirdi. Janning bu borç bar ile reformların önündeki engellerin temizlenebileceğinden ve 10 milyon sterline kadar tasarruf

sağlanabileceğinden kuşku duymuyordu sultanın endişesi gereksizdi. Yabancı kapitalistlerin karşılığında, bağımsızlığını feda etmesi beklenen bir ülke örneği gösterilebilirimiydi. (Rotkey, 1958:348-53)

Yönetimde büyük ölçüde antlaşmazlık bulunmakla birlikte sultanın kendisi batıların nüfus edişinden bezmişti, kasım ayında bütçe açıklarını azaltmanın tek güvenli yolunun sıkı bir ekonomi olduğunu bakanlarına alenen bildirdi bunun üzerine yerinde bir tespitle Kannig işi zamana bırakarak baskı yapmaktan vazgeçti. 1851'de önceki yılın bütçe açığının 1 milyon sterline yakın olduğu açıklandı. Osmanlı devlet adamları yabancı sermayeyi ülkeye çekerek devletin mali sorunlarının çözümünü kolaylaştıracak ulusal bir banka kurma fikrini yeniden ortaya attılar ancak bu da çözümsüz kaldı. Osmanlı hükümetinin vermeye yanaşmadığı teminat ve muafiyetler istiyorlardı. Ağustosta yeni bir bunalım baş gösterdi, hükümetin iki ay içinde Londra ya nakit olarak 600 bin sterlin transfer etmesi gerekti, kuşkusuz Janning zaman yitirmeksizin sultana İngiliz ve Fransız çıkarlarının hatife alınamayacağını nakit transferin gerçekleşmemesi halinde Osmanlı yönetiminin bizar varlığının tehlikeye girebileceğini hatırlattı (Rotkey, 1958:335). Osmanlı devleti bu nakit parayı bulmayı başardı, ancak ocak 1852'de Bank of England İngiltere'ye yapılan ödemelerde kendi kurumunun poliçelerini ıskonto etmeyi durdurunca imparatorluğun direnişi kırıldı.

Sultan Mısır, Sırbistan, Eflak, Boğdan vergi gelirlerinin dış borç ödemesi için teminat gösterilmesine razı oldu. Borcun vadesinin en fazla on yıl olmasını istedi, ancak Paris'e gönderdiği temsilciler yüzde 6 faizli ve yüzde 2 komisyon ödemeli 23 yıl vadeli 50 milyon franklık bir borç sözleşmesi imzaladılar, teminat gösterilmemişti ve borç verenler 11 milyon frankı hemen vermişlerdi. Yönetimdekilerden bazıları. Sultanı bir oldubittiye getirmek istediler, ama Sultan borcun koşullarını öğrenince onaylamayı reddetti, sözleşmenin fes edileceğini alenen ilan etti. Mısırdan istedikleri faiz oranlan ile bir yıllık vergilerini önceden ödemelerini istedi ve 2,2 milyon franklık zararın yanı sıra, 11 milyon frankı ödemek için kamu fonu oluşturdu. Ancak Kırım Savaşı bu süreçle Osmanlı maliyesine nihai darbeyi indirdi, savaşın maliyeti 11 milyon sterline tırmanınca, Osmanlı ilk dış borcunu almak zorunda bırakıldı.

4.7. Osmanlıda Kırım Harbi'nden Düyun-u Umumiye İdaresi'nin Kuruluşuna Kadar Yapılan Dış Borçlanma (1854-1874)

4.7.1. İlk Borçlanma: 4 Ağustos 1854

27 Ekim 1853'te başlayan Kırım Savaşı'nın finansmanı amacı ile 4 Ağustos 1954 tarihinde o yıllarda Osmanlının müttefiki bulunan Fransa ve İngiltere'nin arabuluculuğu ile ilk borç antlaşması imzalandı. Bu borçlanma 1853-1856 senelerinde Rusya ile yapılan savaşın gerektirdiği olanağın üstü masrafları karşılamak için yapılmıştı. Askeri harcamalar için gereken miktar hükümete kısa vadeli avans açmayı alışkanlık haline getirmiş olan İstanbul bankerlerinin verebileceğinden oldukça fazlaydı. Bu tür harcamaları finanse etmenin bir diğer yolu da uzun vadeli istikrazdı. 4 Ağustos 1854'te, 5 milyon İngiliz lirası istikraz antlaşması yapılmasına izin veren bir ferman yayınladı. İstikraz antlaşması Londra bankerlerinden Dent Palmer and Company ve bunların Paris acenteleri olan Gold Shmit and Company ile yapıldı. Bu istikrazın faizi yüzde 6, itfa ödemesi yüzde 1 ve ihraç fiyatı yüzde 80 idi. (Blaisdell, 1940:43) Yetki 5 milyon İngiliz lirası için serilmiş olmasına rağmen sadece 3 bin İngiliz lirası tutarında borç alınmıştı. Bu istikraza karşılık olarak senelik geliri 60 bin kese olan 30 bin Türk lirası tutarındaki Mısır vergisinin bir kısmı karşılık gösterilmişti. (Yeniay,1964 :19) Mısır vergisi Osmanlı hükümetinin en sağlam gelir kaynağı durumundaydı.

1854 istikrazı ilk sözleşme şartlarına göre 33 senede tamamen itfa edilecekti. Bu istikrazdan komisyon masrafı da çıktıktan sonra hükümetin eline net olarak 2,2 milyon İngiliz lirası geçiyordu. Savaş harcamalarını kapatmaya tahsis edilen bu ilk borcun 700 bin İngiliz lirası banka komisyonlarına ve yüzde 80'lik ihraç fazlası noksanına giderken 200 bin İngiliz lirası eski borçların ödenmesinde kullanılmıştır. 20 bin liraya boğazda,bir saray alınmış 2 milyon İngiliz lirası savaş giderlerine ayrılmış, 175 bin İngiliz lirası ile silah alınmıştır. (Yerasimos, 2001:94)

Bu istikraz antlaşmasının arkasında bu borç antlaşmasına bağlı olarak iki büyük devletle yapılan antlaşma gereğince, gayrimenkul satın alma hakkı tanınıyor.

Tablo 4.1. Osmanlı İstikrazları ve Satıldıkları Ülkeler

İstikrazın Tarihi	İtibari Değeri (Bin İngiliz Sterlini)	İstikrazın Satıldığı Ülkeler Önem Sırasına Göre	İstikrazın Tarihi	İtibari Değeri (Bin İngiliz Sterlini)	İstikrazın Satıldığı Ülkeler Önem Sırasına Göre
1854	3.000	İ yaklaşık olarak tümü	1891	6.317	İ'de 3/4; F'da 1/4'ten az
1855	5.000	İ yaklaşık olarak tümü			
1858-9	5.000	İ yaklaşık olarak tümü	1893	910	F
1860	2.037	F; İ'de hiç	1894	1.600	Çoğunluğu A; F
1862	8.000	İ yaklaşık olarak tümü	1894	579[1]	F. İ
1863-4	8.000	F	1896	2.975	F %80
1865	6.000	F	1902	1985[1]	F
1865	7.273[1]	F. İ (Yaklaşık olarak 1/4)	1903	2.160	A. F
1869	22.000	F	1903	1.294[1]	A tümü
1870	31.680	Av. A. İt; F ve İ'de hiç	1903	1.534[1]	F.?
1871	5.700	İ. F	1904	2.500	F
1872	11.126	İ. Av. (F?)	1904	4.824	F
1873	27.778	F	1905	2.400	A tümü
1874	40.000	F. İ (yaklaşık olarak 1/4)	1908	9.080	A. F. İ
	iflas		1908	4.283	F. ?
			1909	6.364	F. ?
			1910	1.557	F
1877	2.600	F %90	1911	909	F
1886	5.909	F	1911	6.400	A
1888	1.471	A tümü	1913	1.350	İ ?. ?
1890	4.545	F %75. İ %10	1914	20.000	F. A. İ

A= Almanya, Av = Avusturya, İ = İngiltere, İt = İtalya, F = Fransa
(1) Eski bir istikrazın değiştirilmesi. Tabloda verilen sayı eski istikrazın yenisi ile değiştirilmesinden sonra hazineye giren miktarı göstermektedir.

Hıristiyanlardan alınan haraç kalkıyor, Müslüman ve gayrimüslim vatandaşların, kanun önündeki eşitliğini sağlayan karma mahkemeler kuruluyordu. (Kazgan, 2005 :27)

Osmanlı'nın mali açıdan iflas etmesini takiben 1854, istikrazının faizi 17 Eylül 1877 tarihinde tahvil sahipleri ile yapılan uzlaşma sonucunda yüzde 6'dan yüzde 5'e, itfa ödemesi, yüzde 1 den yüzde 0.5 e indirildi. Osmanlı hükümeti Ekim 1875'de yayınladığı bir kararname ile bütün istikrazların taksitlerini geçici olarak yarı yarıya

vereceğini bunları beş sene müddetle tamamen ertelediğini ilan etmesine rağmen mısır vergisine teminat olunan, borçlanmalardan 1854 istikrazı ile 1871 istikrazı kararın dışında tutuldu. Bu suretle 1854 istikrazının taksitleri kısa bir süre ertelenmiş fakat 17 Eylül 1877 sözleşmesi ile hem geciken ödemeler yapılmış hem de ondan sonraki taksitler düzenli olarak ödenmeye başlanmıştır. Söz konusu istikraz hukuken 5 Kasım 1914 tarihine kadar Osmanlı Hükümeti borçlarına dahil edilirken, Mısır'ın İngiltere tarafından işgal edildiği 1881 tarihinden sonra Mısır hükümetinin sorumluluğuna geçmiştir. (Yeniay, 1964:21)

4.7.2. Osmanlı'da İkinci Borçlanma Deneyimi: 27 Nisan 1855

Osmanlı hazinesine giren paranın savaş harcamalarını karşılayamaması üzerine 27 Nisan 1855'te ikinci bir istikraz antlaşması yapıldı.

Fransa ve İngiliz hükümetleri geliri, savaş ihtiyaçlarına harcanmak üzere beş milyon sterlinlik yeni bir borçlanmanın faizine kefil oldular. Bu borç antlaşmasının faiz kısmına Fransa ve İngiltere'nin kefil olması, en muhafazakâr bankerleri bile imrendirdi ve yoğun rekabet ortamında ihraç fiyatı primli olarak gerçekleşti.

Roatschilt tarafından yüzde 2, 5/8 pirim ile ihraç edilen bu tahvillerin yıllık faizi yüzde 4 itfa ödemesi yüzde 1 idi. Bu istikraza karşılık olarak mısır vergisinden serbest kalan 1.800.000 frank İzmir gümrük hasılatın dan 2.800.000 frank, Suriye gümrük hasılatından 2.000.000 frank olmak üzere toplam 6.300.000 frank tahsis edildi. (Yeniay, 1964 :23-24)

Ancak bu istikrazın garantörlüğünü üstlenen Fransız ve İngiliz hükümetleri elde edilecek paranın özellikle kırım savaşının masraflarına harcandığını görmek ve hazine hesaplarını kontrol etmek amacı ile iki komiser atamasını talep edince Lord Hobart ve Marquis de Ploeuc bu amaçla görevlendirildi. Böylelikle Osmanlı devletinde yabancıların mali kontrolü ilkel şekliyle başlamış oluyordu.

1856 yılında Kırım savaşının başarıyla sonuçlanmış olması Türkiye'yi daha fazla savaş harcaması yapmaktan kurtardı ve mali sistemin reforma edilmesine yöneltti. (Blaisdell, 1940 :44-45)

Bu istikraz sözleşmesinin en önemli yanı mali denetimin fiilen başlamış olmasıydı. Avrupalılar açısından kurumsal dönüşümün sağlanabilmesi için yapılacak daha çok şeyin olduğu anlaşılmaktaydı.

Kırım Savaşı'ndan dolayı devletin yaptığı savaş harcamaları 11.200.000 İngiliz Lirasını bulmuş 1853-1855 dönemi bütçe açıklan da 5.800.000 İngiliz lirasına ulaşmıştı.1855 borçlanmasıyla bütçe açıklarını finanse edemeyen Osmanlı devleti bütçe açıklarını kapatmak amacı ile iç borçlanmaya gitti.

Yüzde 6 faizli ve yüzde 2 itfa ödemeli eshamı cedide tahvilleriyle tahvilatı mümtaza denilen on yıl vadeli ve yüzde 6 faizli hazine bonoları ve özelliklede yüzde 6 faizli ve değişik vadeli sergi tahvilleri çıkardı.

4.7.3. 1858 Dış Borçlanması Yabancıların Mali Kontrollerinin Başlaması

Yapılan bu iç borçlanma Osmanlı ekonomisinde iyileşme yaratmadı. Kağıt paranın değer kaybetmesi ve bununda tüketim malları fiyatlarının yükselmesine sebep olduğundan fiyat istikrarının sağlanması için kağıt paranın tedavülden çekilmesinden başka çare olmayınca, 1858 yılında yüzde 6 faiz ve yüzde 1 itfa ödemeli 5.000.000 İngiliz liralık yeni bir borçlanma yapıldı.

Londra'daki Dent Palmer and Company şirketi 5.000.000 İngiliz Lirası tutarındaki tahvilleri 3.000.000 İngiliz Liralık kısmını yüzde seksen beş ihraç fiyatıyla derhal satın aldı.

Kalan kısmı ise 1859'da yüzde 62.50 ile plase edildi. Bu istikraz içinde sözleşmede yabancı kontrolü hükmü yer aldı. Bu istikrazın teminatı ise İstanbul Okstruvası ve gümrük gelirleriydi.

1858 istikrazı mali durumu kısmen rahatlatmış, bu istikrazdan elde edilen parayla kağıt paraların bir kısmı tedavülden çekilmişti.

1854-1855 ve 1858 borçlanmalarından dolayı, yıllık itfa ödemeleri 1.000.000 İngiliz Lirasına gelmiş, bu durum Osmanlı ekonomisini yeniden borçlanmasını zorunlu hale getirmiştir.

1860 yılı içerisinde Osmanlı maliyesi %6 ile alınan uzun vadeli dış borçlara ilaveten kısa vadeli finansman ihtiyacını gidermek için %12 faizli iç borçlanmaya gitmesi hazineyi zor durumda bırakmıştır. %12'lik bileşik faizle alınan 4.000.000 İngiliz lirası iç borç 6 senede iki katına çıkmıştı. Gelir gider dengesinde devlet gelirlerinin önemli bir kısmının tarımsal kaynaklı vergilere dayanması kısa vadeli devlet borçlarının artmasına neden olmuştur. Vergi tahsilatın da sıkıntılara bağlı olarak bu borçlar ödenmeyince ertelemeler başlamıştır.

Parisli bir banker olan Mires Aralık 1860'ta Paris'te yayınlanan Le Constantionet isimli gazetede, Osmanlı'nın iç ve dış borçlarını şu şekilde açıklıyordu:

"Dış borçlar 310.000.000 frank

esham-ı cedide, 56.000.000 frank

Tedavülde ki kaimeler, 14.000.000 frank,

Galata bankerlerinin alacakları 27.000.000 frank,

Hazine tahvilleri 56.000.000 frank

Esham-mümtaza 15.000.000 frank,

Sergiler 86.000.000 frank,

Çeşitli bakanlıkların dalgalı borçları 110.000.000 frank olmak üzere toplam 774.000.000 frank bu borçların yarıdan fazlası Galata bankerlerinin kontrolündeydi. (Kazgan, 2005 :38)

Osmanlı lirası olarak da 34.000.000'a karşılık gelen bu borçları ortadan kaldırmak amacı ile yeni bir dış borç arayışı içine girildi.

4.7.4. Mires (Paris) Dış Borçlanması: 29 Ekim 1860

29 Ekim 1860'da M. Mires ile Babıali ile %53,75 ihraç fiyatı üzerinden 16.000.000 İngiliz liralık yeni bir borç sözleşmesi imzalandı. Mires dış borç sözleşmesinde itibari anapara üzerinden %1,50 oranındaki komisyonuna ek olarak bütün itfa müddeti süresince yılda 273.000 frank tutarında avans almayı Osmanlı hükümetine kabul ettirmişti.

İstikraz bedeli Osmanlı hükümetini 18 ayda eşit taksitlerle ödenecek ancak faiz ve itfa ödemeleri hemen başlayacaktı. Bu borçlanmaya karşılık olarak gümrük, tuz ve balık vergileriyle Filibe gülyağı vergisi, Edirne ipek vergisi, Midilli ve İzmit zeytin aşarı, Samsun ve civarı tütün ve gümrük vergileri teminat gösterildi.(Açba, 2004 :64)

İhraç fiyatının yüksekliği Osmanlı'nın kreditibilitesinin ne kadar düştüğünü en açık göstergesidir. Bu sırada Mires hakkında yolsuzluk söylentileri başladı ve sonuçta bu banker Fransa hükümeti tarafından tutuklandı, bu beklenmeyen durum Türk tahvillerinin tüm Avrupa borsalarında değer kaybetmesine sebep oldu. İç piyasada döviz fiyatlarının yükselmesine neden olunca galata bankerleri vadesi gelen hükümet senetlerini tahsil etmek isteyince İngiliz lirasının değeri 100 kuruştan, 190 kuruşa yükseldi. Osmanlı krizin önüne geçmek için, Londra ya müracaat etmek zorunda kaldı. İngiliz hükümeti halkının elindeki bol miktarda Osmanlı tahvili bulunması nedeni ile halkının zarar etmesini istemeyerek bu başvuruya olumlu yanıt verdi. İncelemelerde bulunmak üzerede Board of Trade üyelerinden Lord Hovvard ile Mr. Foster'ı Osmanlı ekonomisini incelemek üzere gönderdi. Heyetin gelmesi, piyasalardaki krizi hafifletti. (Blaisdel, 1940:50)

4.7.5. 1862 Dış Borçlanması

1850 ve 1860'da başlayan mali bunalım 1861 ve 1862'de şiddetini arttırdı. 1863'te de Fransız ve İngiliz ortak sermayesi ile Osmanlı bankası, 1868'de Ceredit General Ottoman kuruldu. Osmanlı'nın dört defa dış borç alması ve alınan borçların şartlarının bir öncekinden daha ağır olduğu gözlenmekteydi. Bu arada

çeşitli isimler altında tahvil ve karşılıksız para çıkartılarak devlet borçları arttırılmıştı.

1860 yılında 3.300.000 keseye ulaşan dış borçlar için yıllık 209.498 kese faiz ve itfa ödemesi yapılırken, 2.000.000 keseye ulaşan iç borçların yıllık faiz ve itfa ödemesi için %25 faiz oranı üzerinden, 544.518 kese faiz ve itfa ödemesi yapılmıştır. Tedavüldeki kağıt para miktarı 2000 kese olup devlet bütçesi 344.446 kese açık veriyordu .(Karal, 1956:224)

Her ay 60.000 kese kaime tedavüle çıkartılıyor, kaime bolluğu para değerinin düşmesine neden oluyordu. 12 Aralık 1861'de. 1 altın lira kaime 350 kuruşa yükselmişti.

İngiltere tarafından gönderilen, inceleme heyeti, durumun iyileşmeye uygun olduğunu rapor etmişse de 1859 senesinde oluşturulan mali reform komisyonu miktarı belli olmayan kağıt paralar konusunda, ne olursa olsun bu sorunun ortadan kaldırılması gerektiğini ifade etti.

Kağıt para miktarı 11.000.000 lira olarak tahmin ediliyordu. Bu kaimelerin %40'ının para ile satın alınması %60'ının da esham-cedide isimli uzun vadeli muntazam bir borç senedi olan tahvillerle değiştirilmesine karar verildi, ancak bu da yeni bir istikraza yol açmaktaydı.

Bu istikraz sözleşmesi Londra'da Devaux şirketi ile daha sonra Osmanlı Bankası ismini alacak olan Ottoman Bank, kurucuları ile imzalanmasını uygunluk verildi.

Ana para miktarı 200.000 frank olan bu istikrazın faiz oranı %6, itfa ödemesi %2, ihraç fiyatı %68 olup. karşılık olarak tütün, tuz, damga ve temettü vergileri tahsis edildi. (Açba, 2004:70)

İstikraz antlaşmasını imzalayan firmaların büyüklüğü, güçlü bir kredi müessesesinin oluşturulmak üzere olduğu haberleri, İngiliz heyet tarafından hazırlanan iyimser raporlar, 1862 borçlanma tahvillerinin satışını kolaylaştırdı. Satışa

sunulan tahvillerin 4 katı kadar talep geldi, Osmanlı bu kadar kuvvetli bir kredi itibarı ile hiç bir zaman karşılaşmamıştı.

Bu istikrazın 136.000.000 frank tutarındaki net hasılatı ile kaimeler piyasadan toplatıldı ve İstanbul defterdarlığında yakıldı .(Yeniay, 1964 :36)

Alınan borçlar kağıt paraların tamamının kaldırılmasına yeterli olmamakla beraber 100 kuruşluk kaimelerin %40'ı Osmanlı altını olarak. %60'ı tahville değiştirilmek üzere 1 Temmuz - 13 Eylül 1862 tarihleri arasında piyasadan çekildi. 23 yıllık bir aradan sonra piyasaya sürülmüş olan kaimeler tedavülden kaldırılmış oldu.

1862 borçlanması piyasaları rahatlatmış olmasına rağmen galata bankerlerine olan dalgalı borçlar ve tedavülde bulunan beşlik ve altılık isimli gümüş paralar, piyasadaki istikraza zarar veriyordu.

4.7.6. 1863 Dış Borçlanması

Galata bankerlerine verilen 10 yıl vadeli bonoların faizleri yüksekti, bu durum hazineyi zor durumda bırakıyordu.

Tasfiye edilmesi gereken bir diğer iç borç esham-ı cedide ve tahvilat-ı mümtaze olarak isimlendirilen. %12 faizli tahvillerdi. (Açba, 2004:73)

İşte bu iki sorun hükümet için yeni bir borç alımını gerektiriyordu. Osmanlı Bankası bu borç alım antlaşmasını üstlendi. Anapara tutan 200.000.000 frank olan bu istikraz faiz oranı %6 amortisman oranı %2 olarak belirlendi.

Bu borçlanmaya karşılık olarak çeşitli vilayetlerin gümrük gelirleri, Bursa, Edirne vilayetleri ipek aşarı. Midilli Karesi ve İzmir'in zeytinyağı aşarı ve tütün aşarı ile 1862 istikrazının teminatı olarak gösterilen gelirlerin, fazla olan bakiyeleri ve 1860 istikrazının tahsil edilen tahsil edilen gelirin 7/8'i tahsis edildi.

İstikrazın 150.000.000 franklık bölümü %72'den, 50.000.000 franklık bölümü %68 ihraç fiyatı üzerinden tamamen satıldı. Osmanlı Bankası bu meblağın

150.000.000 franklık kısmını zorunlu olarak, 50.000.000 franklık bölümünü de isteğe bağlı üstlendi. Bu para ile galata bankerlerinin alacakları kısmen ödendi. (Akyıldız, 2001:306)

1863 yılında Osmanlı Bankası daha geniş imtiyazlar elde ederek, dalgalı borçların yeniden çoğalmaya başlaması üzerine yeni bir borçlanmaya aracılık etti.

Osmanlı bankası tarafından ihraç edilen 8.000.000 sterlin tutarındaki 1863 istikrazı ile hükümetin yerli bankerlere olan borçlan yabancı yatırımcılara devredilmiş oldu.

İki yıl sonra Ocak 1866 kuponlarının ödemesi geldiğinde hazinede yine para yoktu. Yeni bir borçlanmadan başka çare görünmüyordu çünkü dış borçların itfa ödemeleri toplamı 3.000.000 sterline dayanmıştı. (Blaisdell, 1940 :53)

4.7.7. 11 Aralık 1865 Dış Borçlanması Ağnam (Koyun) Borçlanması

11 Aralık 1865'te Osmanlı ile Osmanlı Bankası, Credit Mobilier ve Societte Generale arasında, 150.000.000 frank tutarında bir borç antlaşması imzaladı, yıllık faizi %6, itfa oranı %2.44, ihraç fiyatı %66 olan bu borçlanmaya karşılık; Ergani bakır madeni hasılatı. Suriye sergisine ödemeye ayrılan para, Anadolu ağnam vergisi tahsis edildi. İstikrazın en önemli kısmını ağnam resmi oluşturduğundan bu istikraza ağnam istikrazı adı verildi. Bu ve bundan sonraki istikrazların tamamı eski istikrazların taksitlerini ödemek ve bütçe açıklarını kapatmak için kullanıldığından Osmanlı Mali açıdan uçuruma doğru sürüklenmeye başlamıştı .(Yeniay, 1964 :39)

1866 yılına gelindiğinde ya iflas kabul edilecek ya da yeni borçlanmalar yapılacaktı. 1863 borçlanması ile iç borçların en acil olanları ödenmiş olmasına rağmen tedavülde halen konsolit adı verilen esham-ı cedide, tahvilat-ı mümtaza. sergi ve hazine tahvili adında çeşitli tahviller bulunuyordu. Osmanlı bunları uzun vadeli bir dış borca dönüştürerek, hem taksit ödemeleri yönünden rahatlamayı hem de ülkeye yabancı sermaye çekmeyi planlıyordu. Bu amaçla; merkezi Londra'da bulunan General Credit and Finance ile 31 Mart 1865'te bir borç antlaşması

imzalandı, daha sonra bu şirkete Fransa'nın Societte Generale şirketi de katıldı (Akyıldız, 2001:308).

4.7.8. 1865 I. Tertip Genel Borçlar

Bu antlaşmaya göre yeni istikrazın anaparası 40.000.000 Türk lirası olup faiz oranı %5, amortisman oranı %1 idi. Tahvillerin ihraç fiyatı %50 olarak belirlendi. İstikrazın 7.000.000 liralık kısmının piyasaya verilmesi. Osmanlı'nın taktirine bırakıldı. Bu borçlanmanın diğer bir adı da 1865 1.tertip umumi borçlarıdır. 31 Mart 1865'te Düyun-i Umumiye defteri kebir adı ile bir defter ihdas edilerek, 40.000.000 liralık istikraz bu deftere kaydedildi. Ödemelerin düzenli olarak yapılmasını, kontrol etmek amacı ile büyük bir kısmı Galata bankerlerinden oluşan itfa sandığı kuruldu. Sözkonusu istikraz için özel bir karşılık gösterilmemiş, devletin umumi gelirleriyle ödeme yapılması kararlaştırılmıştır. Değiş tokuş işlemi sırasında küçük bir miktar dışında bütün eski tahviller toplatıldı. (Yeniay, 1964 :39-40) Alınan borçların 29.000.000 lirası tahvillerin değiştirilmesi, 4.000.000 lirası hazineye gelir kaydedilip. 7.000.0001irası için ise daha sonra ihraç edilmek üzere, bankalara rehin olarak bırakılıp karşılığında da avans alınmıştır.

1866 sonlarında Osmanlı bütçesinin itiraf edildiği açığı 1.760.000 lira idi. İç borçların yeniden yapılandırılmasından sonra dalgalı borçların toplamı 4.500.000 liraya ulaştı.

1854 istikrazına konu olan mısır vergisi, mısır hıdivlik makamının babadan oğla intikaline Osmanlı'nın rıza göstermesi karşısında 300.000 liradan, 750.000 liraya çıkartıldı. Bu artan miktar 1871 yılına kadar bir takım avanslara karşılık tutulurken bu tarihten sonra 1871 istikrazına teminat olarak gösterildi.

4.7.9. 1869 Kasım Dış Borçlanması

1866 yılında Fuat Paşa Sadaret makamından ayrıldı. Osmanlı maliyesinin son borçlanmalarla 1867 Girit isyanı nedeniyle artmış olan masrafları karşılamak için iç borçlanmaya gitti. %9 ile %15 faiz karşılığı borç topladı. 1867'de

memurların maaşının yarısını tahville ödedi. Mısır hazinesinin devlete verdiği yılık verginin miktarı artırıldı. Ancak bu tedbirler hazineyi düzeltemedi.

1869 Osmanlı ekonomisi açısından kötü bir yıldı, bütçesi 3.000.000 lira açık veriyor ve 5.000.000 liralık dalgalı borç bulunuyordu. Osmanlı yine istikraz görüşmelerine başladı. Comptoir d'Escompte de Paris ile Kasım 1869'da istikraz sözleşmesi imzalandı. (Yeniay, 1964: 42)

Anapara miktarı 555.555.500 frank faiz oranı %6, amortisman oranı %1, bu istikraz ihraç fiyatı %54 olarak gerçekleştirilen bu istikraza karşılık olarak Cezayir, Halep, Adana, Suriye Yanya ve Trabzon vilayetleri aşarından 22.300.000 frank, Bursa vilayeti aşarından 8.000.000 frank yeni pazar hariç Bosna vilayeti aşarından 4.500.000 frank Aydın. Menteşe vilayetleri aşarından 2.700.000 frank, Konya aşarından 3.600.000 frank, Bağdat gelirlerinden 5.700.000 frank ağnam vergisi fazlasından 13.600.000 frank olmak üzere toplam 60.400.000 frank teminat gösterilmiştir. Bu istikrazın yıllık itfa ödemesi 38.888.885 frank olmasına rağmen teminatı daha yüksek tutulmuştur. Bu borçlanmada Osmanlı altını olarak miktar 24.444.442 lira idi. Ele geçen miktar 13.200.000 Osmanlı lirasıdır. (Yeniay, 1964 :41-42)

4.7.10. 1870 Rumeli Demiryolları Dış Borçlanması

Osmanlı borç aldığı paraları bütçe gelirlerini artıracak şekilde kullanmayıp bütçe açıklarını kapatmak için kullanması mali açıdan kötü duruma düşürdü. Bu da 1870 yılında Osmanlı mali açıdan en kötü istikrazını yapmaya karar verdi. Osmanlı 2000 km uzunluğunda bir demiryolu hattı inşa etmek istiyordu. Söz konusu demiryolu hattının inşası 7 Ekim 1869 tarihinde Brükselli banker Baron Mauric'de Hirsch'e verildi. Bu imtiyaz üzerine 5 Ocak 1870 tarihinde Rumeli demiryolları şirketini 7 Ocak 1870 tarihinde de Rumeli işletme şirketini kurdu. (Akyıldız, 2001:106) İnşaat için gerekli olan sermayenin borçlanma sözleşmesiyle temin edilmesine karar verildi.

Borçlanma şeklinin belirlenme konusu Baron Hirsch'e bırakıldı. Devletin dış itibarını o dönem çok iyi olmaması dolayısıyla tahvillerin cazibesini arttırmak için ikramiyeli olmasına karar verildi, istikraz planını hazırlayan Baron tahvillerin amortisman süresini inşaat imtiyazıyla beraber 99 yıl olarak belirlemişse de bu süre 104 yıla çıkartıldı.

Sözkonusu ikramiyelerin toplamı 99 milyon frankı buluyordu. Tahvillerin ihraç fiyatı ise Osmanlının kredisinin ne kadar kötü olduğunu açık bir şekilde göstermekteydi. (Yeniay, 1964 :43) Borçlanmaya ait tahviller bir sendika Baron Hirsch tarafından yüzde 32.125 ihraç fiyatıyla 10 Mart 1870 11-12 Eylül 1872 tarihlerinde halka arz edildi. Ancak bu tahvillerin Paris ve Londra borsalarına kota edilmesine Fransa ve İngiltere izin vermedi.

Bu istikraz Osmanlı için faydalı olmasına rağmen mali açıdan kötü bir tahvil ihracıydı. Nominal değeri 782 milyon Frank, net satış geliri 254.430.000 Frank olan istikrazın yıllık amortisman gideri 27.965.700 Franktı. Anaparası 105 yılda itfa edileceğinden ödenecek paranın toplamı 2.894.328.000 Frank gibi müthiş bir rakama karşılık geliyordu. Bunun yanında 14.000 Frank tutarında kilometre başına yıllık kar ödemeği taahhüt ediyordu.

1875 yılına gelindiğinde yaklaşık 1200 kilometrelik kısmı bitirilmiş. Rumeli demiryolları meselesi Osmanlıyı uzun süre meşgul etmişti. 11 Şubat 1878'de şirket Avusturya tabiiyetine geçerek Şark demiryolları ismini aldı. Uzun yıllar süren anlaşmazlıklardan davalardan sonra 30 Temmuz 1891 'de Osmanlıyla arılaşmak tazminat ödemek zorunda kalındı. 29 Mayıs 1910'da da Şark Demiryolları Kumpanyası adıyla Osmanlı Anonim şirketine dönüştü. Balkanlardaki toprak kayıplarına paralel olarak bu hattın büyük bir kısmı Osmanlı sınırlarının dışında kaldı. Türkiye sınırları içindeki kısmı 25 Aralık 1936 tarihinde 6.000.000 liraya devletleştirildi .(Akyıldız, 001:106)

1869-1870 istikrazlarının imzalanmasının akabinde Almanya, Fransa savaşa girince bundan Osmanlı ekonomisi ve dolayısıyla piyasalar etkilendi. Ocak 1871'de

Osmanlı dış borçların itfa ödemelerini yapabilecek durumda değildi. Ayrıca iç piyasadan da borçlanma imkânı yoktu.

4.7.11. Haziran 1871 Dış Borçlanması

Fransa ile Almanya arasında 1870 savaşının etkileri 1871'de kendini göstermiş, Osmanlı'da mali kriz baş göstermiştir. Altın para piyasadan çekilmiş, dış borç ve amortisman ödenemez hale gelmişti. Bu durum karşısında; 1862, 1863, 1865 istikrazlarının faizleri 15 Mayıs 1871 tarihinde yüzde 15 faizle Londra'da bir şirketten alınan avansla ödenebildi. Bu borçlanma Osmanlı altını olarak 6.270.000 lira tutuyordu. Ele geçen miktar 4.577.100 Osmanlı altını oluyordu.

Mısır vergisi 750.000 Osmanlı lirası olup, bu paranın 1854 -1855 istikrazlarının faiz amortisman ödemelerinden artan kısmı 399.000 sterline denk geliyordu. İşte bu artan kısım 1871 istikrazına karşılık olarak gösterildi. Haziran 1871'de Credit General Ottoman. Londra'da Louis Cohen and Sons ve Dent Palmer ve ortakları grubu arasında yıllık faizi %6. itfa oranı %1 ve ihraç fiyatı %73 olan 5.700.000 Sterlinlik yeni bir istikrar sözleşmesi İmzalandı. Satışa sunulan tahvillere İstanbul'da pek talep olmadı.

Bunun nedeniyse piyasadaki reel faizlerin daha yüksek olmasıydı. Bizzat hükümet %15-18 faiz ile avanslar alıyordu. Borcu borçla kapatmak genel bir uygulama halini almıştı. Bu yıldan itibaren Osmanlının iflası konuşulur olmaya başlanmıştı. (Yeniay, 1964:45)

4.7.12. 30 Nisan 1872 Hazine Tahvilleri Dış Borçlanması

Bütçe açıklarının kapatılması ve dış borç taksitlerinin ödenmesi için; Osmanlı dalgalı borçların, düzenli borçlara dönüştürülmesini ve borçların birleştirilmesini düşündü. 30 Nisan 1872'de Maliye Nazırı, Credit General Ottoman, Avustro-Ottoman Bankası arasında imzalanan bir anlaşma gereğince Osmanlı'nın çıkardığı 278.155.000 Frank tutarındaki tahviller, %98,50 ihraç fiyatıyla söz konusu grup tarafından satın alındı.

A, B, C tertibi olarak çıkarılan faiz oranı %9 olan bu tahvillerin A tertibi 1876'da, B tertibi 1877'de, C tertibi ise 1878 yılında tamamen itfa edilecekti. Senelik geliri 3.350.000 lira olan Edirne, Tuna, Selanik vilayetlerinin gelirleriyle Anadolu ağnam resmi karşılık gösterildi. (Yeniay 1964:4)

1858, 1862 borçlanmalarına ait kupon ödemelerinin gecikmesi üzerine çoğunluğu İngiliz olan tahvil sahiplerinin temsilcileri Babıâli'ye protesto gönderdi. 1873 yılı başlarında Bank-ı Osmani-i şahane, Credit General Ottoman ve Avusturya-Osmanlı bankaları birleşerek bir bankalar sendikası kurdu. Sendikayla Osmanlı arasında 50.000.000 liralık bir istikraz sözleşmesi yapıldı. Ancak Viyana'da patlak veren mali krizden dolayı uygulamaya geçirilemedi.

Osmanlı tahvillerinin sürekli değer kaybetmesi kupon ödemelerinin gecikmesine rağmen, Avrupa piyasaları Osmanlının kredi taleplerine karşı çıkmıyordu. Bunun sebebi Osmanlı istikrazlarının Avrupa'daki birçok bankanın karlarının neredeyse tamamını oluşturuyordu.

Bunun yanında tahvillere teminat olarak gösterilen karşılıklar Osmanlı hükümetini değil, vilayetlerin gümrük veya aşarlarını borçlu yapıyordu. Osmanlı tahvillerine yatırım yapan yabancılar ihraç işlemi yüklenen şirketler vilayet gelirlerini gerektiğinde teminatları fiili hale getirmek için kendi hükümetlerinin yardımını bile talep edebiliyorlardı.

4.7.13. 1873 Genel Borçlanma (II. Tertip)

1872 sonlarında Osmanlı Bankası ile diğer bankalar hazinenin ihtiyaçları ile ilgileniyordu, bir yandan da devlete ait esham ve tahvilat, tramvay, tünel şirketleri ve bankalar gibi mali kuruluşların hisse senetlerinin alışverişi ile meşgul oluyorlardı. (Kazgan, 1981:61)

1865 ve 1875 yılları arasında sayısız kredi kurumu kuruldu. Bunların amaçları Osmanlı'nın istikrazlarından kâr elde etmekti. Bu durum menkul kıymetler borsasında canlılık yaratmış, 1863, 1865, 1864 istikrazları Rumeli Demiryolları

tahvilleri genel borçların esham senetleri ve diğer hisse senedi fiyatlarında yükselme olmuştur. Bu durumdan yararlanmak isteyen Osmanlı 1873 yılında çıkardığı bir yasa ile borçların değişimi işlemine başvurdu.

1865 kanunu ile kurulan Düyun-u Umumiye Defter-i Kebir'i (Genel Borçlar Büyük Defteri)ne bu kez 22.252.400 lira tutarında II. Tertip genel borç kaydedilerek 1876, 1877, 1878'de ödenmesi gereken orta vadeli hazine tahvillerinin uzun vadeli olan 1873 genel eshamı ile değiştirilmesi hükme bağlandı. Bu suretle yapılan yeni borçlanmanın ihraç fiyatı %98,5, piyasa değeri %84, faiz oranı ise %9 idi .(Yeniay, 1964:48)

4.7.14. 2 Eylül 1873 Dış Borçlanması

2 Eylül 1873 tarihinde Osmanlıyla Societe de Credit General Ottoman, Societe de Credit Mobilier ve Banque de Costantinople arasında 694.444.500 Franklık bir borçlanma sözleşmesi imzalandı.

Faiz oranı %6, amortisman oranı %1, tahvillerin %42'lik kısmı %54 ihraç fiyatıyla, Societe de Credit General Ottoman ve Societe de Credit Mobilier tarafından satın alındı.

Bu borçlanmaya karşılık Osmanlının genel gelirlerine ek olarak, Tuna vilayeti aşarından 1.200.000 lira Anadolu ağnan vergisinden 750.000 lira İstanbul tütün rejisinin gelir fazlasından 300.000 lira Ankara vilayeti aşarından 150.000 lira olmak üzere 2.400.000 liralık teminat gösterildi. İstanbul'da talep görmeyen tahviller İngiltere'de az talep gördü. Asıl satış Paris'te gerçekleşti. Societe de Credit General Ottoman ve Societe de Credit Mobilier tarafından satın alınan tahvillerden arta kalan 142.875 tanesi Comptoir d'Escompte de Paris'ten alınan bir avansa teminat olarak verildi.

Ancak hükümet bu avansı zamanında ödeyemediği için söz konusu şirket tahvilleri gayet düşük bir fiyatla sattı, kalan tahvilleri de Osmanlı Bankası 1 Ağustos 1875 tarihinde kendisi satın aldı. (Yeniay, 1964:49)

4.7.15. Mali İflastan Önceki Son Borçlanma: 1874 III. Tertip Genel Borçlanma

20 Ağustos 1874 tarihinde Osmanlı'nın Paris bankalarında bulunan hesaplarına haciz konulmuş, Viyana borsasında kriz ortaya çıkmış, Osmanlı bankasının sermayesinin ve imtiyaz yetkisinin arttırılması karşılığında Esham-ı Umumiyyenin üçüncü emisyonunun çıkarılmasına karar verilmiş, bu eshamında kısa vadeli dalgalı borçların ödenmesinde kullanılmasına karar verilmiş, ancak hükümet ile Osmanlı Bankası arasında 1 milyar franklık bir istikraz anlaşması imzalandı.

Söz konusu istikraz umumi borçlar adı verildi. Çünkü karşılık olarak devletin tüm gelirleri teminat gösteriliyordu. Faiz oranı %5 olan tahvillerin 375 milyon franklık kısmı Osmanlı Bankası tarafından %43,5 ihraç fiyatıyla satın alınırken. 175 milyon franklık kısmı hükümete açılan cari hesaba karşılık tutuldu.

Kalan kısmı ise 1875 senesinde farklı fiyatlarla satıldı. Bu istikrazdan elde edilen parayla dalgalı borçların ifasının yapılacağı bir takım istikrazlara ait faizlerin derhal ödeneceği ilan edildiği için; Türk tahvilleri Londra'da yoğun talep gördü. Londra'da satışa sunulan tahvillerin üç misli talep toplandı. İstanbul'da üç milyon sterlinlik talep oldu. 125.000 Franklık tahvil talep edenlere yüzde 17'si oranında satış yapılacağı ilan edildi. (Yeniay , 1964 :50)

1854 ile 1874 arasında borçlanma süreci hız kesmedi. Borçlanmaların bir kısmı Osmanlı hükümetinin acil isteği, bazıları da Avrupalı bankerlerin ısrarı ile alınmıştı. (Blaisdel, 1929 : 29)

Bu borç sözleşmeleri alacaklılara ekonomik ve siyasal ayrıcalıklar sağlıyordu. Savaş nedeni ile alınan iki borç reform programının gerçekleştirilmesi taahhüdünü Osmanlı bankasının oluşturulmasını miras bıraktı. Caning'in magnum opusu sayılan bu reform programı Şubat 1856 tarihli Hatt-ı Hümayun fermanında formüle edilmiştir. Program birçok şeyin yanı sıra devletin modernleşmesini, yabancılara toprak edinme hakkını vaat ediyordu. Avrupa hükümetlerinin daha sonraki taleplerini resmi çerçevesini oluşturacaktı (Kıray, 1993 s.30).

Büyük ölçüde İngiliz sermayesiyle kurulan Osmanlı Bankası daha önceleri mali yatırımcıların talep ettikleri muafiyet ve garantilerin çoğuna sahipti. Bu banka dış piyasalarda borçlanmak ve bütçe açıklarının kapatılması için devlete dış borç sağlamak üzere kurulmuştu. (Yerasimos, 2001:729)

1859 borçlanmasının sonucunda daha sonra Conseil Superieur de Finance olarak adlandırılan bir mali danışma komisyonu oluşturuldu. İngiliz. Fransız, Avusturyalı üç yabancı ve dört Osmanlı delege mali reform konusunda danışmanlık yapacaklardı.

Başarısız olmuş olan 1860 miras borçlanmasının sonucuysa Osmanlıya resmi bir misyon gönderilerek daha fazla reform yapılması talep edilmiştir. Ardından gelen 1862 borçlanmasının sonucu Osmanlı Bankasının Fransız sermayesinin de katkısıyla 1863'te Bank- Osmani-i Şahane olma imtiyazını elde etmesiydi. Kağıt para basma tekeli verilen bu banka imparatorluğun mali temsilcisi konumunda gelir ve giderlerini takip edecek borç para ve faiz ödemelerini yürütecek ve yeni borç tahvillerinin satışını sağlayacaktı. (Kıray, 1993: 31)

Borçlanma, imtiyaz verme daha fazla borçlanma süreci sonraki 10 yıl boyunca devam etti. Her imtiyaz tahvil alıcılarının güvenini arttırıyor ve Bank-ı Osmani-i Şahanemi izleyen pek çok başka banka dış borçlanma işlemlerinden payına düşeni almak üzere Osmanlıya geliyordu. 1863'te Societe Generale de L'Empire Ottoman, 1868'de Credit Generale Ottoman, I871'de Banque Russe ile Banque Italio-Orientale vb. Bu bankaların çoğu 1873'te başlayan ve tüm Avrupa'yı saran Viyana borsasında yaşanan büyük finans krizinde zayıf olan Osmanlı mali yapısını kaldıramayarak yaşayamadılar. Bazıları Bank-ı Osmani-i Şahane ile birleşti, kalanlar tasfiye edilmek zorunda kaldılar. (İssawi, 1980:141)

4.8. 1854-1874 Dönemi Dış Borçlanma Analizi

Tablo 4.2. 1874 Tarihine Kadar Dış Borçlar

Borçlanmalar	Anapara TL.	Safi Bedel	F: %
1854	3.300.000	2.640.000	6
1855	5.500.000	5.644.375	4
1858	5.500.000	4.180.000	6
1860	2.240.942	1.400.588	6
1862	8.800.000	5.984.000	6
1863	8.800.000	6.248.000	6
1865	6.600.000	4.356.000	6
1865 (U. Borçlar)	40.000.000	20.000.000	5
1869	24.444.442	13.200.000	6
1870	34.848.000	11.194.920	3
1871	6.270.000	4.577.100	6
1872	5.302.220	5.222.686	9
1873 (U. Borçlar)	12.612.110	6.832.551	5
1873	30.555.558	16.500.000	6
1874 (U. Borçlar)	44.000.000	19.140.000	5
Yekûn	**238.773.272**	**127.120.220**	

Dış ödemeler dengesine ilişkin en önemli nokta düyun-i umumiye denetimindeki dönemde ticaret fazlasında önemli bir artış olmamıştır. Sermaye akımının baskısı net girişin olduğu 1854 ile 1875 arasındaki dönemde ticaret açıklarındaki artışlarda net yükseliş gözlenmekte olup; 1876-1881 arasındaki dönemde ticaret açıklarındaki düşüşlerde kendini göstermektedir. 1881 yılından sonraki dönemde ortalama yıllık ihracat yüzde 22 artmış, öte yandan ithalat 1876-1881 dönemi karşılaştırıldığında yüzde 32 artmış ve büyük çapta ticaret açıklarına neden olmuştur (Pamuk, 1984:199-205).

Tablo 4.3. Osmanlı Dış Ticaretinin Yıllık Ortalama Büyüme Oranı (yüzde)

Yıllar	Cari Fiyatlarla		1880 Fiyatlarıyla	
	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat
1840-53	5.3	5.5	5.3	6.4
1857-73	5.0	4.9	6.2	5.2
1879-98	1.1	0.6	2.7	2.5
1898-1907	4.3	6.0	3.4	4.2

1830-1853 arasındaki dönemde ticaret açıkları Mısır'dan gelen vergilerle finanse edilirken, 1881 sonrası Düyun-u Umumiye döneminde ticaret açıklarının bir kısmı dolaysız dış yatırımlar ve çoğunlukla kısa vadeli ticari kredilerle karşılandığı anlaşılmaktadır. (Pamuk, 1984:198)

1854-1881 dönemindeki Osmanlı borçlarını genel olarak baktığımızda 19. yy Avrupa dış yatırım fonlarının önemli bir bölümünü massetmiştir. Bu dönemde ithalat fazlasından 34 milyon sterlinlik net bir fon girişi olmuştur.

1882-1914 arasındaki dönemde 49 milyon sterlin tutarında net fon çıkışı olmakla beraber ekonomi, kısmen dış yatırımlar kısmen de ticari kredilerle finanse edilen büyük ticaret açıkları vermeğe devam ettiğine göre bunun karşılığında bir kaynak transferi gerçekleşmemiştir.

Bir bütün olarak dış borçlanma süreci ekonomik ve siyasal imtiyazlar yaratmış hiçbir zaman bütçe açıklarını finanse edemediği gibi sonuç olarak mali iflasa gitmiştir. Bu durum devlet maliyesinin yabancıların denetimine girmesinin bir aracı olarak Düyun-i Umumiye idaresinin kurulmasına neden olmuştur.

1854-1874 döneminde toplam 15 istikraz sözleşmesi yapılmış 238.773.272 liralık borçlanmaya karşılık Osmanlı hazinesine 127.120.220 lira net para girmiştir.

Bu durum karşısında toplam borç tutarının ancak %53"ünü hazineye koyabilmiştir. Bunun içinde bankalara verilen komisyonlarda yer almaktadır. Durum göstermektedir ki, rasyonel borçlanma koşullarının hiçbirine uyulmamış alınan

borçlar doğru alanlara yatırılmamış, daha ziyade cari harcamalara bütçe açıklarının kapatılmasına, kaimenin tedavülden çekilmesine yönelik işlerde kullanılmıştır.

Bu süreçte istikrazların yapısı tamamıyla değişmiş geri ödemelerdeki zorluklar yüksek ihraç fiyatlarıyla yeni tahvil ihraç etmek şeklinde çözümlenmiş bu durumda borç miktarlarının katlanmasına neden olan faiz ve itfa ödemelerinin yapılamaması değil borcun borçla değiştirilmesi şeklinde yeni tahvillerin yüksek ihraç fiyatlarıyla satılmasıdır. Tabii ki bu süreç içerisinde hükümetinde 19 maliye bakanı değiştirerek istikrarsızlık göstermiştir. Sadece dış borçlanmayla bütçe açıklarının kapatılması düşünülmüş, yapılması gereken mali reformlar yapılmamış servet kaynak kullanımı sağlıklı olmadığı gibi vergi sisteminde gerekli düzenlemeler yapılamamış en önemlisi harcamaların kısılması kalpazanlığın ortadan kalkması bilgili dürüst bürokratların istihdam edilememesi bu kaçınılmaz sonucu doğurmuştur.

Bu süreçte Osmanlı borçlarının yıllık itfa ödemeleri toplamı 13.200.000 liraya ulaşmasına rağmen bütçe gelirlerinin tamamı 25.104.928 lirada kalmış buda yetmemiş 17.000.000 liralık dalgalı borç varken, dışarıdan sağlanan kredilere göre bu borçların faizi iki üç misli artarak katlanmıştır.

Borçların geri ödenmesi konusunda 1865 yılından itibaren problemler yaşanmış 1866'da tüm borçların itfa ödemesi üç ay geciktirilmiştir. 1863 yılında Osmanlı bütçe gelirlerinin %17'si dış borçların anapara ve faiz ödemelerini karşılarken. 1875'de bu karşılama oranı %59'a çıkmıştır. Yani Osmanlı bütçe gelirlerinin her 100 lirada 17 lirası dış borç anapara faizi karşılarken bu her 100 lirada 59 liraya yani gelirler üzerindeki borç yükü iki kat artmıştır.

Tablo 4.4. Makroekonomik veriler (1857-1866) (milyon İngiliz Sterlini)

	1857	1858	1859	1860	1861	1862	1863	1864	1865	1866
Bütçe fazlası	n.a.	n.a.	-1.6	-2.0	-2.9	1.6	0.2 (-1.6)b	n.a	n.a	-0.7
Cari hesap	-1.1	-1.0	0.5	-1.4	1.4	1.7	-1.2	-3.3	-3.8	-5.5
Ticaret bilançosu	-2.0	-1.9	-0.2	-2.6	0.3	0.6	-1.7	-3.2	-3.8	-4.9
İhracat	-10.0	10.0	10.4	11.1	12.3	13.7	15.8	16.7	15.6	15.5
İthalat	12.0	11.9	10.6	13.7	12.0	13.1	17.5	19.9	19.4	20.4
Faiz ödemeleri	0.4	0.4	0.6	0.7	0.8	0.8	1.2	1.7	1.7	2.2
Sabit değerler	0.0	1.6	2.8	0.5	0.4	2.5	7.6	2.0	5.4	0.4
Borçlar	0.0	1.7	1.7	0.6	0.6	2.6	5.1	2.5	4.6	0.9
Ödemeler bilançosu	-1.1	0.6	3.3	-0.9	1,8	4.2	6.4	-1.3	1.6	-5.1

Ödemeler bilançosu verileri özellikle Avrupa arşivlerinden yararlanarak, her bir kaleme ilişkin yeniden tahminde bulunmuş olan Pamuk'tan alınmıştır (s.199-200). Bütçe fazlası verileri, başka bir kaynak belirtilmediği durumlarda Osmanlı arşivlerinde yeralan ve Osmanlılar tarafından yapılmış tahminleri yayınlayan Shaw'dan (1978) alınmıştır.
(a): Raporda yeralan gerçek bütçe açığı hesaplamaları.
(b): Du Velay'da yeralan (s.110) gerçek bütçe açığı.

Bu arada bütçedeki gelir rakamlarının da sağlıklı olarak ortaya konmaması gelirlerin yüksek gösterilerek, yüksek borçlar alınmak istenmesi devletin mali durumunu iyi göstermek amacıyla yapılan uygulamaydı. Örneğin 9 milyon lira olarak gösterilen aşar gelirinin ancak 1910'larda bu rakama ulaştığını, aynı şekilde 1.500.000 lira olan tütün gelirinin ise aslında 700-800 bin lirayı geçmediği görülmektedir. Bütçenin gerçek gelir tutarı 17-18 milyon lira olup, dış borç anapara ve faiz ödemelerinin %73 civarında olduğu görülmektedir. (Açba, 2004:89-90)

BEŞİNCİ BÖLÜM

OSMANLIDA MALİ İFLAS MORATORYUM (1875-1923)

5.1. Mahmut Nedim Paşa Olayı, Osmanlı Mali İflâsının İlânı (1875)

Mahmut Nedim Paşa, 1871 yılında sadarete geldi. Galata bankerleri saray ve hükümetle olan mali ilişkilerde Ali Paşaya yaptırılamayan işlerini yapacak birinin sadarete gelmesi memnuniyet yaratmıştı. Sadarete geldiğinde memleketin durumu iflastı. Padişahın para talepleri de bitmiyordu.

Mahmut Nedim Paşa Abdülaziz'in talep etmiş olduğu 500.000 altının 100.000 altınının Bağdat Valisi Mithat Paşadan fazladan talep edilerek karşılanabileceğini Mithat Paşanın Devlet varidatı ile Londra ve Paris borsalarında oyun oynadığını söyler. Abdülaziz Mithat Paşadan 120.000 altın istemiş, Paşa bunu reddetmiş ve Bağdat Valiliğinden istifa etmiştir. Mithat Paşanın Osmanlı Bankası ve Kristaki, Zarifi adlı bankerlerin yanında olduklarını öğrenmişti. Mahmut Nedim Paşa ihtiyacı olan bu parayı Osmanlı Bankasının vermemesini Mithat Paşanın Bankaya baskısına bağlıyordu. Abdülaziz bu parayı Beylerbeyi Sarayına alınacak eşyalar için istiyordu.

Mithat paşa Padişahın huzuruna çıkarak Bağdat Valisi olarak Hazineye sağlamış olduğu varidattan bahsetmiş, Bağdat Valisi olarak 250.000 altın iradı sağladığını, aynı Bağdat'ta Namık Paşa 7 yılda 150.000 altın varidat sağladığını belirterek Abdülaziz'in zihninde Mahmut Nedim Paşaya karşı alternatif olarak göstermiştir. Mahmut Şevket Paşanın yapmış olduğu yolsuzluklar hazineyi milyonlarca lira borca sokmuştu. Rus sefiri İnyaçyef'in isteği ile demiryolu yapımını durdurduğunu söylemesi, Padişahın kafasında istediği parayı bulabileceği kanaatini

oluşturdu. Mahmut Nedim Paşa azledilerek yerine Mithat Paşa getirilmiş, Mithat Paşa öncelikle yapılan yolsuzlukların üstüne gitmek istemiş, bu araştırma sonucu 500.000 liralık bir açık bulmuştu. Mahmut Nedim Paşanın bu parayı istikraza aracılık yapan bankerlere komisyon olarak verdiğini belirtmiştir. Oysa bu parayı Padişaha vermişti. Fakat Nedim Paşa ifadesinde Padişah lafı etmemesi Mahmut Nedim Paşayı affetmesine neden olmuş. Mısır Hıdiv'in Avrupa Bankalarından istikraz almak için fermanına karşı çıkması Mithat Paşayı azlettirdi. Abdülaziz denediği sadrazamlardan para işinden en iyi anlayan Mahmut Nedim Paşa olduğuna kanaat getirmiş. 1875'te ikinci defa sadrazam yapmıştır. (Kazgan,1991:78)

İkinci defa sadrazam olan Mahmut Nedim Paşa mali alanda yaptığı işler (bütün Avrupa borsalarını sarsan olay) olarak tarihe geçti.Osmanlı tahvilatının faizi ve ana para taksitlerini yarıya indirme kararı esasen mevcut olan 5 milyon lira bütçe açığına karşılık bulmak Düyun-u Umumiye tahsilatı olan 14 milyon lirayı yarıya indirmeyi bu suretle açığı kapatıp diğer kısmı ile askeri masrafları karşılamayı düşünmüş, fakat Mahmut Nedim Paşa bu kararlardan çevreye haber sızdırmamış büyük bankerleri ilk defa atlatan kişi olmuş, komisyona dahil olan bazı kişilerin haberi kendi adlarına Galata borsasında değerlendirmişler. Büyük paralar kazanmışlar ama işi büyük bankerlerle değil küçüklerle halletmişler, büyük bankerler atlatılmışlardı.

Kimlerin bu işten para kazandıkları kesin olarak bilinmemiş Bu işten Mahmut Nedim Paşa ve Rus Sefiri İnyaçyef'in büyük paralar kazandığı iddia edilmiştir.

Mahmut Nedim Paşa'nın devlet borçlarının faizlerinin yarı yarıya indirilmesinde Galata bankerlerinin akıl verdiği iddiası vardır. Hükümetten 1875 yılında %25'e varan faizle alacaklı duruma girmiş olan bazı bankerler alacaklarını tahsil edebilmek için kendisine tahsisat kalması için dış ve iç borçların faiz ve ana para ödemelerinin yarıya indirilmesinden başka çare yoktu. Avrupa'da faiz %5'i geçmediği halde Batılılar %15'e kadar yükselmişlerdi.

Mahmut Nedim Paşanın bu kararı Rus Sefiri İnyaçyef'in isteği ile aldığını yorumlarsak; Ruslar Bosna-Hersek isyanları ile Karadağ ve Sırbistan'ın toprak edinmek üzere savaş açmalarında büyük rol oynamıştı.

Bunun maksadı Osmanlı'yı mali yük altına sokmak savaşta Osmanlıyı Batı kredisinden yoksun bırakmaktı. Nitekim 1877 Rus Savaşı Osmanlı Hükümetleri çok ağır şartlara razı olmasına rağmen Batıdan kredi alabilecek durumda olan Rusya'nın Osmanlıyı bütün cephelerde mağlup edebilecek duruma gelecekti.

Avrupa küçük tasarruf sahiplerinin büyük ilgisini görmüş olan Osmanlı tahvilatı ve senetleri dahilde de büyük rağbet görmüş. Herkes para biriktirmeye ve bunu borsada değerlendirmeye başlamıştı. Fakat bu olay yerli ve yabancı küçük tasarruf sahiplerini sarsmış. Osmanlı tahvilatı borsa değeri yarı yarıya düşmüş, Avrupa'nın her tarafından "Türkler bizi dolandırdı" feryatları başlamıştı.

Avrupalı bankerler ne Zarifi'ye ne Hristaki'ye ne Ferandez'e ne de Tubini'ye güvenlerini yitirmişlerdi. Gerçekte Hristaki ve Zarifi önceden duyup değerlendirmeyi beklemişlerdi. Ancak sarayın en büyük alacaklısı durumundaki Zarifi ve Hristakinin atlatılması doğaldı. Böylece bu iki banker saray ve Mahmut Nedim Paşadan uzaklaşarak Mithat Paşa yönetimine gireceklerdi. Eğer bankerler Padişahı ve Sadrazamı desteklemeye devam etselerdi, ne Mahmut Nedim Paşa devrilebilir ne de Abdülaziz azledilebilirdi.

Zarifi "Societe General del'Empire Ottoman" adlı bankadaki ortakları ile birlikte Palmer müessesesiyle bir iltizam şirketi kurmak yani bir kısım Devlet gelirlerini bu şirkete devrettirmek peşindeydi. Mahmut Nedim Paşa Palmer Bankasının bir milyon liralık senedini Abdülaziz vermiş, bu senet şirketin kurulması ve bağlı şartların kabulü halinde paraya çevrilebilecekti. Abdülaziz, Mahmut Nedim Paşaya hemen mukavele yapmasını söyler. Ancak Maliye Nazırı Yusuf Paşa itiraz eder. Bunun üzerine Yusuf Paşa görevden alınır. Yerine Evkaf Nazırı Galip Paşa atanır. Fakat Mahmut Nedim Paşa iltizam şirketi işini götüremeyecekti.

Kabinedeki diğer bakanlar Mithat Paşanın sözünden çıkmaları zordu. Kısa bir zaman sonra Şirketi İltizamîye işini sonuçlandırmadan Mahmut Nedim Paşa sadaretten uzaklaştırıldı.

Devlet gelirlerinin hemen tümünü dış borçlara karşılık göstermek ve gelirleri toplama işini de Duyunu Umumiye adı verilen bir nevi garantörler şirketine devretmek usulünün bir müsveddesi olan iltizam şirketi işi sonuçlandırılmamıştır. Aynı iltizam şirketi 3-4 sene sonra hem de çok geniş kapsamlı olarak gündeme gelmiştir.

6 Ekim 1875 operasyonun etkileri (Mahmut Nedim Paşa olayı) Osmanlı Batı kaynaklarından borç alma olanağını kaybedince Galata Bankaları verdikleri avansları geri alamamışlar ve sermayenin alacaklar ile bloke durumuna gelmesi, ayrıca verdikleri avanslar karşılığı aldıkları kağıt evrakın değerinin yüzde yirmide birine düşmesi Galata Bankerlerinin 1876 yılı başında iflasın eşiğine getirmiş, paranın Hükümet nezdinde bloke kalması faizleri bile tahsil edememeleri işlerin tamamen donmasına sebep olacak sonuçlar yaratmıştır. (Kazgan, 1991:80)

Tablo 5.1. 1854-1874 Osmanlı Dış Borçlanması (Frank olarak)

1854	75. 000.000	%80'den ihraç	60. 000.000
1855	125. 000.000	Başabaş	125. 000.000
1858	125. 000.000	%76'dan ihraç	95. 000.000
1860	50.930.500	%62,5'dan ihraç	31.831.562
1862	200. 000.000	%68'den ihraç	138. 000.000
1863	200. 000.000	%68 ve 72'den ihraç	142. 000.000
1865	150. 000.000	%66'dan ihraç	99.000.000
1865	909.091.000	%50'den ihraç	454.545.500
1869	555.555.500	%61'den ihraç	388.885.500
1870-1872	792. 000.000	%32, 125'den ihraç	254.430.000
1871	142.500.000	%73'den ihraç	104.025.000
1872	278.155.000	%98,5'den ihraç	273.972.075
1873	694.444.500	%59,5'den ihraç	413.194.477
1874	1.000.000.000	%43,5'den ihraç	435.000.000
Toplam	**5.297.676.500**		**3.012.884.714**

6 Ekim 1875'te 1873'teki Viyana borsasında yaşanan büyük finansal kriz ve tüm Avrupa'yı saran mali kriz zayıf olan Osmanlı mali sistemi üzerinde büyük baskı yaptı. Osmanlı gelirlerini neredeyse yarısı yıllık borç ve faiz ödemelerine harcandığından Ali Paşa'nın ölümü üzerine 1871 yılında sadarete gelen Mahmut Nedim Paşa Ali Paşa döneminde sarayın ve galata bankerlerinin arzu ettiği harcamaların önünü açarak kaynakların israfına neden olmuştur.

Galata bankerlerinden kendisine şahsi menfaat sağlamış ve o dönemde Rus taraftarı görünmesinden dolayı Nedimof adını almıştır. Bir dönem sadaretten uzaklaştırılmış olmasına rağmen ikinci defa sadarete geldiğinde mali alanda yaptığı iki büyük işten birincisi Osmanlı tahvilatının faizi ve anapara taksitlerini yarıya indirme kararıdır.

İkincisi İngiltere'de Palmer müessesini finanse edeceği ve içeride banker Zarifi"nin banka grubunun denetimindeki iltizam şirketini kuruluşuna bağlı yeni bir istikrazdı. Maliye ve borsa tarihine Mahmut Nedim Paşa olayı olarak geçen ve arkasından bir dizi olayın birbirini kovaladığı görülmüştür. (Kazgan, 1991 :85)

6 Ekim 1875'te sadrazam Mahmut Nedim Paşa tarafından açıklanmış olan o yıla ait devlet bütçesinin vadesi gelmiş borçların faiz ve amortisman ödemelerini yapmaya müsait olmadığı gerekçesiyle Osmanlı faiz borçlarının ertelenmesini önerdi.

Bu durum Osmanlının mali iflasını ilan etmekle eşdeğer sayılırdı. Avrupa'dan temin edilen ve şartları oldukça ağır olan kredilerin 20 yıl içinde yattığı kaos paraların ve kötü yönetimiyle birleşince Osmanlı ekonomisinin ayakta kalması yabancı devletlerin iyi niyetine kalmıştı .(Palmer, 2003:148)

Osmanlı İmparatorluğu'nun borç ödemelerinin askıya alınışından iki yıl sonra Rusya'yla savaşa girildi ardından Berlin Kongresi iki önemli sonuç verdi. Birincisi Osmanlı topraklarının beşte ikisinden nüfusunun beşte birinden kopmak böylece önemli miktarda gelir kaybına uğradı. Savaş tazminatı olarak Rusya'ya 100 yıl süre ile 300.000 sterlin ödeyecekti. Bu kayıpların yanı sıra Osmanlı dış borçlarının bir

bölümünün yeni bağımsız devletlerce üstlenilmesiyle karşılanıyordu. Mali durum tam bir keşmekeş içindeydi. İmparatorluk hala Avrupa finans piyasalarına başvurmak zorunda kalmıştı.

Berlin Kongresi'nin ikinci sonucu ise ilgili hükümetlerce atanan uzmanlardan oluşmuş bir mali komisyonun kurulması bu komisyonun Osmanlı tahvillerini elinde bulunduranlarının şikâyetlerini incelemekle sorumlu olması Osmanlı mali durumunu uyumlu hale getirebilecek etkili yollar önermesiydi. (Blaisdell, 1929: 85)

Osmanlının 6 Ekim 1875 kararnamesini yayınlamasının esas nedeni iç ve dış borçların ödenmesine tahsis edilecek ek gelir kaynaklarının bulunmamasıydı.

Alman iç ve dış borçların yeni yatırımlar yerine cari açıkların finansmanında kullanılması uygulanan yanlış vergi politikaları devlet gelirlerini azaltmış zaten hassas durumda olan bütçe dengesini içinden çıkılmaz hale getirmiştir.

Gerçekte 1874-1875 bütçesi geliri 1863-1864 bütçesine göre %60 daha fazla bir artış göstermiştir. Ancak 12.649.625 Frank olan iç ve dış borçların yıllık anapara ve faiz taksit ödemeleri 1875'te 300.000.000 Frank gibi korkunç bir rakama ulaşmıştır.

Oysa aynı yıl bütçe kaynaklarında borç ödeme servisine ayrılabilecek kaynak ancak 80.000.000 Frank idi .(Sağlam, 2007: 32)

5.2. Osmanlının Galata Bankerlerine Gelirlerini Kiralaması, Rüsum-u Sitte İdaresi'nin Kurulması (1879)

Rüsum-u Sitte İdaresi'nin Osmanlı maliyesi vergi kaynaklarını iyi teşhis etmiş olması, Osmanlının borçlarını ödeyemez kanaatinin aldatmaca olduğunu İmparatorluğun gelirlerinden alınan 6 Rüsum'un dar bir bölgede getirmiş olduğu yıllık gelirin "nasıl olur da Osmanlı borçlarını ödeyemez hali gelir?" sorusunu gündeme getirmiştir.

1875 yılında Avrupa'da faiz hadlerinin düşmesi finans kapitali krize sokmuş, bu durum Osmanlı yatırımlarının önemini arttırmıştır. Eski borçlar Osmanlı gelirlerinin küçük bir bölümü ile karşılanmıştır.

Galata bankerleri de mültezimler olarak Devletin bazı gelirlerinin hasılatı kendilerine bırakmak suretiyle borç ve avans vermişlerdi.

28 Aralık 1881 Muharrem Kararnamesi ile Galata Bankerleri ve Osmanlı Bankası sahibi olduğu Rüsum-u Sitte İdaresi Düyun-u Umumiye İdaresi'ne devredildi. Duyunu Umumiye İdarisi "Rüsum-u Sitte" İdaresinin deneyimlerinden faydalanmak amacı ile Osmanlı Bankası aracılığı ile Galata Bankerleri ile beraber çalışmak yolunu seçti.

Galata Bankerleri senelerce bu 6 Rüsum-un mültezimliğini yaptıkları için vergi kaynaklarının bulunduğu bölgelerde teşkilatlanmışlardı. Duyunu Umumiye'nin üst düzey yönetimini Avrupa'dan gelen uzmanlar, Taşra teşkilatımda Galata bankerlerinin elemanları yürüttü.

1881 yılı sonunda Rüsum-u Sitte yönetimini devreden Galata Bankerleri İstanbul Bankası ve Sosyete Jeneral Genel kurullarında başarılı olmalarını Rüsum-u Sitte teşkilatlarının başarısı olarak gösteriyorlardı. İstanbul Bankasının genel kurulunda Jorj Zarifi başkanlığında, yardımcıları M.Fernandes ve Pskirariidi.Sekreter ise bankanın en büyük hissedarı Mösyö Blessadı. yıllık faaliyet raporunda 13,5 oranında temettü dağıtılacağını bankanın ihtiyatlarının yatırılmış, sermayenin üçte biri oranında ihtiyat akçesi olduğu, safi varlığının 1.058.278 Osmanlı Lirası Osmanlı Hükümetine verilen avans ve kredi tutarının 207.924 Osmanlı lirası olduğu, aynı yıl Osmanlı Hükümetinin kısa vadeli borçlarının ödenmesinde başarıya değinilerek Galata Bankerlerinin başarısını Bankanın Fransız-Mısır Bankası ile ortaklara Yunun hükümetinin Hazine Bonoları ile Mısır Hükümeti Hazine Bonolarına 198.500 Osmanlı lirası yatırmış olmasıdır.

Aynı yıl Sosyete Jeneral Dö I'Ampir Ottoman adlı Galata Bankerlerinin hissedarları Charles La Fontaine, Antoine Psichary, Paul Stefanoviç ve Salamon

Fernandezdi. Osmanlı Bankası Genel Müdürü M. Foster genel kurulda ,1880 yılında 61.364 Osmanlı lirası kar sağladığını, bu bankanın Hükümete verdiği avans ve kredi 464.300 Osmanlı lirası olduğu, bu bankanın da İstanbul Bankasının da yapmış olduğu gibi Mısır ve Yunan Hükümetlerine hazine bonosu karşılığı kısa vadeli kredi sağladığı anlaşılmaktadır.(Eldem,1999 :130)

İstanbul ve Osmanlı Bankalarının Avrupa mali kuruluşları ile iş yaparak kambiyo işlemlerinden kazanç sağladıkları, Rüsum-u Sittenin iki ortağı olan bu bankaların başarısını Rüsum-u sitteden ayrı olarak değerlendiremeyiz

1869 tarihinde Osmanlı Bankasının kuruluşunda yer almak isteyen fakat başarılı olamayanların kurduğu bir bankadır. Paris'teki "Societe General" ile Galata Bankerlerinden Fransız tebalı Tubini Osmanlı Bankasını kuranların arasına giremeyince ona rakip olarak bir banka kurmak amacıyla sermayesinin yarısı ödenmiş olan her biri 500 Frank değerinde 100.000 hisse senedinden oluşuyordu.

1872 de Osmanlı Hazine Bonolarını kendi kefaleti altında Avrupa borsalarına sürebilmek başarısını elde etmiştir. Bu banka 1875 yılına kadar alınan dış borçlarda çok aktif rol oynamış, 1875 krizinde zarara girmiştir. 1899 yılında faaliyetine son vermiştir. 1875 yılında Osmanlı dış borçları 1854'ten o tarihe kadar 4.811 milyon Frank idi. Osmanlı Bankası ve Galata Bankerlerine olan borcu 190 milyon Franktı. Bu borçlara karşılık Hükümetin eline 2.5 milyar Frank nakit para elde edilmişti. Bu paranın %10 unu alt yapıya ayrılmış, Baron Hirst'e 1250 km. demiryolu hattı inşa ettirilmiş, asıl para Boğaziçi yalıları süs için dolaştırılan gemilere gitmiş bir kısmı da bir ayakları Paris'te olan Galata Bankerlerinin malikanelerine harcanmıştı. (Kazgan, 1991:20)

1879 yılında, Galata Bankerleri ve Osmanlı Bankası tarafından hükümete, Osmanlı'nın gelir kaynaklarının bir kısmının senelik olarak bir kişiye kiralanması teklif edildi. Hükümet teklifi uygun gördü ve 22 Kasım 1879"da sözleşme yapıldı. (Yerasimos, 2001:278)

Bu sözleşmeyle Osmanlı'nın, tuz, ipek, içki, balık avı, tütün ve damga vergilerini alacaklı sıfatıyla Osmanlı Bankası ve Galata Bankerleri mensuplarına geçici bir süreliğine ihale ediyordu. İhaleyi alan kişiler vergilerin toplanmasını üstlenecek, ihale bedeli kadar tutarı alacaklarına karşılık alacak, fazla olan kısmını hükümete teslim edeceklerdi. Avrupa finans çevreler bu olaya pek sıcak bakmadılar. Galata Bankerlerinin bu olaya milli bir dava gibi bakmaları Avrupalıları kızdırdı. Galata beyleri de işi sıkı tutarak başarılı olmanın yollarını aramışlardır. Bu amaçla Rüsum-u Sitte İdaresi'nin başına Romanya maliyesini başarıyla yönetmiş olan R. Hamilton Lang'ı getirmiştir. Osmanlı basını tarafından iyi tanınıyor olması Galata Bankerlerine güven verdi. Avrupa finans çevreleri tarafından aracı olarak kullanılan Galata Bankerleri "ne karşı, İngiliz Hammond un Rüsum-u Sitte'ye alternatif yeni proje sunmuş olmasına rağmen Galata Bankerleri vergi dairesinin yapılanmasına başlamıştır.

Rüsum-Sitte idaresi devlet dışında kurulmuş, ilk kez devlete ait olan vergilerin tahakkuku, tartı ve diğer işlemleri yürütüyordu. Daha önce iltizam usulü ile aşar ve gümrük gelirlerinin bir kısmı Galata Bankerleri ortaklarına, peşin hasılat karşılığında devrediliyordu. Ancak bu yeni usulle mültezimler devlet otoritesini istedikleri gibi kullanamıyorlardı. Bu arada Osmanlı maliyesi zor günler yaşamaya devam ediyordu.

Başkentte ticaret hayatının çöküntü içinde olması, Anadolu da kıtlık sefalet, ticaret gemilerinin İstanbul limanının kullanmayarak diğer limanlar üzerinden hizmet vermesi, kaimelerin ortadan kaldırılmasıyla servet kaybının yaşanması, geciken ödemelere faiz yürütülmediğinden bankalar ve bankerlerden kredi kullanan tüccarın ödediği faizler zarar olarak yazılıyordu (Sağlam, 2007:53).

Bu durumda Rüsum-u Sitte idaresi yabancıları ve Osmanlı vatandaşlarını ikna etmek zorunda kalıyordu. Yabancılar bu idarenin kısa zamanda iflasını beklerken, ülke içindeki bir kısım kişilerde yerli bir idarenin başarılı olamayacağına inanıyorlardı. Rüsum-u Sitte idaresi bütün olumsuzluklara rağmen iyi bir yapılanma içine girerek 1.714 personeli bilgi ve tecrübesi yüksek, adam kayırma iltimas gibi alışkanlıklardan uzak bir yönetim anlayışı sürdürüyordu. 13 Ocak 1880 tarihinde

faaliyete geçen R. Hamilton yönetimindeki idare beş binden fazla deneyimli memurla tüm imparatorluk sathına yerleşti. (Autheman, 2002 :95)

27 Aralık 1881 tarihinde hükümet ile rüsum-sitte idaresi arasında fesih protokolü imzalandı. Alacaklılar açısından yeni bir dönem başlamış oldu.

Tablo 5.2. Osmanlı Devleti'nin Rüsum-ı Sitte ile Geri Ödemeyi Kabul Ettiği Borçlar

Miktarı (Osmanlı Lirası)	Alacaklılar
600.000	Jorj Zarifi (Galata bankerlerinden)
1.800.000	Salamon Fernandez, Alfred Barker ve ortaklarına (Galata bankerlerinden), gümrük varidatına karşılık tretelerden oluşan
860.000	Vasıtalı vergiler karşılığı Osmanlı Bankası'nın alacağı
1.750.000	Statüsü gereğince Osmanlı Bankası'nın hükümete açtığı cari hesapların ödenmemiş kısmı
3.625.000	Osmanlı Bankası'nın hükümete verdiği avansların ödenmemiş kısmı
8.635.000	

5.3. Muharrem Kararnamesi, Osmanlı Gelirlerinin Yabancılar Tarafından İdaresi Düyun-i Umumiye İdaresi'nin Kurulması (1881)

6 Ekim 1875'te Sadrazam Mahmut Nedim Paşa'nın, o yıla ait Devlet bütçesinin vadesi gelmiş borçların faiz ve amortisman paylarının ödenmesine müsait olmadığı gerekçesi ile yayınlattığı beyannameye kadar Osmanlı Dış Borçları her yıl artmış olmasına rağmen alacaklılardan önemli bir şikayet duyulmamıştı. Alınan borçların faizleri ve ana para taksitleri birkaç aylık gecikmeyle de olsa ödenmekteydi. Ayrıca Osmanlı tahvilleri sahipleri ve bu tahvilleri Avrupa sermaye piyasasında pazarlayan aracı banka ve bankerler durumlarından şikayetçi değillerdi. Tersine bu tahviller emisyon anında nominal değerinin çok altında piyasaya çıkarıldığından aracı kuruluşlar büyük kar sağladığından küçük tasarruf sahiplerine

de geçişinde güçlük çekilmiyordu. Avrupa'nın büyük banka ve bankerlerinin önünde emisyon günleri kuyruk oluyordu. Zira Osmanlı tahvilleri 1875'e kadar %10'a varan bir gelir getiriyordu. Bu da o tarihte Avrupa'da Devlet tahvilleri bir yana Anonim şirketlerin dağıttığı temettü oranının da üstündeydi.

Bu arada Osmanlı tahvilinin ödemelerinin gecikmesi olmuş, bu da Osmanlı'nın acizliğinden değil, dünya tahvil borsasına hakim olan banka ve bankerlerin spekülasyon tercihlerinden kaynaklanmıştır.

Osmanlı hükümetini 1875 kararına götüren iç ve dış borçlarla bu borçların ödemesini yapacak kaynakların gücünü kaybetmesi alınan dış borçlarla yatırımları değil, cari açıkların finanse edilmesi vergi kaynaklarının iç ve dış borç oranının altına düşmesi dengeyi bozmuştu. (Kazgan, 1991:691)

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yabancı yatırımların en önemlisi Duyun-ı Umumiye adıyla bilinen, Devlet dış genel borçlarıdır. Avrupa egemenliği işte bu borçlar yoluyla Bank-ı Osmani-ı Şahane (Osmanlı Bankası) ile Düyun-u Umumiye-i Osmaniye-i Meclisi İdarisini (Osmanlı Düyun-u Umumiye İdaresi) kullanılarak yerleşir.

1881 yılı öncesi olaylar çıkmıştır. Osmanlı Devlet hazinesinin, eski borçları ödemek için yeniden borçlanma ile beslenen mali bağımlılık resmen Paris ve Londra'da bulunan iki yönetim kurulu eliyle yönetilen Banka-ı Osmani Şahane'nin Devleti Aliyye Bankası ve Osmanlı İmparatorluğu'nun genel veznedarı sıfatıyla para borsası üzerinde kurduğu denetim ve giderler Osmanlı imparatorluğunun dış alacaklıları yararına Osmanlı Düyun-u Umumiye İdaresinin eline geçen Devlet gelirleri bu durum 1854-1881 dönemi sonunda ortaya çıkmıştır. (Yerasimos, 1974:527)

Muharrem Kararnamesi adıyla anılan anlaşma imzalanmadan önce Osmanlı tahvilatı hamilleri (alacaklılar) temsilcileri ile Osmanlı Hükümeti (borçlu) temsilcileri arasında müzakereler 13 Eylül 1881'de başladı. 28 Aralık'a kadar sürdü. Müzakere edilen konuların en önemlisi Mevcut Borçların nominal değerine göre

yüzde kaç indirileceği ve 1875 yılından beri ödenmemiş olan faizler ve anapara kuponlarının ödemelerinin akıbeti.

İkinci önemli nokta Galata Bankerleri ile yapılan Rüsum-u Sitte anlaşmasındaki hükümetin Osmanlı Bankası ve Bankerlere olan borçlarının tasfiyesi için karşılıklı olarak gösterilen altı verginin yönetiminin de yeni kurulacak idare devralacağına göre bankerlerin ve Osmanlı Bankası'nın alacaklarının da kendilerini tatmin edici bir plana bağlamak gerekiyordu. Aynı şekilde diğer alacaklılar arasında özel ipoteklerle bağlanmış kredilerde sorun yaratıyordu. Alacaklılar bakımından öncelikleri olanlar bu haklarından vazgeçmek istemiyorlardı. Osmanlı Hükümetinin önerdiği banka vasıtası ile çözüm delegeleri tatmin etmemekteydi. Delegelere göre; Banka işin tekniği icabı vergi ve rüsum gelirlerinin elde edilmesine müsait olamazdı. Bunun için delegeler bağımsız bir kurum üzerinde ısrar ediyorlardı. Nihayet devrin padişahı II. Abdülhamit Muharrem Kararnamesi adıyla geçen anlaşmayı onayladı. Muharrem kararnamesi ile kurulan Düyun-u Umumiye idaresi vergi kaynaklarının düzenlenmesinde artırılmasında Osmanlı İmparatorluğunun 1881'e kadar görülen mali politika ve uygulamalarına nazaran çok daha başarılı olmuştur. 18. yüzyılda İltizamda %80 gelir kaybını Düyun-u Umumiye %10 altına düşürmüş olması lehine verilebilecek en çarpıcı örnektir.

Varılan anlaşmaya göre borçlar yeniden organize edilerek büyük bir indirim yapıldı: Bu tarihte anapara ve birikmiş faizlerin toplamı yaklaşık 278 milyon tutuyordu. Sonuçta toplam borç 117 milyon liraya indirildi. İndirim yönetiminin en önemli unsuru anapara tutarının ihraç fiyatlarının ortalaması gözönüne alınarak indirime tabi tutulması olduğunu belirtelim. Teminat olarak Mısır vergisinin gösterildiği 1854, 1855, 1871 ve 1877 istikrazları bu kararnamenin dışında tutulmuştu. Diğer borçlar 4 tertip halinde toplandı. İtfa bedeli %1, faiz oranı %4 olacaktı.

Bu borçların taksitlerinin takipçisi de Muharrem kararnamesi ile Düyun-u Umumiye olacaktı. Bu kuruluş kendisine bağlanan gelirleri tahsil ederek doğrudan tahvil saliplerine ödeme yapmakla görevliydi.

Yapılan indirim büyük gözüküyorsa da aslında alacaklılar açısından tek gerçekçi çözüm olduğu kabul edilmelidir. Mevcut borcu Osmanlı kesinlikle ödeyebilecek durumda değildi, indirim nedeni ile alacaklıların kayba uğradığı söylenemez. Nitekim yeni tertip borçların nominal değerleri alacaklıların tahvilleri fiilen satın aldıkları fiyatlara göre belirlenmiştir. Ancak 1875'ten bir kaç yıl önce tahvil satın almış olanların net bir kayba uğradıkları tahmin edilebilir.

Düyun-ı Umumiye kurulduktan sonra yaklaşık 5 yıl kadar dış borsaya yeni bir istikraz yapmadan Osmanlı Bankasından aldığı avanslarla idare etti. 1886 geldiğinde bu avanslar 4,5 milyonu buldu. Avansları düzenli bir borç şeklinde sokmak için 1886'da bankayla yeni bir istikraz anlaşması yapıldı. Böylece Babıali yeniden borçlanmaya başladı. Borçların yeniden organize edilip, indirim yapıldığı 1903'e kadar yapılan 13 borç anlaşması ve koşulları şöyledir:

Bu dönemde alınan borçların özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

Daha önceki dönemde olduğu gibi bu dönemde borçlanmaya esas olarak bütçe açıklarını kapatmak amacıyla yapılmıştır. Bu dönemde yapılan borç anlaşmalarının büyük bir kısmı eski tahvillerin yeni tahvillerle değiştirilmesi amacı ile yapılmıştı. Tabi bu işlem ödeme koşullarının Osmanlı Devleti lehine iyileştirilmesi için yapılıyordu. Bu nitelikli borç anlaşmaları şunlardır. 1890, 1891, 1894, 1902 ve 1903.

Bunların ilki Muharrem Kararnamesi ile yeniden tertip edilen eski borçların C ve D tertiplerinin bir an önce itfadan yararlanabilmesi için ikinci 1877 istikrasını tahvil için üçüncü 1854 ve 1871 istikrazlarını dördüncü ve beşinci ise sırasıyla 1886 ve 1888 istikrazlarını tahvil için yapılmıştır.

Bu tür anlaşmaların tutarları genellikle değiştirilen tahvillerin toplam değerinden daha yüksek olduğundan aradaki fark Osmanlı için yeni borçlanma niteliğindedir. Tabloda bu nedenle yeni borç miktarları gösterilmiştir.

Bu dönemde yalnızca 1903'te yapılan istikrazın (1903 Bağdat istikrazı I.tertip) geliri (sağlanan toplam gelirin %6.6'sı) Konya-Basra demiryolu için harcanmıştır.

Tablo 5.3. Dış Borçlar (1886-1903)

	Borç tutarı (1000 Osmanlı Lirası)	Ortalama İhraç fiyatı (%)	Sağlanan Net Gelir (1000 Osmanlı Lirası)	Faiz Oranı (%)	Aracı Kuruluş
1886	6500	100	6370	5	Osmanlı Bankası
1888	1650	70	1122	5	Deutsche Bank
1890	1961	75	1431	4	Osmanlı Bankası
1890	5000	88	4300	4	Osmanlı Bankası
1891	2663	90	2397	4	Osmanlı Bankası Rothschild (Londra-Paris)
1893	1000	70	680	4	Bir grup banker adına Tömbeki şirketi
1894	1762	73,5	1260	4	Deutsche Bank ve Banque International
1894	631	91	577	3,5	Osmanlı Bankası Rothcschild (Londra-Paris)
1896	3273	85	2717	5	Osmanlı Bankası
1902	3467	80	2713	4	Osmanlı Bankası
1903	2376	81,5	1889	4	Deutsche Bank ve Anadolu Demiryolu Şti.
1903	1701	81,5	1361	4	Deutsche Bank
1903	2668	81	1792	4	Osmanlı Bankası
TOPLAM	34652	-	28609		

1886-1903 döneminde en ilginç özellik borçlanmanın bir önceki döneme göre bir hayli ılımlı olmasıdır. Yılda ortalama borçlanma miktarı 2 milyon liradır. 1854-1865 dönemi ortalamasından 1, 7 milyon daha azdır. 1865-1879 dönemi ortalamasından 19 milyon daha düşüktür.

Bunun nedeni: Borçlanmanın ilk yıllarında alınan büyük meblağlar uzun bir dönem ortaya çıkan açıkların sonuçlarını (para sisteminin bütünüyle yozlaşması ve Galata bankerlerine borçlar) temizlemek için kullanılmıştır. Koşullar bir hayli ağır

olduğu için ve bütçe gelirlerinde dikkate değer iyileşme olmadığı için kısa sürede borç taksitlerini ödemek için borçlanma sürecine girilmiştir. Oysa Muharrem Kararnamesi ile borçta büyük indirim sağlayan Babıali borç taksitlerinin ödenmesi sorumluluğunu Düyun-ı Umumiye'ye bırakmıştı. Gerçi bu kuruluşa Devlet gelirlerinin %25 bırakıldı ama Osmanlı bu yönteme baş vurmamış olsaydı gene taksitleri geliri ile ödeyemeyecek ayrıca borçlanmak zorunda kalacaktı.

Sonuç olarak; 1880'li yıllara Osmanlı para sistemini istikrara kavuşturmuş ve dalgalı borçlarını azaltmış, harcamalar üzerindeki baskı kalkmış, Devlet aygıtının modernleşmesi tamamlanmış, Babıali gelirlerini yavaş da olsa arttırma yoluna girmişti. Borçlanma koşullarının önceki döneme göre iyileşmiş olduğunu belirtmekte fayda vardır.

1886-1903 döneminde borç koşullarında gerçekten belirgin bir iyileşme vardı. Bir kere ihraç fiyatları büyük ölçüde artmıştır. Önceki dönemlerde borç miktarının ancak %54 net gelir olarak sağlanırken bu dönemde %82 sağlanmış, ortalama faiz oranı %4'e reel faiz yürü 3.7 puan gerileyerek %4.93 e inmiştir. Ayrıca itfa bedelleri de genellikle %1 altına indirilerek borçların vadesi uzatılmıştır.

Bu iyileşmenin en önemli nedeni Düyun-u Umum iye'ye duyulan güven ortamıdır. Ayrıca Avrupa ekonomisinde de durgunluk egemen olduğundan faiz oranları düşük düzeyde seyrediyordu. Bu nedenlere ek olarak Almanya'nın Osmanlı piyasasına girmesi ile emperyalistler arası rekabetin kızışması.

Borçlara karşılık olarak gösterilen teminatlar açısından büyük bir değişiklik yoktur. Bu dönemde gene gümrük gelirleri, kimi resimler çeşitli vilayetlerin aşarları teminat olarak gösterilmiştir. Bu dönemde ayrıca Demiryolları şirketlerinin hükümete vermeyi garanti ettiği gelirler de teminat olarak kullanılmaya başlamıştır.

1903 Tahvil-i Düyun (borçların değiştirilmesi) Muharrem Kararnamesi'nden sonra Düyun-u Umum iye'nin gelirleri 1.727.888 ile 2.459.438 lira arasında değişmiştir. Bu gelirle tahvil sahiplerine genellikle %1 faiz ödenmiştir. İtfa miktarları da ön görülenden daha düşük olmuştur. Bu durum alacaklılar için sürekli bir

memnuniyetsizlik kaynağıydı. Öte yandan Duyun-ı Umumiye gelirleri ancak 5.850.000 lirayı aştığı takdirde hükümet bu kaynaktan gelir sağlayabilmişti. Bu madde Babıali'nin işine gelmiyordu. Bu nedenle ödeme şartlarında değişikliği her iki tarafta istiyordu. Bu dönemde Osmanlının itibarı artmış ve Muharrem Kararnamesinde değişiklik için uygun koşul oluşmuştu. 1897'de A tertibi tahvillerin tümü ödenmişti. Diğer tertiplerinde tahvillerinin borsa değeri yükselmişti.

14 Eylül 1903'te Babıali ile Düyun-ı Umumiye idaresi arasında yeni bir anlaşma yapılarak Muharrem kararnamesinin hükümleri değiştirildi. Anlaşma esasları şöyle özetlenebilir. 1903'te tedavülden kalkan B, C ve D tertibi tahvillerin değeri 75.918.000 liraydı. Bu tahviller 32.739.000 lira değerinde yeni tahvillerle değiştirildi. Yeni tahvillere "Devleti Aliye-i Osmaniye'nin Düyun-ı Mübeddele-i Muvahhadesi Tahvilleri" adı verildi. Böylece Osmanlı 1854-1879 döneminde aldığı borçlarda da ikinci bir indirim daha sağlamış oldu.

Yeni tahvillerin faiz oranı %4, itfa bedeli %0.45 olarak tespit edildi. Bu borçlara tahsis edilen gelir 2.157.000 lirayı aştığı takdirde fazlasının %25'ini Duyun-i Umum iyeye kalması %75'in ise hükümete ödenmesi kararlaştırıldı. 1904'ten itibaren bu gelir sürekli artmış ve Babı âliye ek gelir sağlamıştır.

5.3.1. Muharrem Kararnamesi ve Yarattığı Mali Tablo

1880 yılında Osmanlı Avrupa devletleriyle görüşme çağrısı yaptı. Borçlar konsolit de edilmediği, taksitleri azaltılmadığı taktir de hiçbir ödeme yapılamayacaktı. Avrupa'da ki siyasi ve mali çevreler anapara, faiz ödemelerinin azaltılmasını bir şartla kabul ettiler. Osmanlı gelirlerinin denetimi kendi temsilcilerine bırakılacak ve kendileri tarafından denetlenecek, toplanacak tamamı borç ödemelerine ayrılacaktı. Bu şartlar çerçevesinde Düyun-i umumiye idaresinin kuruluşunu sağlayan Muharrem Kararnamesi adıyla bilinen resmi anlaşma 20 Aralık 1881 tarihinde imzalandı.

Muharrem Kararnamesiyle birlikte borçların 12 adedi yeni şartlara tabi tutulmuştur. Kararname kapsamı dışında bırakılan 4 borçlanma vardır. Bu borçlanmaların ortak noktası Mısır vergisinin teminat olarak gösterilmiş olmasıdır.

Bunlarda; 1854, 1855, 1871, 1877 borçlanmalarıdır. Yalnız 1870 Demiryolu borçlanmasının ikramiyeli tahvilleri değiştirilmiştir. Değişiklik yapılan yeni tahviller 4 gruba ayrılmıştır. A Tertibi: 1858,1862 borçlanmaları, B Tertibi: 1860, 1869, 1872 borçlanmaları. C Tertibi: 1865, 1869, 1873 borçlanmaları. D Tertibi: 1865, 1873, 1874 umumi borçlanmaları ve 1870 borçlanması .(Yeniay, 1964:79)

Bu dönüşüm, ödemelerde yeni bir süreç ve kolaylık getirmiş olmasına rağmen, artan ihtiyaçlar yeni borçlanmalar yaratmıştır.

Tablo 5.4. Dış Ödemeler Dengesi (Milyon sterlin: Yıllık ortalamalarıyla)

Yıllar	Dış Ticaret Dengesi	Borçlardan Doğan Fon Akımları	Dolaysız Dış Yatırımlardan Doğan Fon Akımları	Diğer Kalemler	Dış Ödemeler Dengesi
1830-1853	-0.9	0.0	0.0	0.9	0.0
1854-1875	-3.1	-1.55	0.35	1.8	0.6
1876-1881	-0.9	-0.24	-0.36	1.9	0.4
1882-1913	-2.2	-1.97	0.69	4.1	0.1

a) Borçlardan doğan fon akımları, dış borçlanmalarla alınan tutarlardan anapara ve faiz ödemelerinin çıkarılmasıyla elde edilmiştir.

b) Dolaysız Dış Yatırımlardan Doğan Fon Akımları, dolaysız dış yatırım sermayesi girişinden, kâr transferlerinin çıkarılmasıyla elde edilmiştir.

c) Diğer kalemler, navlun gelirleri, turizm gelirleri, para havaleleri, vergi ödemeleri ve savaş tazminatlarıdır. Bunlar arasında en önemli verilenleri başta Mısır'dan olmak üzere, vergi ödemeler, savaş tazminatları ve kısa vadeli ticarî kredilerdi.

Muharrem kararnamesiyle ilk olarak, dış borçlar birleştirildi. Borçların itibari değeri yaklaşık olarak emisyon değerine düşürüldü. İmparatorluğun ödenmemiş tüm iç ve dış borçlar 212,5 milyon sterlinden. 128.6 milyon sterline indirildi. Yıllık borç ödemeleri 13,6 milyon sterlinden 2,7 milyon sterline indi.

1-A Tertibi: 1858, 1862 borçlanmaları

2-B Tertibi: 1860, 1869, 1872 borçlanmaları

3-C Tertibi: 1865, 1869, 1873 borçlanmaları

4-D Tertibi: 1865, 1873 ve 1874 umumi borçlanmaları ve 1870borçlanması ve bu program, ödemelere yeni bir süreç ve rahatlama getirmiş, bu sürekli artan ihtiyaçlarla devleti yeni borçlanmaların kucağına itmiştir.(Yeniay,1964:78-79;Karal,1983:427-428;Kömürcan,1948:56)

Tablo 5.5. Borçların Dağılım Cetveli

Tertibi	İstikrazın İsmi	8-20-XII-1881 tarihinde tedavüldeki miktar	Muharrem Kararnamesi ile Kabul Olunan Miktar	Kesin Olarak Kabul Olunan Miktar
	1858	4053225	3789848	
1A	1662	5407490	4112411	7831870
	1860	1808730	1148621	
2B	1863/64	5618250	4371050	11049307
	1872	5302220	5745482	
	1865	4437950	3212748	
3C	1869	22715000	14174160	33604176
	1873	29916414	16528818	
	1865/73/74	95917096	48365235	48017162
	Rumeli demiryolu			
4A	Tahvilleri Ramazan	34652640	15632548	15632548
	Tahvilleri 1881 tahv.	1939558		
	Mümtaze	8169986	8169986	8169986
	Toplam	219938559	125250943	124305049

İkinci olarak, sözleşmelerde güvence koşulu bedeli olarak konmuş olan gelir tahsisleri kaldırıldı. Buna karşın bazı gelirler, mutlak olarak ve kaldırılmaz bir biçimde borçların tümüyle tasfiyesine kadar Düyun-i umumiye idaresine bırakıldı. (Blaisdell,1979 :92)

Genel olarak bakıldığında Osmanlı gelirlerinin yaklaşık yüzde yirmisi Düyun-i Umumiye İdaresi'ne bırakılmıştı. İlerleyen yıllarda bu oran toplam gelirlerin yüzde 30-35'e kadar yükselmişti.

Düyun-u Umumiye idaresi alacaklıların temsilcilerinden oluşan yürütme meclisi ve bu meclisle alacaklı devletlerle işbirliği halinde, Osmanlı ve Avrupalı 5.000 kişilik personelle kısa bir zamanda Osmanlı maliyesini denetim altına aldı. Denetimlerinde yarı resmi bir kurum olarak Avrupa finans piyasalarına itimat telkin ediyordu. 1882 ile 1914 arasında öncekilerden daha iyi koşullarda 26 borç sözleşmesi yapıldı. Bu sözleşmelerle imparatorluk 93 milyon sterlin tutarında tekrar borç aldı. ancak hazinesine 76 milyon sterlin girdi. Bu tahvillerin faiz oranları %3-5,5, emisyon kuru ise %70-100 arasındaydı. Ortalama emisyon kuru %83"tü. Ancak alınan komisyonlarla bu %80"e düşüyor, böylece ortalama efektif faiz oranı %5,5 oluyordu.

Eski tahvillerin dönüştürülmesi, konsolide edilmesi için 7, bütçe açıklarının kapatılması için 5, kısa vadeli iç borçları ödemek için 6 borç sözleşmesi yapılmıştı. Bu sözleşmeler aracılığıyla yeni net borç miktarı 73,3 milyon sterlindi. Ayrıca, silah alımı ve bir donanma oluşturulmasını finanse etmek üzere toplam 5,2 milyon sterlin tutarında 3. Avrupa demiryolu şirketlerine kilometre garantisiyle demiryolu yapılması için 14,5 milyon sterlin tutarında 5 borç daha alındı.

Düyun-i umumiye, Osmanlı ekonomisi açısından sağladığı en önemli dönüşüm imparatorluğa sanayi sermayesinin girdiği kurumsal ve kişisel kanalların açılmasını sağlamasıydı. Yatırımlar demiryolu, liman yapımı, kentsel bayındırlık işleri gibi otonom yatırımlarla dünya kapitalizmi ile bütünleşme süreci yaygınlaşıyor ve yoğunlaşıyordu.

Bu dönemde de borçlanma imtiyaz verme ve daha çok borçlanma şeklindeki önceki dönemdeki süreç devam ediyordu. Ancak imtiyazlar yabancıların elindeki devlet maliyesi üzerindeki denetiminin arttırılmasından çok dolaysız dış yatırımlarla ilişkiliydi.

1888 ile 1900 yılları arasındaki aktif dönemde dolaysız yabancı yatırım biçimindeki 42 milyon sterlin tutarında sermaye girişimi 19 milyon sterlini kar olarak geri gitmiş böylece net sermaye girişi 23 milyon sterlin olmuştur. 1859 ile 1881 yılları arsındaki dönemde net sermaye girişi 13 milyon sterlin kar olarak geri giden 7 milyon sterlin ve net sermaye girişi 6 milyon sterlin olmuştur. (Blaisdell, 1929:124-76)

Tablo 5.6. Osmanlı Borçlarının Alacaklı Ülkelere Göre Dağılımı (1881-1914) (milyon İngiliz Sterlini olarak)

	1881		**1890**		**1898**		**1914**[1]	
	%		%		%		%	
Fransa	45.0[2]	34.3	44.6	37.6	53.4	42.2	75.3[2]	53.0
İngiltere	43.5[2]	33.2	27.4	23.1	22.6	17.9	19.9[2]	14.0[3]
Almanya	8.3	7.5	13.8	11.7	19.0	15.0	29.9[2]	21.0
Belçika	6.6	5.0	10.3	8.7	14.4	11.4	12.0	8.4
Avusturya	7.9	6.0	7.7	6.5	7.5	5.9		
Hollanda	7.0	5.3	5.3	4.5	3.5	2.8	5.1	3.6
İtalya	5.4	4.1	3.2	2.7	1.0	0.8		
İmp. içinde tutulan	7.3	5.6	6.2	5.2	5.0	4.0		
Toplam	**131.0**	**100.0**	**118.5**	**100.0**	**126.4**	**100.0**	**142.2**	**100.0**

1903 yılında 1881 öncesi Osmanlı borçlarının itibari değeri azaltıldığından bu tabloda verilen rakamlara dayanarak 1898-1914 dönemindeki net sermaye akımları üzerinde kesin miktarlara varmak olanaksızdır.

İstanbul'da tutulan borçların yabancı mali kuruluşlar elinde olan bölümü, bilindiği ölçüde ilgili ülkenin toplamında gösterilmiştir.

Hemen hemen tümüyle İngiliz sermayesi tarafından satın alınan, daha sonraları Düyun-u Umumiye dışı bırakılan ve örneğin Eldem ve Thobie gibi araştırmacıların verdikleri dağılımlarda dikkate alınmayan Mısır vergisine bağlı istikrazlar hesaplama dışı bırakılırsa İngiltere'nin 1914'deki payı %5'e düşmekte, diğer ülkelerin payı artmaktadır. Bu istikrazların bazı kaynaklarca Osmanlı borçlarından ayrı değerlendirilmesi, faiz ve anapara ödemelerinin tümüyle Mısır vergisi gelirlerinden

karşılanması ve bu nedenle Mısır vergisinin dolaysız olarak Kahire'den Londra'ya aktarılmasından ileri gelmektedir. Biz bu bölümde ve Osmanlı ödemeler dengesine ilişkin hesaplamaların sunulduğu Ek 6'da, Mısır vergisini ve vergiyi bağlı borç ödemelerini birbirini dengeleyen iki ayrı kalem olarak göstermeyi tercih ettik.

Bu tabloda verdiğimiz dağılımlara adı geçen kaynaklardaki dağılımları birbirleri ile karşılaştırarak ve bilgilerin elverdiği ölçüde düzelterek vardık. 1881, 1890 ve 1898 dağılımlarına Eldem (1970)'deki dağılım dışında tutulan 1854, 1855, 1870, 1871, 1877 istikrazlan, 1882 - 1818 dönemi istikrazları ve Osmanlı Bankası elindeki öncelikli tahviller daim edilmiştir. Aynı şekilde Mısır vergisine bağlı istikrazları 1855 istikrazı, kısa vadeli avanslar ve hazine tahvilleri de 1914 dağılımına dahil edilmiştir. Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler, çeviren S.L. Meray, Ankara, 1972, Takım I, Cilt 3, s. 190-1.

Tablo 5.7. Muharrem Kararnamesinde Bulunmayan Borçlar

1854 istikrazının tahvil olunduğu		
1877 istikrazı	1925660	1925660
1855 istikrazı	4196720	4196720
1871 istikrazının tahvil olunduğu		
1877 istikrazı	5783140	5783140
1877 Müdafaa-i Milliye istikrazı	5294740	5294740
Genel Toplam	**237138819**	**141505309**

İmparatorluktaki yabancı mali kurumların ellerindeki borçların kaynağı olan uluslar arası sermaye akımı bakımından genel borç durumu şöyleydi: 1854 ile 1881 arasında 189 milyon sterlin tutarında borçlanmıştı. Bu borçlanma sonucunda hazineye 106 milyon sterlin girdi. Bununda 72 milyon sterlini borçların faiz ve anapara ödemelerinde kullanıldı. Bu dönemde net fon girişi 34 milyon sterlin olmuştu.

1882 ile 1914 yılları arasında Düyun-i Umumiye İdaresi denetiminde alınan borç tutarı 91 milyon sterlin hazineye giren miktar ise 75 milyon sterlindi. 124 milyon sterlin tutarında anapara faiz ödemesi yapılmıştır. Dışarıya net fon çıkışı 49 milyon sterlin olmuştur.

Bu iki dönem yan yana konduğunda 1854-1881 Düyun-i Umumiye'den önceki 28 yıllık dönemde net fon girişi 34 milyon sterlin. 1882-1914 yılları arasındaki düyun-i umumiye idaresi denetimindeki 32 yıllık dönemde 49 milyon sterlin dışarıya net fon çıkışı olmuştur.

1854-1914 döneminde ise alınan borç tutarı 280 milyon sterlin hazineye giren 181 milyon sterlin, borç anapara ve faiz ödemeleri 196 milyon sterlin, dışarıya net fon çıkışı 14 milyon sterlindir.

5.3.2. Düyun-u Umumiye İdaresi'nin Dış Borçlanmaları

5.3.2.1. 1886 Gümrük Gelirleri Borçlanması

Muharrem Kararnamesinden sonra Osmanlının Osmanlı Bankasından muhtelif avanslar almıştı. Bu avansları muntazam borç haline koymak için 1866 borçlanması yapıldı. Sözleşme 29 Mayıs 1886 yılında Osmanlı Bankası ile yapıldı. Osmanlı Bankasının vermiş olduğu avans 4.500.000 lira tutmaktaydı. Yeni borçlanmanın anaparası 6.500.000 lira olarak belirlendi. Bu bedelin 4,5 milyon lirası aynı bankaya kısa vadeli borçlar karşılığı iade edildi. Kalan 2 milyon lira Hazineye devredildi. Bu borçlanmanın faizi %5, itfa %1 idi. Kuponlar her yıl 13 Ocak ve 13 Temmuz'da ödenecekti. Bu borçlanmaya ilişkin tahviller halka satılmadı. Osmanlı Bankası hepsini aldı. Karşılık olarak Bursa, Beyrut Edirne, İzmir, Selanik vilayetleri gümrük gelirleri gösterildi. (Sayar, 1978:258-259)

5.3.2.2. 1888 Demiryolu Borçlanması

Deutsche Bank ve diğer sermaye sahiplerini yapılan sözleşme gereği, 1871'de devlet tarafından yapılmakta olan 92 km Haydarpaşa-İzmit hattına ilişkin olarak 6 milyon Franklık bir borçlanma yapılmıştır. Haydarpaşa'dan Ankara arasında 577 km demiryolu yapımı, ihale süresi 99 yıldır. Karşılık olarak Ankara, İzmir, Kütahya, Bilecik vilayetlerinin öşrü teminat gösterilmiştir. (Özyüksel, 1988 : 61)

5.3.2.3. 1888 Balık avı Borçlanması

Almanya'dan askeri malzeme satın alabilmek için Deutsche Bank'la 30 milyon marklık bir sözleşme imzalandı. Bu borçlanma için her biri 400 marklık 75 bin tahvil çıkarılacak ve bu tahvillerin faiz oranı %5, itfa (amortismanı) %2, ihraç fiyatı %77 olacak ve her yıl bankaya 2.100 milyon mark ödenecekti. Karşılık olarak Duyun-u Umumiye idaresi dışındaki İpek (harir) öşrü, sayd-ı berir (kara avı), ruhsatname resimleri, sayd-mahi (balık avı) tönbeki satış resmi, damga (pul) resmi gösterilmiştir. Osmanlı altını ile borçlanılan miktar 1.6 milyon lira, ele geçen ise 1.1 milyon lira idi. (Sayar, 1978 : 428-429)

5.3.2.4. 1890 Değiştirme Borçlanması

3 Nisan 1890 tarihinde Osmanlı Bankasıyla imzalanan sözleşme ile %5 faizli mümtaz tahvillerin %4 faizli tahvillerle değiştirilmesi kararlaştırılmıştır. Bu değiştirme işleminden elde edilen 159 bin liralık tasarruf ile Duyun-u Mübeddele-i Muvahhade Eshamı'nın İtfası yapılmıştır. (Karal, 1983: c.8,430)

5.3.2.5. 1890 Osmaniye Borçlanması

Dalgalı borçların uzun vadeli borca dönüştürülmesi için Osmanlı Bankası aracılığıyla 4,9 milyon liralık borçlanma yapılmıştır. İhraç fiyatı %76, amortismanı %1, faizi %4, itfa süresi 41 yıl olan bu borçlanmaya karşılık olarak Bursa, Karahisar, Karası, Kayseri, Yozgat aşarından 232 bin gümrük hasılatından 80 bin olmak üzere 312 bin lira gösterilmiştir. Ele geçen miktar bu borçlanmada 3,7 milyon Osmanlı altın lirasıdır. (Kömürcan, 1948: 89)

5.3.2.6. 1890 Kilometre Teminat Borçlanması

Selanik-Manastır demiryolu hasılatı yeterli olmadığından, sözleşmesi gereğince, imtiyaz sahibi Deutsche Bank hesabına ödenmesi gereken 547 bin Franklık bir borçlanma yapılmıştır. (Vahdettin, 1993: 46)

5.3.2.7. 1891 Borçların Değişimi

1877 tarihli %5 faizli borçlanmanın faiz oranının %4'e ve amortisman oranının %42'ye indirmek için bir değiştirme (tahvil=convertion) işlemi yapılmıştır. Bu değiştirme işlemi Osmanlı Bankası ile Rotschild kuruluşları arasında yapılmıştır. Bu değişim işlemiyle borçlanılan miktar 6,9 Osmanlı altını, ele geçen miktar 6,2 Osmanlı altın lirasıdır. Borçlanılan miktar 6,3 İngiliz sterlinidir. Karşılığı eski eshamın karşılığı olarak Mısır vergisidir. Yıllık faiz ve amortisman bedellerinin ödenmesini Mısır Hıdivi üstlenmiştir. Yapılan sözleşmeye göre Rotscchild firmasına 1854, 1855, 1871 borçlanmalarındaki değişim işleminde öncelik tanınacaktır. Bu durumda göstermektedir ki yabancı mali kuruluşlar, bu tür operasyonlarda büyük karlar elde etmektedirler. Buna karşılık Osmanlı hazinesi ise ağır bir yük altında kalmaktadır. (Velay, 1978: 430)

5.3.2.8. 1893 Tömbeki Borçlanması

Osmanlı, bütçe açıklarını kapatmak için borçlanmaya gitmiştir. 8 Mayıs 1893'de bir banker gurubu adına hareket eden Tömbeki şirket müdürü Vikont G.de Zoghep arasında bir sözleşme imzalandı. 1 milyon Osmanlı altını tutarındaki borçlanmadan Osmanlının eline 700 bin Osmanlı altını geçmiştir. %4 faizli bu borçlanmanın amortisman oranı %1, vadesi 41 yıldır. Karşılık olarak Bağdat Basra, Yemen vilayetlerinin ithal gümrük resmi ve zamları gösterilmiştir. (Sayan 1978: 265)

5.3.2.9. 1894 Demiryolu Borçlanması

1855 yılında Rumeli Demiryolu şirketinden alınan 23 Franklık avansın ödenmesi için yapılmıştır. Osmanlı Deutsche Bank ve Bangue Internationale arasında yapılan sözleşme gereği 40 milyon Franklık bir borçlanma yapılmıştır. Bu borçlanmanın faiz oranı %4, amortisman oranı %35, itfa süresi 64 yıl olacaktı. Karşılık olarak. Rumeli Demiryolu şirketinin her kilometre başına hazineye ödediği 1500 frank olacaktı. İhraç fiyatı %73,5 olan tahvilleri borcu veren firmalar almışlardır. (Yeniay, 1964: 84-85)

5.3.2.10. 1894 Borçların Değişimi

1894 ve 1871 Borçlanmalarının yenileriyle değiştirilmesi için 1891 sözleşmesi hükümlerine göre Osmanlı Bankası ile Londra ve Paris'teki Rotschild Kardeşler firması arasında sözleşme yapılarak eski borçların tahvilleri yenileriyle değiştirilmiştir. Yeni tahvillerin tutarı 8,2 milyon sterlin idi. Faiz oranı %3,5 amortismanı ile başa baş, süresi 61 yıl ihraç fiyatı %91 idi. Mısır vergisinin karşılık gösterildiği bu borçlanmada borçlanılan miktar 9 milyon Osmanlı altını, ele geçen miktar ise 8,2 milyon liradır. Bu değişim işleminden sonra yeni esham satılmış ve eskileri ödenmiş olduğundan hazinenin elinde 526.779 sterlin kalmıştır. Bunun bir kısmıyla kamu harcamaları yapılmıştır. (Sayar, 1978: 267)

5.3.2.11. 1896 Girit Kilometre Garanti Borçlanması

Bu dönemde Girit isyanının yarattığı masraflar diğer yandan Rumeli demiryoluna ödenecek olan kilometre garantisiyle çeşitli kamu ihtiyaçlarının karşılanması için yeniden borçlanmaya gidildi. Osmanlı Bankasından hazineye 3,2 milyon lira borç para aktarıldı. Bu paranın faizi %5, amortisman oranı % 0.5, süresi 49 yıl idi. Karşılık olarak Aydın, Bursa, Selanik illeri ağnam vergisi, Bursa, Kara hisar, Karesi illerinin hububat dışındaki aşarı, İzmir, Saruhan, Menteşe, Denizli ve Biga sancakları afyon, palamut ve zeytinyağı aşarı gösterilmiştir. Bu borçlanmada hazineye 2,7 Osmanlı altını sağlanmıştır. (Sayar, 1978: 268)

5.3.2.12. 1898 Avansı

1878 Ayastefanos Antlaşması gereği Rusya'ya ödenmesi gereken 350 bin lira tutarındaki harp tazminatı taksitinin ödenmesi için 29 Haziran 1898'de Osmanlı Bankası'ndan 300 bin lira avans satın alınmıştır. Karşılık olarak da Aydın, Kosova, Suriye, Halep, Bağdat, Basra, Yanya vilayetleri öşür fazlası gösterilmiştir. (Kömürcan, 1948: 99)

5.3.2.13. 1902 Gümrük Borçlanması Değişimi

1886 yılı gümrük borçlanmasının %5 faizli tahvillerinin %4 faizli yeni faizlerle değiştirilmesi için yeni bir borçlanmaya gidilmiştir. Osmanlı Bankası aracılığı ile yapılan bu borçlanmada çıkarılan %4 faizli yeni eshamın tamamını %0.5 amortisman oranı ve %80 ihraç fiyatıyla Osmanlı Bankası satın almıştır. Bu borçlanmada borçlanılan miktar 8,6 milyon altın lira ele geçen miktar ise 6,8 milyon lira olmuştur. (Açba, 1991: 143)

5.3.2.14. 1903 Bağdat Demiryolu Borçlanması I. Tertip

Bağdat Demiryolu inşasının Konya-Bağdat arasındaki bölümü garantisi için Deutsche Bankası aracılığıyla bir borçlanma yapılmıştır. Bu borçlanma 2.3 milyon lira olup, faiz oranı %4, amortisman % 0.0875 süresi 98 yıldır. Karşılık olarak Konya, Urfa, Halep sancaklarının öşrünün bir kısmı gösterilmiştir. (Açba, 1991 : 89)

5.3.2.15. 1903 Saydı-ı Mahi Tahvili-i Düyun-u Borçların Değişimi

1888 yılında yapılan Sayd-Mahi borçlanmasına ait %5b faizli tahvillerin %4 faizli yeni tahvillerle değiştirilmesi için yeni bir borçlanmaya gidilmiş Deutche Bank'tan 2,6 milyon Osmanlı altını borç alınmıştır. %4 faizli olarak çıkarılan yeni eshamın amortisman oranı %0.5, ihraç fiyatı %81.5 idi ve eshamın tamamını Deutche Bank satın almıştır. Karşılık olarak Düyun İdaresi dışında bırakılan yerlerin balık avı resmi, kara avı tezkereleri, deniz avı tezkereleri, tömbeki beyiyesi, ipek öşrü gösterilmiştir. Bu borçlanmada ele geçen miktar 2,1 Osmanlı altınıdır. (Yeniay, 1964 : 89)

5.3.2.16. 1903 Dış Borçların Birleştirilmesi (Tevhid-Duyun)

Osmanlıyla Düyun-u Umumiye İdaresi arasında yapılan anlaşma gereğince her biri 22 1ira (20 sterlin, 500 frank) değerinde yeni esham çıkarılacak, bunların faiz oranı %4, amortisman oranı % 0.45 olacak ve eski karşılıklar geçerli sayılacaktı. Bu operasyonla Muharrem Kararnamesiyle çıkarılan B.C.D. serilerinden sürümde

bulunan tahvillerin birleştirilmesi ve değiştirilmesi yapılacaktı. Bu değişimden Osmanlı ana paradan 43,1 milyon liralık bir indirim elde etmişti, hamiller de daha sağlam ödeme alma imkanına kavuşmuşlardır. (Yeniay, 1964: 89)

5.3.2.17. 1904 Borçlanması

Osmanlı. 14 Eylül'deki Tevhid-i Düyun sözleşmesinden üç gün sonra yani 17 Eylül 1903 tarihinde yeni borçlanma sözleşmesi imzalamıştır. Bu sözleşme Osmanlı Bankası ile Paris'te Comptoir National d'Escompte ve diğer Fransız bankalarından oluşan bir grup ile yapılmıştır. Fakat buna ilişkin tahviller 1904 yılında ihraç edildiğinden bu borçlanmanın adı 1904 borçlanmasıdır. 2.7 milyon borçlanmanın faizi %4, amortisman %5, karşılığı da Düyün-u Umumiye gelirinden hazineye ait olan kısmıdır. Çıkarılan tahvillerin yarısından fazlasını Osmanlı Bankası %80 ihraç fiyatıyla satın almış, geri kalan kısmı da satışa çıkarılmıştır. Borç vadesi 56 yıldır. (Sayar, 1978: 270)

5.3.2.18. 1901-1905 Borçlanması

1901 yılında Osmanlı Bankası ile yapılan sözleşmesinin tahvilleri basılmış ancak, satışa çıkarılmamıştır. Dört yıl sonra banka ile yapılan bir sözleşme ile bu borçlanma gerçekleştirilmiştir. Yani anlaşma fiiliyata geçirilmiştir, bu nedenle bu borçlanmaya 1901-1905 borçlanması denilmiştir. %4 faizli bu borca karşılık olarak Düyun-u Umumiye idaresinin öşre yaptığı % 0,5 zam sonucu hükümet payı olarak ayrılan gelirler ve Menteşe, Antep, Sergice, Cuma, Rakka, Ünye, Terme öşrü gösterilmiştir. 5.3 milyon lira olan bu borçlanmanın amortisman oranı %0.5, ihraç fiyatı %81 olmuştur. (Karal, 1983c: 8: 431)

5.3.2.19. 1905 Askeri Donatım Borçlanması

Ordu ihtiyaçları için Almanya'dan satın alınan silah ve mühimmat bedelinin ödenmesi için Deutsche Bank ile yapılan bir sözleşme ile 1905 borçlanması yapılmıştır. Tutarı 2.6 milyon lira olan bu borçlanmanın faiz oranı %4, amortisman oranı %05 olmuştur. Karşılık olarak Düyun İdaresi tarafından yönetilen gelirlere

yapılan %6 zam ve gümrüklerden askeri donanım için alınan ek resimler gösterilmiştir. Bu borçlanmada ele geçen miktar 2 milyon liradır. (Ortaylı, 1983: 82)

5.3.2.20. Tahvil-i Düyun Borçların Değiştirilmesi

Osmanlı, Düyun-u İdaresi ve Osmanlı Bankası arasında yapılan sözleşme gereğince, 1890 Tahvilatı-Mümtazesi ile 1906 Düyun-u Mübeddele-i Muvahhadesi'nin değiştirilmesine karar vermişti. Tedavüle yeniden çıkarılan 9.5 milyon tutarında esham, faiz, amortisman yüzdeleri ve karşılıklar bakımından mümtaz tahvillerle farkı olmadığından değiştirme sonucunda piyasada 1890 tahvilleri kalmamıştır. Değiştirme işleminden sonra tahvillerin kalan miktarı %87,5 ihraç fiyatı üzerinden Osmanlı Bankası tarafından tamamen satın alınmıştır. Böylelikle değişim işlemleri sonunda hazineye 1,3 milyon lira kalmıştır. (Yeniay, 1964: 101)

5.3.2.21. Bağdat Demiryolu II. ve III. Tertip Borçlanması

1908 yılında yapımı sürdürülmekte olan Haydarpaşa-Bağdat demiryolunun Bulgurlu-Halep arasındaki 840 km bölümünün km garantisini ödeyebilmek için Deutsche Bank, Düyun İdaresi ve Bağdat demiryolu şirketi ile hükümet arasında imzalanan sözleşme gereği II. ve III. tertip 9,9 Osmanlı altını lirası tutarında bir borçlanma yapılmıştır. %4 faizli bu borcun vadesi 97.5 yıl, amortisman oranı %0.087 olmuş, bu borçlanma için ihraç edilen tahvillerin tamamı teminat olarak Bağdat Demiryolu Şirketine verilmiştir. Karşılık olarak Düyun yönetimine bırakılan gelirler fazlasından Bulgurlu, Halep, Tellihabeş-Habeş gelirlerinden hükümete düşen gelirler gösterilmiştir. (Sayar, 1978:271 - Pavlus, 1328: 118)

5.3.2.22. 1908 Borçlanması

Bu borçlanmadan önceki bahsi geçen borçlanmaların tamamı Abdülhamit dönemine ait borçlardır. Bahsi geçen borçlanma ile sonrakiler II. Meşrutiyet dönemine ait borçlanmalardır. Bu borçlanma meşrutiyetle ilgili yeniliklerin masrafları ve bütçe açığı ile ilgili olarak yapılan 1908 borçlanmasıdır.

Hazinenin aldığı kısa vadeli borçları ödemek ve bütçe açığını kapatmak için Osmanlı Bankası ile yapılan sözleşme gereği 4,7 milyon altınlık borçlanma yapıldı. %4 faizli borcun vadesi 56 yıl, amortisman oranı %0.5 karşılık, Düyun İdaresi'ne verilmiş olan aşar, ağnam vergilerinden hükümet payının 40 bin lirası gümrük gelirlerinin 180 bin lirasıdır. Bu borçlanmada hükümetin eline 3 milyon Osmanlı altını geçmiştir. İhraç fiyatı %85 olan bu borçlanmanın bütün tahvilleri Osmanlı Bankası aracılığıyla % 89,5'ten Londra piyasasında, %90 da Paris piyasasında satılmıştır. (Açba, 1991: 151)

5.3.2.23. 1909 Borçlanması

Bütçe açıklarının kapatılabilmesi için Osmanlı Bankası aracılığı ile %4 faizli yeni bir borçlanma yapılmış Osmanlı Bankası ile yapılan sözleşme ile bu borçlanmada bankadan 7 milyon lira borç alınmış fakat hükümetin eline 6milyon lira geçmiştir. Bu borçlanmanın amortisman oranı %1 idi. Karşılık olarak serbest bırakılmış olan öşür ve ağnam vergilerinin 350 bin liralık miktarı Gösterilmiştir. Bir önceki yıllardaki gibi bu borçlanmanın tahvilleri de Osmanlı Bankası tarafından %86 ihraç fiyatıyla satın alınmıştır. (Sayar, 1978: 282)

5.3.2.24. 1910 Soma Bandırma Demiryolu Borçlanması

Bandırma demiryolu Alaşehir-Afyon kara hisar hattının yapımını üzerine alan şirketle hükümet arasında imzalanan sözleşme gereğince %4 faizli bir borçlanma yapılmıştır. Borçlanılan miktar 1,7 milyon altın lira ele geçen miktar 1,5 milyon altın liradır. Amortisman oranı %0.167 olarak tespit edilen bu borçlanmaya karşılık olarak demiryolu gelirlerinin hükümete düşen payı gösterilmiştir. (Quataert, 1987: 67)

5.3.2.25. Hubeyde Sana Demiryolu Borçlanması

Sana- Hudeyde demiryolunun yapım ve işletme hakkını alan şirketle yapılan sözleşme uyarınca 1 milyon altın lira borçlanılmıştır. %4 faizli, %0.098 amortismanlı 95 yıl vadeli bir borçlanma yapılmıştır. Bu borçlanmadan hükümetin eline 840 bin

lira geçmiştir. Borca Hudeyde ve Cebena gümrük gelirleri karşılık gösterilmiştir. (Pamuk, 1978: 213)

5.3.2.26. 1911 Gümrük Borçlanması

Bazı avans ve bütçe açıklarını kapatmak için Deutsche Bank aracılığıyla yapılan %4 faizli, %1 amortisman oranlı 7 milyon liralık yeni borçlanma yapılmış, bu borçlanmada hükümetin eline 5.7 milyon lira geçmiştir. İstanbul gümrük gelirlerinin bir kısmının karşılık gösterildiği bu borçlanmaya ait bütün tahviller, ihraç bedeli olan %84 üzerinden borcu veren kuruluşlarca satın alınmıştır. (Yeniay, 1964: 105-106)

5.3.2.27. 1913 Konya Ovası Sulama Borçlanması

Anadolu Demiryolu şirketiyle hükümet arasında yapılan sözleşme uyarınca Konya Ovası sulama projesi için 819 bin lira harcanmış, hükümet, proje bedeli olan bu borcu %5 faiz ile 35 yılda ödemeyi kabul etmiştir. Karşılık olarak Borca Konya bölgesinin öşür fazlası, Düyun İdaresi öşür fazlaları ve kurutulup satılan bataklıklardan elde edilen arazi gelirleri karşılık gösterilmiştir. (Yeniay, 1964:107-Eldem, 1970: 67)

5.3.2.28. 1913 Doklar Borçlanması

Tersanelerin yenilenmesi ve geliştirilmesi için yapılan bir sözleşme gereğince Armstrong Whit Worths and Company şirketine 1.4 milyon lira borçlanılmış, %5.5 faizli 30 yıl süreli, %1.5 amortisman oranlı bu borçlanmaya Sivas vilayetinin öşür hasılatı karşılık gösterilmiştir. (Yeniay, 1964:107-Açba, 1991: 155)

5.3.2.29. 1914 Borçlanması

Trablusgarp ve Balkan savaşlarının doğurduğu olağanüstü giderleri karşılamak için alınan 33 milyon altınlık miktarda yerli bankaların alınan avansları ödemek ve bütçe açıklarını kapatmak için hükümetten 22 ve 13 milyonluk iki parça halinde

toplam 35 milyon liralık bir borçlanmaya gitmiştir. Bu borçlanmanın 22 milyonluk kısmı Fransız şirketlerinden ve Osmanlı Bankası aracılığıyla sağlanmış °/o88 3/4 ihraç fiyatıyla çıkarılan tahviller Osmanlı Bankasına devredilmiştir. Bu borçlanmadan elde edilen miktar, 19.5milyon altındır. %5 faizli ve 48 yıl vadeli bu borca karşılık olarak Düyun İdaresi gelir fazlaları, öşür iane payları ve Trabzon gümrük gelirleri gösterilmiştir.

Tahviller Paris piyasasında satışa çıkarılmış, üçte ikisi satıldıktan sonra I. Dünya Harbi çıktığı için elde kalan üçte birlik bölümü Osmanlı Bankası ile Parisli sermayedarların elinde kalmıştır. (Yeniay, 1964: 1-7-108)

Tablo 5.8. Osmanlı Dış Borçlarından Doğan Fon Akımı (1882-1913) (bin İngiliz Sterlini olarak)

		Düyun-u Umumiye İdaresi Denetimindeki Borçlar			Diğer Borçlar			Toplam		
	Komisyonlar vb. çıkarılduktan sonra net sermaye girişi	Anapara ödemeleri	Faiz ödemeleri	Toplam ödemeler	Anapara ödemeleri	Faiz ödemeleri	Toplam ödemeler	Anapara ödemeleri	Faiz ödemeleri	Toplam ödemeler
Yıllar	1	2	3	4=2+3	5	6	7=5+6	8=2+5	9=3+6	10=4+7
1910	1.354	1.390	991	2.381	503	2.615	3.118	1.494	4.005	5.499
1911	5.961	1.423	972	2.395	585	2.914	3.499	1.557	4.337	5.894
1912		1.455	852	2.307	611	2.925	3.536	1.463	4.380	5.843
1913	2.067	1.406	1.047	2.453	636	2.900	3.536	1.683	4.306	5.989

Not: Tablolar E-3.1 A ve B dış borçlanma sonucu Osmanlı ekonomisine giren ve çıkan fonları hesaplamak amacı ile hazırladığından, Osmanlı sınırları içindeki yabancı malî kuruluşlar veya Galata bankerleri tarafından satın alınan istikrazlar, hazine tahvilleri ve avanslar hesaplama dışı bırakılmıştır. Söz konusu "iç borçlanmaların en önemlileri 1881 öncesi Umumi Borçlarının Türkiye'de kalan bölümü, 1877 ve 1906 öncelikli tahviller ve 1910 sonrası hazine tahvilleri ile avanslarıdır.

1 İngiliz Sterlini = 1.10 Osmanlı Lirası

Tablo 5.9. Osmanlı Dış Borçlarından Doğan Fon Akımları (1884-1914) (bin İngiliz Sterlini olarak)

		Düyun-u Umumiye İdaresi Denetimindeki Borçlar			Diğer Borçlar			Toplam		
	Komisyonlar vb. çıkarıldıktan sonra net sermaye girişi	Anapara ödemeleri	Faiz ödemeleri	Toplam ödemeler	Anapara ödemeleri	Faiz ödemeleri	Toplam ödemeler	Anapara ödemeleri	Faiz ödemeleri	Toplam ödemeler
Yıllar	1	2	3	4=2+3	5	6	7=5+6	8=2+5	9=3+6	10=4+7
1882		1.710	210	1.920	51	705	756	261	2.415	2.676
1883		1.447	248	1.695	53	703	756	301	2.150	2.451
1884		1.561	187	1.748	57	699	756	244	2.260	2.504
1885		1.436	236	1.671	60	696	756	296	2.131	2.427
1886	5.909	1.324	236	1.560	63	693	756	299	2.017	2.316
1887		1.307	274	1.581	123	985	1.108	397	2.292	2.689
1888	1.100	1.505	219	1.724	130	978	1.108	349	2.483	2.832
1889		1.498	256	1.754	166	1.044	1.210	422	2.542	2.964
1890	3.909	1.559	237	1.796	197	1.127	1.324	434	2.686	3.120
1891	1.272	1.243	623	1.866	229	1.207	1.436	852	2.450	3.302
1892		1.362	611	1.973	203	1.233	1.436	814	2.595	3.409
1893	612	1.377	601	1.978	211	1.225	1.436	812	2.602	3.414
1894	1.614	1.401	583	1.984	231	1.089	1.320	814	2.490	3.304
1895		1.350	582	1.932	268	1.285	1.553	850	2.635	3.485
1896	2.470	1.239	630	1.869	279	1.274	1.553	909	2.513	3.422
1897		1.079	740	1.819	306	1.409	1.715	1.046	2.488	3.534
1898		1.204	721	1.925	320	1.395	1.715	1.041	2.599	3.640
1899		1.254	693	1.947	335	1.380	1.715	1.028	2.634	3.662
1900		1.171	697	1.868	350	1.365	1.715	1.047	2.536	3.583
1901		1.236	686	1.922	332	1.351	1.683	1.018	2.587	3.607
1902	1.471	1.383	839	2.222	275	1.336	1.611	1.114	2.719	3.833
1903	5.342	1.606	644	2.250	263	1.455	1.718	907	3.061	3.968
1904	1.963	1.590	435	2.025	287	1.627	1.914	722	3.217	3.939
1905	4.237	1.621	441	2.062	329	1.856	2.185	770	3.477	4.247
1906		1.492	569	2.061	348	1.894	2.242	917	3.386	4.303
1907		1.456	753	2.209	364	1.878	2.292	1.117	3.334	4.451
1908	12.453	1.501	765	2.266	375	1.857	2.242	1.140	3.368	4.508
1909	5.314	1.508	836	2.344	419	2.382	2.801	1.255	3.890	5.145

5.3.3. Düyun-u Umumiye İdaresinden Sonra Borçlanma Analizi

Bu borçlanmalardan başka Osmanlının 1911-1913 yılları arasında toplam 10 milyon lira tutarında hazine tahvili çıkardığını bunların da son imha tarihinin de 1913 olduğu bilinmektedir. Osmanlı 1904-1914 yılları arasında muhtelif kurumlardan 3.2 milyon lira tutarında avanslar almış ancak bu avanslar borçlara dahil edilmemiştir. (Yeniay, 1964: 108-109)

1903 yılında oluşturulan 'Duyunu mübaaddele-i muvahhadde' borçların değiştirilmesi ve birleştirilmesi işleminden sonra Osmanlı bünyesinde meydana gelen büyük karışıklıklara rağmen borç alabilmiş, borçlanmayı sürdürebilmiştir. 1914-1918 yılları arasında süren I. Dünya Harbi esnasında dahi Düyun idaresi, kendisine bırakılan yerlerdeki gelirleri toplamaya devam etmiş, bunları tahvil sahibi sermayedarlara aktarabilmiştir. Fakat Osmanlı fiilen harbe girince, Osmanlının yanında yer almayan devletlere ait kuponları ödememesi yoluna gidildi. Milli mücadele devresinde ise Ankara hükümeti egemen olduğu alanlarda Düyun İdaresi dahil bütün gelirlere el koydu.

Böylelikle Ulusal mücadelenin kazanılmasından sonra elinde kupon bulunan Avrupalı sermayedarlar, hiçbir teminatı bulunmayan kuponlarla kalakaldılar. Fakat borçların Lozan'da statüye bağlanmasıyla, Osmanlı Borçları yeni bir devreye girdi. (Yeniay, 1964: 110)

Borçlanmalar Düyun İdaresi öncesine nazaran daha mütevazi olduğu gibi, israf zihniyetiyle de yapılmamıştır. Bunların bir kısmı dalgalı borçların tasfiyesine, diğer bir kısmı dalgalı borçların tasfiyesine, diğer bir kısmı da bütçe açıklarının kapatılmasına kullanılmıştır. Bunların yanında, demiryolu yatırımı askeri ihtiyaçların giderilmesi gibi amaçlarla borçlanmaya gidilmiştir. Borçların çoğu Duyun İdaresinin garantisi altında olması, garanti verilmeyen borçlar için ise sağlam gelir kaynaklarının karşılık gösterilmesi aynı zamanda borçların vaktinde ödenmesine önem verilmesi, Osmanlının mali itibarının önemle arttırmıştır. Bunun diğer önemli sonucu ise önceki döneme göre alının borç faizlerini oldukça düşük oranda olmasıdır.

Düyun İdaresi'nin teşkilinden sonraki dönemde borçlanmalarda görülen diğer önemli özellik, borç alının ülkelerdeki değişikliktir. Duyun İdaresinden önce İngiltere ve Fransa'dan borç alınmaktayken, bu idarenin teşkilinden sonra durum değişmiştir. Alman nüfuzu ön plana geçmiştir. Bunun nedeni İngiliz yönetiminin Orta Doğu'da politik oyunlar içinde olması karşın Almanya'nın karşı güç olarak kullanılmasıdır. Harici en önemli nedeni ise, sanayi Devrimine geç başlamış olan Almanya'nın dünya haritasında kendine mahsus bir egemenlik alanı kurmak istemesidir. Gerçekte bu dönemde Alman emperyalizmi önemli ölçüde güç kazanmış ve Almanlar, İngiliz ekonomisinin önemli gelir kaynaklarını kurutup kendi çıkarları doğrultusunda kullanmak amacıyla uluslar arası önemli girişimlerde bulunmuştur. (Ortaylı, 1983: 12)

Osmanlı'nın almış olduğu bu borçların amacına uygun olarak kullanılıp kullanılmadığı konusunda tereddütler vardır. Ne getirip ne götürdüğü konusunda genel bir değerlendirme yapmamız gerekirse, Düyun-u Umumiye öncesi alınan borçların, %50'si emisyon zararıdır, %14'ü demiryolu yapımında kullanılmıştır, %12'si hazineye kalmıştır, %10 dış borç ve faizleri için kullanılmıştır. %5'i saray giderleri için harcanmıştır. %5'i borç faizleri için kullanılmıştır. %2'si donanmaya, %2'si borçlanmaların komisyon ücreti, tahvil basımı, sigorta ve diğerleri için kullanılmıştır. Bu analizden anlaşılacağı gibi sözkonusu borçlar yatırımlardan daha çok cari harcamalar için kullanılmıştır. Alınan borçların alınmadan önce %50 ihraç fiyatlarıyla hemen yarısının daha alınmadan bir şekilde uçup gittiği görülmektedir. Elde edilen miktarın ise yatırımlara bütçe açıklarının kapatılarak maliyeyi düzenleyici önlemler almak yerine har vurup harman savrularak harcandığı, bu durumunda imparatorluğun çöküşünü hızlandırdığı görülmektedir. Birde alınan borçların günün piyasa koşulları değerlendirilmeden çok yüksek faizle alınması, bunun yanında Avrupalı sermaye sahiplerinin kendi ülkelerindeki düşük faizli yatırımlar yerine bol gelir getiren Osmanlı borç politikalarını, destekleyerek batı emperyalizminin Osmanlı'yı teslim almasını kolaylaştırmışlardır. (Blaisdell, 1979: 25 - Cem, 1979: 214)

Tablo 5.10. Osmanlı Dış Borçlarından Doğan Fon Akımları (1854-1914) (Her belirtilen dönem için yıllık ortalamalar; bin İngiliz Sterlini olarak)

		Yeni istikrazların itibari değeri	Net sermaye girişi	Geri ödenen anapara	Net sermaye akımları	Faiz ödemeleri	Toplam ödemeler	Net fon akımları
Dönemler		1	2	3	4=2-3	5	6=3+5	7=2-6
I	1854-1875	8.300	4.660	676	3.984	2.432	333.108	1.552
IA	1854-1868	2.954	2.049	300	1.749	1.027	1.327	722
IB	1869-1875	19.755	10.256	1.482	8.774	5.442	6.924	3.332
II	1876-1881	433	433	61	372	608	669	-236
III	1882-1913	2.217	1.783	855	928	2.893	3.749	-1.966
IIIA	1882-1901	1.315	844	662	182	2.455	3.117	-2.273
IIIB	1903-1913	3.721	3.347	1.178	2.169	3.623	4.801	-1.454
1854-1914	(Toplam)	296.850	180.619	44.047	136.572	152.390	196.437	-15.818

Not: Bu tablo dış borçlanma sonucu Osmanlı ekonomisine giren ve çıkan fonları hesaplamak amacı ile hazırlandığından, Osmanlı sınırları içindeki yabancı mali kuruluşlar veya Galata bankerleri tarafından satın alınan istikrazlar, hazine tahvilleri ve avanslar hesaplama dışı bırakılmıştır. Sözkonusu "iç borçlanmalar"ın en önemlileri 1881 öncesi Umumi Borçlarının Türkiye'de kalan bölümü, 1877 ve 1906 öncelikli tahvilleri ve 1910 sonrası hazine tahvilleri ile avanslardır.
1 İngiliz lirası = 1.10 Osmanlı lirası

Bu borçlanmalarda özellikle ilk devrede tahvil ihraç fiyatlarının düşüklüğü göze çarpmaktadır. Bu nedenle borçlanmalarda ele geçen miktar, borçlanılan miktara göre %67 civarında kalmıştır. Bunun yanında saptanan borç miktarı için çıkarılacak tahvillerin belli bir bölümünü çıkarıp çıkarmamak konusunda borç veren ülke ve kuruluşlara seçim hakkı tanınmıştır. Alınan borçlar için devlet gelirlerinden bir ya da birkaçı karşılık gösterilmiş, özellikle Düyun İdaresi'nin kuruluşundan sonra bu durum, Osmanlı gelirlerinin azalmasında ve Osmanlının çöküşünde önemli bir etken olmuştur. Memen bütün borç sözleşmelerinde, ek sözleşmelerle, borç veren ülkelere mali ve ekonomik ayrıcalıklar tanınmıştır. Kapitülasyon niteliğindeki bu sözleşmeler, mali kapitülasyonlar alanında önemli gelişmelere yol açmıştır. Düyun İdaresi'nin teşkili ile devlet gelirlerinin büyük bir kısmından vazgeçildiği gibi, devletin egemenlik hakkından vazgeçmek zorunda kalmıştır.

Borçlanmaların düzenli ve planlı yatırımlarda kullanılmayıp cari harcamalara ayrılması, devletin dış ödemeler dengesini sarmış, bu da mali güvenlik açısından kayıplara neden olmuştur. Devlet yalnızca eski borçların faiz ve amortismanlarını ödemek için bile çoğu kez yeni bir borçlanmaya gitmek zorunda kalmıştır. Bu borç sarmalıyla çöküş yaşanmıştır. Son olarak I. Dünya Savaşı içinde Almanya'dan alınan borçlarla dış borçlanma 1918'de daha çok arttı.

5.3.4. Birinci Dünya Savaşı'nın Finansmanı Borçlanma Yeniden Hızlanıyor: 1904-1914

1904'ten I. Dünya Savaşı'na kadar geçen dönemde Osmanlı borçlanma temposunu bir önceki döneme göre artırmıştır. 1904-1914 arası yapılan istikrazların listesi.

Tablo 5.11. Osmanlı Dış Borçları

	Borç tutarı (1000 Osmanlı Lirası)	Ortalama İhraç fiyatı (%)	Sağlanan Net Gelir (1000 Osmanlı Lirası)	Faiz Oranı (%)	Aracı Kuruluş
1904	2.750	80	2.159	4	Osmanlı Bankası, Comptoir National d'Escompte (Paris
1906	3.630	81	2.590	4	Osmanlı Bankası
1905	2.640	81	2.098	4	Deutsche Bank
1906	2.751	87	1.368	4	Osmanlı Bankası
1908	9.988	100	9.788	4	Deutsche Bank
1908	4.711	85	3.910	4	Osmanlı Bankası
1909	7.000	86	5.845	4	Osmanlı Bankası
1910	1.712	89	1.489	4	İzmir-Bandırma Demiryolu Şirketi
1911	1.000	84	820	4	Hudeyde-Sana Demiryolu Şti.
1911	7.040	84	5.737	4	Deutsche Bank
1913	819	100	819	5	Anadolu Demiryolu Şirketi
1913	1.485	100	1.485	5.5	W.G.Armstrong With Worths and Co. Ve Vikers Müss.
1914	22.000	88.7	19.520	5	Osmanlı Bankası
Toplam	**67.526**	-	**57.628**	-	-

Bu son dönem istikrazların özellikleri şöyledir:

Borçların hatırı sayılır kısmı demiryolu için harcanmıştır. Bu amaç için alınan istikrazlar şunlardır; 1908 Bağdat İstikrazı (2 ve 3 tertip), 1910 Soma-Bandırma demiryolu istikrazı ve Hudeyde-Soma demiryolu istikrazı. Bu istikrazlara Konya ovasını sulama istikrazı (1913) ve tersanenin ıslahı için yapılan istikraz (1913.2) eklersek 1904-1914 döneminde alt yapı yatırımları için alınan borç 15.000.000 liradır. Yatırım için yapılan istikrazın toplam içinde payı %22'dir. Diğer istikrazlar bütçe açıkları ya da avansları kapamak için yapılmıştır. Bunlardan 1905 istikrazı Almanya'dan alınan askeri teçhizatı ödemek için yapılmıştır. II. Meşrutiyet hükümetleri büyük bütçe açıklarının karşısında 1908 ve 1909 yıllarında istikraz alarak 11.711.000 lira borç almıştır. 1914 istikrazı 22.000.000 lira ise Trablusgarp ve Balkan Savaşları nedeni ile mahalli banka yabancı şirketlerden alınan 33.000.000 lirayı bulan dalgalı borçları konsolide etmek için yapılmıştır. Bu dönemde borç tahvili işlemi 1906'da 1890 Osmaniye istikrazı için yapılmıştır.

Bu dönemde yıllık ortalama borç miktarı 5.000.000 liradır. Bunun sebebi dış ilişkilerde krizli bir döneme girilmesi sonucu askeri harcamalarda meydana gelen artışlar. İhraç fiyatı ortalaması biraz yükselerek %85'e ulaşmış faizlerde bir değişiklik olmamıştır. Ancak 1913'ten itibaren faiz oranlarında bir yükselme gözlenmemektedir.

Teminat açısından bir değişiklik yoktur. Demiryolu istikrazları için genellikle hükümetin payına düşen hasılat teminat olarak gösterilirken diğer istikrazlar için Düyun-u Umumiye fazlasından hükümetin payına düşen gelir, gümrük ve aşar gelirleri teminat olarak gösterilmiştir.

5.3.4.1. Almanya'dan Alınan Avanslar Karşılığında Kağıt Para Çıkarılması

I. Dünya Savaşı, batılı devletlerin yaptığı en büyük savaştı. Savaşın giderleri cari fiyatlarla 209 trilyon Amerikan dolarını bulmuştu. (Toprak; 1979: 205) Savaşan devletler, ordu giderlerini karşılayabilmek için yeni finansman kaynakları aramaya başlamışlardır. Giderlerini, banknot ve kredi enflasyonu ile finanse etmeye

çalışmışlardır. Satın alma gücünü düşürerek, fiyat düzeylerini sürekli yükseltmiştir. Osmanlı bu süreçte savaş giderlerini karşılamak için, enflasyonist bir politika izlemek zorunda kalmış, savaşı emisyon yoluyla finanse edilmesi efektif talebin sürekli artışına neden olmuştur. Osmanlı piyasa mallarının önemli kısmı ordu ihtiyaçlarına ayrılmış, sivil halk tüketimine ayrılan pay giderek azalmıştır. Ülkenin denizden ablukaya alınması, demiryolu dış hatlarının düşman eline geçmesi, ülkelerin ihraç edecekleri malları stok etmeleri Osmanlı dış ticaret ilişkilerini büyük ölçüde etkilemiş, günlük zorunlu tüketim malları karaborsaya düşmüştü. Avrupa'da savaş başlar başlamaz başkentte büyük panik yaşandı. Mevduat sahipleri bankalara hücum edip paralarını bir an önce çekmek istediler. Tüccarlarda piyasadaki durgunluk nedeniyle ödeme güçlüğü çekmiş, bankalar tüccarlar kredi açamaz olmuştu. (Toprak: 1982: 238)

Bu koşullarda Babıali, ticaret ve sanayi odası ve bankaların isteği üzerine moratoryum ilan etmiş, 2 Ağustos 1914 günlü "Tecil-i Düyun Kanunu-u Muvakkat'ı ile bankalardaki vadeli, vadesiz mevduat dahil olmak üzere tüm borç ve vadeleri bir ay süreyle geri bırakılmıştır. (**Düstur**, II. Tertip ,c VI : 914)

Bu karar dış borçlara uygulanmış. Duyun-u Umumiye kapsamına giren tüm ödemeler ertelenmişti. Borç erteleme mevzuatı savaş boyunca yürürlükte kalmış, bu önlem sayesinde birçok banka iflastan kurtulmuş, harta kazançlı çıkmıştı. Nitekim altın olarak müşterilerden alınan paralar, moratoryum ertesi değerinin birkaç kez altında olarak kağıt paralarla ödenmiş, altın lira ile kağıt lira arasındaki değer farkı, bankaların kar hanelerine kaydolunmuştur. Tecil-i Düyun, alacaklıların yada mevduat sahiplerinin bankalardan paralarını çekmelerini önlemişse de Osmanlı Bankasının çıkarmış olduğu banknotları bulunduranların, savaşın doğurduğu güvensizlik ortamında kağıt banknotlarını altına dönüştürmek isteyeceklerini göz önünde tutan Babıali, borçların ertelenmesi, kararının ertesi günü bir geçici yasa çıkararak Osmanlı Bankası'nı banknot karşılığı altın ödemekten kurtarmıştır. (**Düstur**, II. Tertip, c VI: 934)

Osmanlı Bankasına banknot çıkarma yetkisi 1863 tarihli kuruluş sözleşmesiyle tanınmıştı. Ancak I. Dünya Savaşına kadar Osmanlı Bankasının piyasaya sürmeye yetkili olduğu banknotların en ufak değerde olanı beş liradır. Banknotların, yaygın bir kullanım aracı değildi 100 ve 50 liralık banknotlar ancak büyük kentlerde, tüccar ya da bankerlerce kullanılmaktadır. Banknotların altın lira karşılığında değer kaybetmesinden sonra Osmanlı Devleti, yukarıda belirttiğimiz Osmanlı Bankası banknotlarının kullanım zorunluluğuna ait kanundan sonra, bu banknotların tedavül gücünü arttırmak için 10 Ağustos 1914 günkü bir irade yayınlayarak bir ve yarım liralık banknot çıkarılmasını karalaştırmış. bu banknotların devalüasyona neden olmaması için de aynı değerde 100 ve 50 liralık banknotların piyasadan çekilmesini kararlaştırmıştı. (**Düstur,** II. Tertip, c VI:934)

Bir ve yarım liralık banknotları tedavüle çıkartan Babıali, halkın değerleri maden para yerine banknot yada kağıt para kullanıma alıştırılmasını amaçlamış, bu amaçla da piyasada dört milyon Osmanlı lirası sürülmüştü. Son olarak Babıali, savaş ekonomisinin zorunlu kıldığı parasal düzenlemelerde bir adım daha atmış. 5 Ekim 1914 günlü geçici bir yasa ile altın ihracını yasaklamıştı .(Toprak, 1979:207)

Osmanlı bütçesinde yer alan gelirlerle I. Dünya Savaşı'nı finanse edemezdi. 34 milyon altın lirayı bulan 1914-1915 mali yılı bütçesinin 14 milyonu Duyun-u Umumiye, kalan 20 milyonu da hazineye düşüyordu. (Toprak, 1982:238)

Babıali'nin emisyonda bulunmak istiyordu ancak bu yetki 1863 sözleşmesiyle kağıt para basma yetkisi Osmanlı Bankasına verilmişti. (Kazgan, 1991:23) Savaşın ilk yıllarında altın karşılığı kağıt para basma konusunda Osmanlı Bankasıyla uzlaşmayı denedi 1914'te Almanya'dan borç aldığı 5 milyon altını, Osmanlı Bankasına yatırarak karşılığında 15 milyon lira değerinde banknotun kendisine borç verilmesini teklif etmişti. Ancak bankanın Paris'teki yönetimi, bu tür bir yükümlülüğe girmek istemiyordu. Babıali, ardında güçlü bir mali kuruluşu olmadan kağıt para serüvenine girmek istemiyordu. (Erol, 1970:5) Osmanlı Bankası bu tutumunu ilk kez sergilemiyordu. Finans musluklarını ellerinde tutan Osmanlı Bankası ve Galata Bankerleri Osmanlının zorluğa ve sıkıntıya düştüğü devirlerde

parayı kısmış dar boğaza sürüklenmesi için zemin hazırlıyorlardı. Osmanlı Bankasının bu tutumu İttihatçıları, Ulusal bankacılık konusunda girişimler yapmaya başlamışlardı. (Toprak, 1982:130 - Akgüç, 1989 :11)

Almanya savaşın sürdürebilmesi için. kağıt para emisyonunda bulunulmasının kaçınılmaz olduğuna inanıyordu. Bunun içinde Osmanlıya sürekli baskı yapıyordu ki. Osmanlı Bankasının İstanbul'da ki Fransız ve İngiliz direktörlerinin verine Türk-Alman direktörlerinin denetimine girmesini istiyordu. 1912 yılında İtalyanlarla olan savaşta nasıl Duyun-u Umumiye deki İtalyan yöneticiler görevden alındıysa aynı şekilde 1. Dünya Savaşı başlamasıyla Almanya'nın etki ve nüfuzuyla Osmanlı Bankası gibi Duyun-u Umumiye yönetiminde bulunan Fransız ve İngiliz delegeleri de yönetimden uzaklaştırmak zorunda bıraktılar. Fransız. İngiliz. İtalyan delegelerin bulunmadığı Duyun-u Umumiye yönetimi savaş sırasında Babıali'ye tam destek oldu. En önemli desteği maliye nezaretine avans vermesiydi, bu avanslar doğrudan verilmedi. Aynı miktarda çıkarılan kağıt para karşılığı olarak kullanıldılar. Ancak Mondros anlaşmasıyla durum tersine döndü ve Sevr es Anlaşmasının 246. Maddesine göre. Düyun-u Umumiye yönetiminde; İngiliz Fransız İtalyan tahvil sahiplerinin temsilcileriyle. Osmanlı Bankası temsilcisi bulunacaktı. Almanya'nın baskısı sonucu Fransız ve İngiliz direktörlerin işlerine son verip Osmanlı uyruğunda müdürler tayin edilmesine rağmen Paris'teki yetkililerin onayı alınmaksızın Osmanlı Bankasının kağıt para itibarını düşünen yetkililer, Osmanlı Bankası yönetimine ters düşmektense emisyon bankası işlevinin geçici olarak Duyun-u Umum iye'ye devredilmesini öneriyordu. Yapılan öneri benimsendi, ancak çıkarılacak kağıt paranın altın karşılığı olması şart koşuldu. Yoksa bu paraların Osmanlı Bankası banknotları karşısında değer yitireceği, böylece Düyun-u Umumiye yönetiminin itibarının zedeleneceği söylenmişti. Bu tartışma devam ederken olağanüstü giderler artmış. Almanya'dan alınan 5 milyon liralık avans altın olarak harcanmıştı (Toprak, 1982:370-380). Kağıt para emisyonu sağlanması amacıyla, 27 Mart 1915 günlü bir irade ile Maliye Nezareti Almanya ve Avusturya hükümetlerinden 150 milyon frank almaya yetkili kılınmıştı. (**Düstur**, II. Tertip, c IX:198-200)

Tablo 5.12. 1915-1918 Ay ve Yıllar İtibarıyla Çıkarılan Para Miktarı

	1915	1916	1917	1918
Ocak	-	2,800	4,300	6,200
Şubat	-	1,300	3,900	400
Mart	-	2,000	-	7,400
Nisan	-	3,700	5,900	-
Mayıs	-	3,800	6,700	-
Haziran	-	1,900	6,200	-
Temmuz	1,500	1,700	6,400	-
Ağustos	1,300	1,000	8,800	6,000
Eylül	1,500	4,000	-	6,900
Ekim	700	2,300	14,000	10,000
Kasım	800	7,600	10,700	-
Aralık	2,100	5,800	11,400	-

12 Nisan 1915 tarihli geçici yasa ile Düyun-u Umumiye İdaresi'ne tamamı altın 150 milyon frank ödenerek, karşılısında 6.6 milyon liralık kağıt para çıkarılmasına karar verilmiştir (Bkz. Düstur, II. Tertip, 7 cilt, s.771-772). Daha sonra 3 Temmuz 1915 tarihinde Maliye Nezareti, Düyun-u Umumiye ile kağıt para ihracı üzerine bir sözleşme imzalamıştı. Sözleşme uyarınca çıkarılacak kağıt paraların karşılığı Berlin'de ve Viyana da tamamen altın olarak Düyun-u Umumiye ye devredilecek Düyun-u Umumiye ise barış sözleşmesi barış sözleşmesi imzalanışından 6 ay sonra kağıt paraların karşılığını altın olarak hamillerine ödemeyi taahhüt edecekti. 1915 Temmuzun da tedavüle sürülen ilk kağıt paraya birinci tertip evrak-ı nakdiye adı verilmişti, ilk tertip kağıt para %100 altın para karşılığı oluşu ve Düyun-u Umumiye tarafından savaş sonrası hamiline altın olarak ödenmesi taahhüt edildiği için, piyasada altın ile başa baş değerde tedavül görmüştü. Ancak savaş giderlerinin sürekli artması. Babıali'yi altı hafta içinde Almanya'ya başvurmak zorunda bıraktı. Almanya'dan Kasım 1914'te 95 milyon, Nisan-1915'te 80 milyon toplam 175 milyon altın mark borç alınmış, ayrıca silah ve teçhizat için, Alman

firmalarına 150 milyon mark borçlanmıştı. Alman hükümeti Osmanlı Devleti ile yeni bir borç akdine girmek istemiyor. Babıali'ye kendi emisyon Bankasını kurarak, kısmen altın karşılığı olan kağıt para çıkarmasını öneriyordu. Nitekim böyle bir kuruluş için Alman ve Avusturya-Macaristan bankaları sermayelerinin bir kısmını taahhüt ediyorlardı. (Toprak, 1982:240-Blaisdell, 1979:170) Babıali, Osmanlı Bankası dururken, yeni bir emisyon bankası kurma önerisine yanaşmıyordu. Osmanlı Bankası'nı satın alarak emisyon bankasına dönüştürmeyi düşünüyorlardı. Bu girişim ise Osmanlı Bankası hissedarlarıyla uzun görüşmeleri gerekli kılacak, ancak savaş sonrası barışla gerçekleşecekti.

Savaş ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla Tekalif-i harbiye ye adı altında üretici ve tüccarın malına el koyması halk arasında hoşnutsuzluk yaratmış, savaşla birlikte aksayan piyasa ekonomisi, tümüyle altüst olmuştu. Babıali artık bu tür yöntemlerle savaşın sürdürülemeyeceğini Alman hükümetine bildirmiş, müttefikinden ivedi borç isteminde bulunmuştu. Altın stokunu Reichsbank'ta toplamaya çalışan Wilhelmstrasse Babıali'ye artık altın olarak borç vermeye yanaşmamış, çıkarılacak kâğıt paraya karşılık olarak barış akit den bir yıl sonra altın para ile ödemeyi taahhüt ettiği hazine bonoları vermeyi önermişti. Öneriyi Babıali olumlu karşılamış. 31 Ekim 1915 tarihli yasa ile 7.9 milyon liralık Alman hazine bonosu Düyun-u Umumiye ye yatırılarak karşılığında 6 milyon lira tutarında ikinci tertip evrak-ı nakdiye piyasaya sürülmüştür. (**Düstur** II. Tertip, c VII : 770-772).

1915 yılı sonlarına doğru tedavüle çıkarılan II. Tertip kağıt para enflasyonist gelişmelere yol açacak miktarda değildi. Olağan durumlarda para arzında bu oranda bir artış genel fiyat seviyesi üzerinde beklide hiçbir etkisi olmazdı. Ancak nitelik yönünden birinci tertipten farklı olan. altına değil, hazine bonosu aracılığı altın ödeme taahhüdüne dayanan II. Tertip kağıt paraya halkın güveni düşüktü. Nitekim bu psikolojik etmen nedeniyle II. Tertibin tedavüle sokulmasından biraz sonra, altın lira ile kağıt lira arasında bir değer farkı doğmaya başladı (Kuyucak, 1948, cilt 1, s:343). Bu gelişim sonucu ödemelerde maden para yerine kağıt para kullanılma eğilimi doğdu. Altın lira giderek tedavülden çekildi. Gümüş mecidiyeler altın liraları izledi. Artık kimse alışverişte kimse kağıt parayı bozup üzerine maden para vermeye

yanaşmıyordu. Oysa bir liradan küçük değerde kağıt para henüz basılmamıştı. Bozuğa gerek duyan, elindeki kağıt parayı nominal değerinin altında piyasada oluşan rayice göre sarraflarda bozdurmak zorunda kalıyordu (Toprak, 1979:223).

Babıali bozukluk sorununu çözmek için 29 Aralık 1915 tarihinde bir yasa ile bir ve beş liralık paraların ortalarından ikiye bölünerek her birinin yarım ve iki buçuk lira değerle tedavül görmelerini kararlaştırdı (Bkz. Düstur, II. Tertip, VIII. cilt, s:257). Ancak kağıt paranın değeri sürekli düştüğünden bu kez yarım liralık kağıt para karşılığında bozuk para verilmemeye başlandı. Babıali Duyun yönetimiyle 17 Şubat 1916 tarihli bir sözleşme imzalayarak çeyrek liralık kağıt paralar bastırttı. Ardından bunları da ikiye bölünmesine karar verildi ve piyasaya 1/8 lira değerinde kağıt paralar çıktı. (**Düstur**, II. Tertip, c VIII:703) Babıali bir kez daha savaş giderlerinin karşılanması için Almanya'dan avans almasını gerektirmişti 4 Ocak 1916 günlü yasayla Almanya dan hazine bonosu alarak 11.7 milyon borç almış, karşılığında III. Tertip evrak-ı nakliyeye çıkarılması için maliye nezaretine yetki verilmişti. III.Tertip kağıt paranın vadesi ve diğer koşulları II.Tertip binin kinin aynıydı (**Düstur,** II.Tertip, c VIII:275-276). Ancak para arzının artması ve gerekse tedavüldeki ödeme araçlarının çoğalması, gerekse sürekli kağıt para çıkarılmakta olduğu söylentilerinin halk arasında yayılması, piyasada altın pirimi sürekli yükseltiyordu. Esnaf artık sekizde bir liralık kağıt parayı bile bozup karşılığında madeni para vermek istemiyordu. Babıali bu parasal darboğazın üstesinden gelebilmek için tedavüle bir miktar altın, gümüş ve nikel para çıkardı. Hatta evvelce nikel paralarla değiştirip toplanan ve eritmek üzere darphaneye gönderilen 1 milyon liralık aşınmış eski para bile piyasaya sürüldü. (**Düstur**, II. Tertip, c VIII:895)

Osmanlı para sistemi çığırından çıkmıştı. Halk elindeki paranın satın alına gücünü kestiremiyor, sarrafların diledikleri şekilde saptadıkları kurdan para bozdurmak zorunda kalarak büyük zararlara uğruyordu. Babıali kağıt parayı giderek yaygınlaştırarak bunalıma çözüm arıyordu. Nitekim kağıt para emisyonunda bir adım daha atılarak, 5 ve 20 kuruşluk kağıt para çıkarılması karalaştırıldı. Ancak o güne değin çıkarılan kağıt paralar liranın katı yada alt bölümleriydi. Son alınan karar kuruş

kağıt parayı ön görmüştü. Oysa bu tür bir gelişme Osmanlı para sistemini daha da karmaşıklaştıracaktı. (Toprak, 1981, 243-244)

Yürürlükteki mevzuata göre bir altın lira resmen 102,6 kuruş ve bir gümüş mecidiye 19 kuruş ediyordu. Bir liranın iki buçuk, beş lira gibi katları ya da yarım çeyrek lira gibi bölümleri olarak çıkarılan kağıt paralar, lira birimi üzerinden hesaplanıyor, altın lira ile kağıt lira arasındaki fark oranında tedavül görüyordu. Yeni alınan kararla 5 ve 20 kuruş olarak basılacak kağıt paralar ne altın liranın, ne de gümüş mecidiyenin alt birimi olacak, hesaplarda karışıklığa yol açacaktı. (Kuyucak :344).

Bozuk para sorununa çözüm bulmak için. Osmanlı para sisteminde daha köklü çözümlere gidilmesi gerekiyordu. Bu nedenle savaş yılları olmasına rağmen, Osmanlı para sisteminde yeni bir aşama olan bir adım daha atıldı. 8 Nisan 1816 tarihli Tevhid-i Meskukat kanunu çıkarıldı. 1 lira = 100 kuruş benimsenerek, çift metal sisteminin doğurmuş olduğu karmaşıklık giderilmeye çalışıldı. (**Düstur,** II.Tertip,c VIII:892-894)

Savaş yıllarında Alman hükümeti Babıali'ye 234 milyon Osmanlı lirası borç vermiştir. (Toprak, 1981:253)

Bu miktarın 148,5 milyon lirası hazine bonosu, geri kalanı altın, gümüş. Alman markı ya da Türk lirası olarak ödenmişti. Babıâli, müttefiklerinden sağladığı imkânlarla 161 milyon lira tutarında yedi tertip kağıt para çıkarmış askeri teçhizat, tahıl, kömür, makine gibi ihtiyaçlarını karşılamış. Almanya da özel firmalara ait borçlarını ödemiş. Bağdat Demiryolu yapımını sürdürmüştü.

Basılan kağıt para miktarı 1915 sonunda 7,9 milyon liraya, 1916 sonunda 48,8 ve 1917 sonlarında 124,1 milyon liraya, nihayet 1918 Ekim'inde ise, 161 milyon liraya ulaşmıştı.

Savaş yıllarında Babıâli giderleri sürekli artmış, yeni tertip kağıt para emisyonları bir diğerini izlemişti. Nitekim IV. Tertip kağıt para, 19 Ağustos 1916

tarihinde geçici yasanın hükümete tanıdığı yetki ile çıkarılmış, Düyun yönetimiyle, öncelikle benzer bir sözleşme imzalanarak, Alman hazine bonosu karşılığı 30 milyon lira tutarında kağıt para tedavüle sürülmesi karalaştırılmıştı (**Düstur**, II.Tertip, c VIII. :1260-1261).

Dördüncü tertibe giren diğer bir avans 3 Ocak 1917 tarihli yasayla gerçekleşmişti. Babıali Almanya dan bu kez, 38.7 milyon liraya kadar bir borç akdine ve bu borcun 36 milyon lirasını hazine bonosu olarak alıp. Duyun-u Umumiye ye yatırılmasına, karşılığında kağıt para çıkarmasında yetkili kılınıyordu. Böylece IV. Tertip toplamı 70 milyon liraya yükselmişti (**Düstur**, II.Tertip,c IX:88-89).

Osmanlı IV.Tertip olarak çıkardığı kağıt paranın 5 milyon lirasını Alman hükümetinin emrine tahsis etmek zorunda kalacaktı. Almanya dan borç alındığı bir dönemde Almanya Osmanlıdan böyle bir kredi talebinde bulunması, uluslar arası dar boğazda karşılaştığı ödeme güçlüğündendi (Kuyucak, 1948 :345).

Osmanlı Almanya'dan aldığı borcun ardı kesilmiyordu. 17 Şubat 1917 tarihli yasayla yeniden 32 milyon lira almış ve karşılığında V. Tertip kağıt para çıkarılmıştır (**Düstur**, II. Tertip ,c VII:703).

1917 yılının 2. yarısına geldiğinde hükümet borç para karşılığı piyasaya sürülen kağıt paraların enflasyonu sürekli körüklediğini görmüş, yeni tertip kağıt paralarla tedavül hacminin arttırılması yerine, doğrudan doğruya Almanya hazine bonolarını halka satarak gelir elde etmeyi düşünmüştü (**Düstur,** II. Tertip,c IX:743).

Kağıt para çıkarılacağına karşılığını oluşturan teminatın satılmasıyla devlet aynı satın alma gücünü elde edecek, buna karşın para arzının daha fazla genişlemesi önlenmiş olacaktı. Diğer bir değişle, savaş emisyonu yerine, halka borçlandırılarak finanse edilecekti. Böylelikle hükümet. Alman hazine bonolarının satışıyla halkı tasarrufa sevk edeceği ve tırmanan enflasyonu bir ölçüde dizginleyebileceği kanısındaydı. Halk, %4 ve %5 faizli Alman hazine bonolarına iltifat etmedi. Yılda %200, %300 fiyat artışlarının bulunduğu bir toplumda %4, %5 faizli hazine

bonolarına halkın para yatıracağını beklemek gerçekçi olmazdı. (Eldem, 1979: 393 - Toprak, 1982: 257-258)

Hazine bonosu satışında uğranılan düş kırıklığı, hükümetin yeniden Alman hazine bonosu karşılığı emisyona giderek savaş giderlerini karşılamaya sevk etti. 12 Mart 1918 tarihli yasa ile Almanya dan bu kez 50 milyon liralık bir avans alınması kararlaştırıldı . **(Düstur**,c X:152-153).

Tablo 5.13. 1915-1918 Kağıt Para ve Altın Liranın Değişimi

	1915		1916		1917		1918	
	Tedavül	Fi	Tedavül	Fi	Tedavül	Fi	Tedavül	fi
Ocak			10.700	102	50.100	172	130.300	464
Şubat			12.000	108	54.000	202	130.700	490
Mart			14.000	114	54.000	263	138.100	469
Nisan			17.700	117	59.900	272	138.100	430
Mayıs			21.500	120	66.600	261	138.100	442
Haziran			23.400	121	72.800	291	138.100	461
Temmuz	1.500	102	25.100	120	79.200	390	138.100	458
Ağustos	2.800	100	26.100	123	88.000	404	144.100	485
Eylül	4.300	100	30.100	127	88.000	453	151.000	531
Ekim	5.000	101	32.400	148	102.000	485	161.000	419
Kasım	5.800	101	40.000	172	112.700	551	161.000	433
Aralık	7.900	101	45.800	183	124.100	472	161.000	472

5.3.4.2. I. Dünya Savaşı Döneminde İç Borçlanma

1918 yılı başlarında Almanlar artık kağıt paranın doyum noktasına geldiğinden, altın karşılığı hazine bonosu vererek borç sözleşmesi yapmak istemiyordu. Daha öncede Almanların iç borçlanma imkânlarının kullanılması konusunda öneri getirmesine rağmen Osmanlı bu girişimi başarısızlıkla neticeleneceği kuşkusuyla buna pek itibar etmemişti. Ancak Almanların baskı ve telkinleriyle iç borçlanmaya gidilmesi yönünde ikna etti, faiz ve anapara ödemeleri için gerekli altın Almanya ile

imzalanan 28 Ocak 1918 günlü borç sözleşmesiyle sağlanmıştı. Ardından 3 Nisan 1918 günlü %5 faiz, Amortismanlı İstikraz-ı Dâhili Kanunu çıkarıldı. (**Düstur,** II. Tertip, c X :385-386).

Söz konusu borçlanmanın koşullan ve ihraç senedi hakkında Düyun-u Umumiye İdare Meclisi ve Osmanlı Bankası ile 30 Nisan 1918 günlü sözleşme imzalandı. Halk, devletin bütün imkânlarıyla, propaganda yapılarak istikraza teşvik ediliyor, gazeteler, dergiler, reklamlar, filimler yoluyla dâhili istikraz teşvik ediliyor, buna kaydolmanın bir vatandaşlık görevi olduğu anlatılmaya çalışılıyordu. Bu girişimler sonucunda iç borçlanma başarıya ulaşmış, 18 milyar lira karşılığı borç tahvili satmış, 1918 yılı bütçe açığı bu borçlanmayla finanse edilmiştir. Savaşta yenik duruma düşmeden önce bu defada kağıt para basacak. Osmanlı yedi tertipte toplanan kağıt para 161 milyon lirayı bulacaktı. (Toprak, 1982:223-225)

5.3.5. Osmanlı Dış Borçlanmasının Genel Değerlendirmesi (1854-1923)

1854-1914 arasında Osmanlı Devleti'nin aldığı borçların nominal değerleri 348.376.000 Osmanlı lirasıdır. Net olarak eline geçen para miktarı ise, 220.313.000 liradır. I. Dünya Savaşı arifesinde yukarıda incelenen indirim ve tahvil işlemleri sonucunda piyasada 23 çeşit borç tahvili bulunuyordu. Ana para ödemeleri dikkate alınarak hesaplandığında bu tahvillerin nominal değerinin yaklaşık 138.545.000 lira olduğu anlaşılıyor. Bu tutara 1911-1913 yıllarında çıkarılan ve yabancı bankalar tarafından satın alınan kısa vadeli hazine tahvillerini ve yabancı şirketlerden 1904-1914 arasında alınan çeşitli avansları eklersek, Osmanlı Devletinin 1914'te dış borcunun 152.000.000 lira civarında olduğu kabul edilebilir. Borcun yıllık taksitleri de 7.000.000 liraya yakındı.

I. Dünya Savaşında Babıali,itilaf devletlerinin vatandaşlarına ödemeleri durdurmuştu. Lozan Konferansı uyarınca oluşturulan uluslararası hakem Ekim 1924'te Osmanlı borçlarını 129.604.000 lira olarak hesaplamıştı. Bu miktardan Türkiye Cumhuriyeti payına 84.597.500 lira düşmüştü.

Osmanlı Devleti aldığı borçların ancak onda birini yatırımlar için harcamıştır. XIX. Yüzyılda bu durum pek farklı değildir. Nitekim borçlanan devletlerin bir çoğu aldıkları borçların çok büyük bir kısmını üretken olmayan harcamalar için kullanmışlardır. Mısır, Tunus, Fas, Latin Amerika ülkeleri, İspanya, 1870'lere kadar Rusya bu durumdadır.

Bu borçlanmanın en önemli yanı iflası kaçınılmaz kılmıştır. İflaslar alacaklı büyük Devletlerin borçlu Devletlerin ekonomileri üzerinde egemenliklerini perçinlemeleri bakımından önemli bir aşama oluşturmuştur. Duyun-ı Umumiye türü kuruluşlar Tunus'a 1864'te Mısır'a 1876'da Osmanlı İmparatorluğuna 1881'de Yunanistan'a 1893 yılında empoze edilmiştir.

Buna karşılık bir kaç kez tek taraflı moratoryum ilan eden Portekiz ve İspanya'ya baskı unsuru olarak bir kaç yıl Paris ve Londra borsalarının kapatılması kullanılmıştır.

Genellikle XIX. Yüzyıl sonu XX. Yüzyıl başında borç akımları Demiryolları Liman gibi alt yapı yatırımlarına yönelmiştir. Osmanlı Devleti de 1903 sonrasında yatırım için borçlanmasını arttırmışsa da bunların payı %25'e bile ulaşmamıştır. Eğer I.Dünya Savaşı çıkmamış olsa borç taksiti bütçe gelirlerinin %25'e yaklaşan Osmanlı Devleti bir süre sonra yeniden ödeme güçlüğü içine düşecekti.

Borç veren ülkelerin ağırlığı zaman içinde değişme göstermiş. İlk dönem tahviller büyük ölçüde Paris ve Londra borsalarından satılmıştır.

1881'de Almanya'nın yükselişine ve Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki ağırlığı giderek artmıştır. İlk kez 1870'te Rumeli demir yolları istikrazı vesilesi ile dolaylı olarak boy gösteren Alman sermayesi Deutsche Bank'ın aracılığı ile 1888 istikrazından sonra Osmanlı tahvil piyasasında etkinliğini giderek arttırdı.

Bunun yanında Fransa Osmanlı İmparatorluğundan en büyük alacaklısı durumundaydı. 1914'te Fransa'nın payı %60 iken, İngiltere'nin payı %15'in altına düşmüş, Almanya'nın payı ise %20'yi aşmıştı.

1854-1875 arasında borçlanmada Osmanlı İmparatorluğu'na net sermaye girişi vardır.1881-1914 döneminde ise sermaye akımı tersine dönmüştür. Bunun nedeni borçlanmanın büyük ölçüde yavaşlamasıdır. Buna karşılık birikmiş borçların taksitlerinin düzenli olarak geri ödenmesidir. Sonuçta bilanço Osmanlı İmparatorluğu aleyhine sonuçlanmıştır.Net sermaye çıkışı 17.500.000 olarak ortaya çıkmaktadır.

Tablo 5.14. 1914-1918 Harp Yıllarında Altın ve Döviz Fiyatları

	Altın fiyatı	Alman Markı	İngiliz Lirası	İsviçre Frangı
	(kş olarak yıllık ortalamalar)			
1914	100	5.38	111	4.37
1915	101	4.91	115	4.35
1916	131	4.47	120	4.80
1917	352	4.92	154	6.71
1918	455	4.96	141	6.73

Kaynak: *Eldem, Zafer, a.g.e., s.72-86.*

SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğunun yenileşme döneminde, dünyada ve Osmanlı'da toplumsal, ekonomik, sosyal ve politik koşulların dönüşümünün yarattığı yenidünya düzenindeki dönüm noktalarıyla, ülke içi güç dengesindeki radikal değişimlerin birbiriyle çakıştığını görüyoruz.

Dünyada ve Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanan değişim ve bu dönüşümlerin temel taşlarını yerlerine koyarken, Osmanlı ekonomisinin değişim ve dönüşümü içinde gelir gider dengesinin nasıl bozulduğunu, bunun temel parametresi olan bütçe açıklarının borçlanmayla finanse edilip edilmeyeceği konusunu, içsel ve dışsal tarihi dönüm noktalarını da eklemlendirdiğimizde ekonomik tablo netleşmektedir..

Dünya ekonomisinde, 9. ve 10. yüzyılda ortaya çıkan feodalizm toprağa bağlı üretim ilişkilerini ifade eder. Büyük toprak mülkiyetine köleliğe dayanan kapitalizm öncesi üretim tarzıdır. Ortaçağ bitimini sembolize eden Rönesans reform hareketleri yeni iktisadi görüşlerin ortaya çıkmasıyla feodal iktisadi düzenin sonunu getiriyordu. Milliyetçi ve merkeziyetçi devletlerin kurulmasıyla, milliyetçi devletler derebeyliğin yerine geçmiş, derebeylik ortadan kalkmıştır. Rönesans'la birlikte asiller sınıfı tarihten silinmiş, yerine otoriter veya liberal devletler kurulamamıştır. Çünkü devlet paraya müdahale ederek, tüm kaynakları ve madenleri elinde toplamaktadır. Devlet sanayileşme için ihracatı artırmış, ithalatı kısmıştır. Bu durumda ülkenin altın ve gümüş miktarı artmıştır. Müdahaleci bir devlet anlayışı ortaya çıkmıştır.

16. Yüzyılın başından, 18. Yüzyılın sonuna kadar olan dönemi kapsayan ortaçağ siyasi yapısında, kökten değişiklikler yaşanmıştır. Sonunda milli devletlerin tarih sahnesine çıkmaya başlaması, uluslar arası kapsamda yaşanan ticaret devrimi ve ortaçağ iktisadi sisteminde yaşanan çöküş, merkantilist dönemi başlatmıştır. Merkantilist feodalizmin kıta Avrupa'sını terk etmesiyle, merkantilizmin gelişiminde

ortak noktalar vardır. Merkantilizm ön kapitalizm ya da ticari ve mali kapitalizm demektir. Korumacı yayılmacı bir sistem olarak Sanayi Devrimi'ne güçlü bir zemin hazırlamıştır. 16. Yüzyıl iktisat biliminin doğduğu dönemdir. İktisadi konular ve sorunlar üzerine ilk ciddi eserler bu dönemde karşımıza çıkmaktadır. 1492 yılında Amerika'nın keşfi, kıta Avrupa'sına altın ve gümüş stoklarının akması, 1550'li yıllarda ani fiyat artışları, Fiyat Devrimi'ni yaratmıştır. Fiyat artışları altın ve gümüşün bolluğu, monopoller, ihracat, israf ve madeni paranın ayarının bozulmasına neden olmuştur.

17. Yüzyıl ortalarından itibaren iş adamı, tüccar, düşünürler kişi hürriyetine daha fazla önem veren, devletin müdahaleci sistemine karşı çıkan dolayısıyla merkantilizme karşı çıkan bir zümre ortaya çıkmıştır. Merkantilist süreçte iktisadi düşünce, iktisadın bir bilim dalı olmasını sağlayan Merkantilizm Liberalizminde önünü açmaktaydı. Liberalizme giden en önemli yol fizyokrasidir. Merkantilist sistem ağırlıklı olarak sanayi üretimine ağırlık vermiş, tarımla uğraşanlardan tepki alarak fizyokrasi doğmuştur. Bu düşünce akımının önde gelen ismi John Locke'dur. "Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" söylemi fizyokratlarındır.

1776 yılında Adam Smith'in "Ulusların Zenginliği" eseriyle klasik iktisat düşüncesi ve liberalizm başlamıştır. Yeni dönüm noktalarında 18. ve 19. yüzyıl aydınlanma çağı, Fransız Devrimi, Sanayi Devrimi sürecinde, 1789 Fransız Devrimi Fransa'daki Monarşinin kaldırılıp radikal demokratik cumhuriyetle yer değiştirmiştir. Vatandaşlık ve devredilemez haklar temelinde aydınlanma ilkesine dayalı radikal sosyal değişim, milliyetçilik akımlarını doğurmuştur. Batıda görülen zenginlik birikimi, biriken zenginliğin batıda sermayeye dönüşmesi, özgür işçi emeğinin piyasaya sunulması sağlamıştır.

İngiltere'de sanayi devrimi 1740 yılında atölyeden fabrikaya geçti. 1763 İskoçyalı Jamis Watt buharlı makine icat etti. 1870'ten sonra Endüstri devrimi nitelik değiştirdi. Bunun sonucunda, bilimsel buluşların üretime uygulanması sağlandı. Sanayi devrimi batının toplumsal sınıf yapısında değişim yarattı. Avrupa'da burjuva sınıfının yapı değişikliği, yeni bir işçi sınıfının doğmasına yol açtı. Eski burjuva

sınıfına fabrika sahipleri de katılmıştı. Burjuva sınıfı artık en zengin sınıfı oluşturuyordu. Avrupa da sanayi devrimi öncesi işçi sınıfı vardı. Sanayi devrimi sonrası işçi sınıfı bilinçlendi. Sanayi devriminin yarattığı işçi sınıfı haklan ile ilgili olarak sosyalizm görüşü ortaya çıktı. Karl Marks ve Friedrick Engels sosyalizmi geliştirerek bilimsel sosyalimi ortaya koydu.

Amerika'da 1873 yılındaki ekonomik kriz, New York Menkul Kıymetler Borsası faaliyetlerini 10 gün süreyle durdurdu. Fabrikalar üretimi artırırken, talebin azalması nedeniyle fiyatlar düşmeye başladı. Bu durum fabrikaların işçi çıkarmasına, batmasına sebep olmuş, buna bağlı olarak onları finanse eden bankaları batırmıştır. Batmadan ayakta kalan bankalar, batan bankaları alarak rekabetçi piyasadan tekel piyasaya geçişin ilk örneği olarak görülmektedir. 1873 krizi sonrası finans sektörü, reel sektörün eline geçirmiştir. Dünyada yaşanan sosyal, teknolojik ve ekonomik devrimler, değişim dönüşüm noktalarında devletlerarası ekonomik rekabeti başlattı. Zincirleme olarak 1. ve 2. Dünya Savaşlarına neden oldu. Sanayi devrimi, geri kalmış, teknolojik gelişmesini sağlayamamış ülkeler için büyük bir sıkıntıyı da beraberinde getirmiştir. Endüstri devrimini gerçekleştirmiş olan ülkelerin hammadde ve pazar kaynağını oluşturmuştur. Osmanlı açısından sanayi devrimi çok büyük sıkıntı yarattı. Kapitülasyonların da olumsuz etkileri yüzünden Osmanlı ekonomisi çöküntüye uğradı. El tezgâhlarından oluşan yerli sanayi dağıldı.

Osmanlı ekonomisinin içsel dönüm noktalarını, içerideki oluşumları açıklarken tamamen dışsal etkenlere bağlı olarak yorumlanmamalıdır. Dışarıdaki gelişmeleri Osmanlıya uyarlamanın gündeme geldiği dünya düzenindeki dönüm noktalarıyla ülke içi güçler dengesindeki radikal değişmeler birbiri ile çatışır. Osmanlı kapitülasyonları, içsel dönüm noktalarından en önemlisidir. Yabancılara verilen ekonomik, adli, idari hak ve ayrıcalıklardır. Kapitülasyonlar iki taraf içinde geçerli olsa da ekonomisi güçlü olan tarafın fayda sağladığı görülmüştür. Kapitülasyonlarla, Osmanlı kentlerinde örgütlenebilme hakkı, konsolosluklara yargı yetkisi tanınması, Osmanlı topraklarında seyahat taşımacılık ve satış serbestliği, Osmanlı sularında gemi işletme hakkı verilmiştir. Osmanlı ekonomisi tarıma dayalıydı, Avrupa ülkelerinde ticaret yapacak bir sınıf yoktu. Avrupa devletleri mal ihraç ederken

gümrük vergisi ödememekte, buna karşılık ithal edilen maldan gümrük vergisi alıyorlardı. Osmanlılar ilk kuruluş yıllarında Ceneviz ve Venediklilere kapitülasyonlar vermiş, hatta Bizanslılar tarafından Fransızlara tanınan imtiyazları tanımışlardır. Kanuni zamanında verilen imtiyazlar Fransız tüccar locasına değil Fransız Devletine verilmiştir.

1535 Kapitülasyonu basit bir ticaret imtiyaz, olmaktan çıkmış ticaret anlaşmasına dönüşmüştür. 1569 Kapitülasyonlarıyla Fransızların doğu Akdeniz ticaretinde yükselmesini sağlamıştır. 1580'de İngilizler, 1612'de Hollandalılar kapitülasyon edinmişlerdir. 16. Yüzyılın son çeyreğinde İran, Avusturya ve batı Akdeniz de savaşlar devlet harcamalarını artırmıştır. Pahalılık ve kıymetli maden sıkıntısı, kapitülasyondan faydalanan batılı yabancı tacirlerin değeri düşürülmüş gümüş sikke ticaretine girişmeleri durumu daha da kötüleştirmiştir.

17. Yüzyılın sonlarına doğru kaybedilen savaşlar, sarsılan askeri otorite, ekonomik ve sosyal hayatta olumsuz gelişmeler, Osmanlıyı diğer bir önemli dönüm noktası olan 1699 Karlofça Anlaşmasına taşımıştır. Toprak kayıplarının başlamasıyla birlikte nüfus artışları, bütçe açıklarının doğması, Osmanlıyı kendi içinde çözüm arayışlarına yöneltmiştir. Mevcut ekonomik sistemde merkezi devlet başta toprak olmak üzere belirli gelir kaynaklarını, görevlilerine tımar olarak dağıtmaktaydı. Bu görevliler kendilerine ayrılan bölgelerde vergi toplama hakkına sahipti, vergi toplama ayrıcalığı karşılığında ise belli sayıda atlı asker beslemek, savaş zamanında bu askerleri devlet emrine vermek durumundaydı. Tımarlı sipahiler en uzak köyde bile merkezi otoriteyi temsil etmekteydi. Tımar sisteminin devletin tarımsal üretime müdahalesini köylünün vergilendirilmesini sağlarken, ticareti düzenleyen kurum ve ilkeler mali kaygıların yanında toprağın belli ellerde toplanmasını engelleyip tarımdaki artı ürünün kentlerin ihtiyacını karşılamak üzere belli pazarlara yönelmesini öngörmekteydi. Sonunda iç borçlanma aracı olarak tımar sistemi yerini devlet gelirlerini belli bir süre belli bir bedel karşılığı toplama yetkisini, aracı mültezimlere vermesi iltizam sistemini doğurdu. İltizamı açık arttırmayla üzerine alan kimseler yani mültezimler geliri devlete peşin olarak öderler sonra bunu halktan tahsil ederlerdi. Osmanlıda bozulma sürecinin uzaması ekonomi alanında tekelci iç

borçlanma araçlarının kullanılabilirliği ile başarılmıştır. İltizamlar önce üç yıllık sürelerle mukataalara dönüştü, daha sonra ömür boyu süren ancak satılamaz kaydıyla verilmiş olan malikanelere dönüştü. 1683'ten başlayarak ülke çapında 327 milyon 500 bin akçelik bir iç borçlanmaya girmiştir. 1775'de diğer bir iç borçlanma girişimi olan esham uygulamasına gidilmiştir. Esham da, belirli bir miktarın üzerindeki mukataa gelirlerinin halka pay olarak satılmasıdır.

Esham paylarının kişiler arasındaki devri serbest olup, vergiye tabii idi. Ancak devletin ödediği esham faizleri gelirleri aştığından gelir kaynağı olmaktan çıkmıştır. 1683'ten başlayarak 100-150 yıl Osmanlı mali ve iktisadi hayatına gelir getiren önemli bir kaynak olarak hayatiyetini korudu. Bu yüzeli iki yüzyıl boyunca Osmanlı devlet maliyesi, ticaret ve sanayi siyasetinin ilkelerinde hiçbir temel değişme olmadığından, Avrupa'daki gibi feodal düzenden kapitalizme geçiş, bir evrim olmamış, ancak kendi içinde bozulma yaratmıştır. Osmanlı sisteminde merkeziyetçi yönetim ekonomik gücü devletin elinde bırakıyordu. Batıda ise kilise, şehir devletleri, feodal idareler ve loncalar gibi değişik güç ve faaliyet merkezleri vardı. Bu bağımsız üretimde, iş çevrelerinin ekonomik kalkınmaya büyük katkıları olmuştur. Osmanlı Devletinde hakim olan zihniyet, devletin huzuru ve zenginliği her sınıfın yönetici üretici üyelerinin bulunduğu yerde kalmasıyla mümkündü. Ekonomik yapı halkın fakirleşmeden devlet gelirlerinin arttırılmasına, bunun içinde toplumsal düzenin değişmemesi esasına dayanıyordu.

Yarı feodal ekonomik yapı; toprağın mülkiyetinin değişmemesi, özel mülkiyet güvencesinin yaratılamaması, Osmanlının feodal yapısının kırılmamasını yaratmıştır. Yarı feodal ekonomik yapının sürmesi, bu dönüşümde sermaye birikiminin oluşmaması, ekonomik kast sisteminin reflekslere cevap vermemesi, merkeziyetçi yapının taşrayla olan bağlarını da koparmıştır. Feodal yapı içinde merkeze yakın ayanlarında feodalleşmesi ve taşrada toplumsal yapıyı bozması taşradan kentlere göçü hızlandırmıştır. Taşradan merkeze göç, taşradaki malikanelerin eshamlara bölünmesine yol açmasına rağmen, tekrardan ihale bedelleri karşılığı merkez tarafından satın alınarak devletleştirme aşamasına dönüşmesi, devletin bütçe dengesine darbe vurmuştur. Osmanlı merkantilist ilkelere bütünüyle aykırı davranmış

zaten yabancı ülkelere ticaret imtiyazı veren kapitülasyon siyasi merkantilizmin tam tersi bir siyasettir. Yükselen İngiliz merkantilizmi Osmanlıyla kapitülasyon arayışlarına yöneltmiş aracıları ortadan kaldırarak ticaretin bütün karını kendisine kalmasının yollarını aramıştır. Sanayi Devrimini gerçekleştiren etkin üretim metotlarıyla ucuza mal üreten İngiltere kendi iç pazarı ve geleneksel ihraç pazarları doyum noktasına gelmiştir. 1820'de mamul mallarına pazar arayan diğer taraftan endüstrilerine hammadde temin etmek için yeni pazarlar aramaya yöneldi. Kendisi gibi korumacı politikalar uygulayan Avrupa pazarında genişlemesi söz konusu değildi hedef olarak Osmanlı ve diğer doğu pazarları seçiliyordu.

Osmanlı bütçe açıklarını iç borçlanma araçlarıyla finanse edemeyecek noktaya gelmişti. Osmanlı sanayi batı sanayisi ile rekabet edebilecek güçte de değildi. Bütün bunların yanı sıra İngilizler kendi gereksinimlerini karşılamak için kapitülasyonlarla hareket sahalarını daralttıkları.

Osmanlıya 1838 ticaret anlaşmasıyla daha da fazla ticari haklar elde edebilecekleri bir ekonomik planlarla geldiler. Osmanlının önemli dönüşüm değişim dönemini ifade eden yenileşme hareketleri zincirinde güçsüzleşen, Osmanlı'nın durumundan yararlanmaya çalışan batılı devletlerin baskısından kurtulmak amacıyla 1838'de İngilizlerle Ticaret anlaşması yapılmış bu anlaşmanın hukuki alt yapısının oluşturulmasını temin etmek için: 1839'da Tanzimat ve 1865 Islahat Fermanı yayınlanmıştır. Değişen dünya şartları doğrultusunda yeni bir siyasi düzen ve toplum arayışları çerçevesinde 1876'da Osmanlının ilk anayasası olan Kanun-i Esasi ilan edilmiştir. Bu anayasa doğrultusunda 1877'de ilk seçimler yapılmış, ilk meclis açılmış, aynı yıl meclis kapatılmıştır. Tanzimat dönemindeki modernleşme ise genişleyen Avrupa'nın 'kapitalist mantığına' imparatorluğunda içine alması amaçlanıyordu. 1838 İngiliz ticaret anlaşması ve diğer anlaşmalar. Osmanlı ekonomisindeki olumsuz etkisi 19. Yüzyıl ortalarından itibaren görülmeye başlandı.

1859-60 'da 11.38 milyon İngiliz sterlini gelir, 12.58 milyon İngiliz sterlini iç harcama, 0.81 Milyon İngiliz sterlini dış borç, bütçe açığı -2.01 Milyon İngiliz sterlini olarak gerçekleşti.

1862-63 'de 15.10 Milyon İngiliz sterlini gelir, 12.43 Milyon İngiliz sterlini iç harcama, 0.95 Milyon İngiliz sterlini dış borç, bütçe açığı -1.72 Milyon İngiliz sterlini idi;

1870-71'de 17.45 Milyon İngiliz sterlini gelir, 15.06 Milyon İngiliz sterlini iç harcama, 4.87 Milyon İngiliz sterlini dış borç, -2.48 Milyon İngiliz sterlini bütçe açık verdi.

1874'te 22.56 İngiliz sterlini gelir, 15.72 Milyon İngiliz sterlini iç harcama, 9.72 Milyon İngiliz sterlini dış borç, -2.89 Milyon İngiliz sterlini bütçe açığı ortaya çıkmıştır.

Başta İngiliz malları olmak üzere yabancı mallar Osmanlı pazarını istila etti. Yabancı rekabeti karşısında Osmanlı sanayi üretimi geriledi, Osmanlı hammadde ve ara malları daha fazla para veren Avrupalı tüccarlara satıldığından bu maddelerin fiyatı arttı, Osmanlı esnafı işlenecek hammadde bulmakta sıkıntı çekti. Gelir gider dengesi bozulan Osmanlı bütçe açıklarını finanse edebilmek amacıyla İç borçlanma özellikle uzun vadeli ciddi bir seçenek değildi çünkü içerdeki mali piyasaların büyüklüğü, borçlanma gereksinimini karşılamaktan çok uzaktı. Bu durumda iki seçenek kalıyordu kâğıt para ve dış borçlanma zorunluluğuydu.

1854 yılında alınan ilk dış borç, çalışmanın odak noktasını oluşturan önemli bir dönemsel süreç olarak ortaya çıkmaktaydı. 1855'e geldiğinde iç borçlanmada alacaklıların endişelerini gidermek için kanun çıkarılmış "Muvazene Defteri Nizamnamesi" devlet bütçesi hükme bağlandı. Dış borçlanmanın araçları olarak iç borçlanmada kullanılan sarraflar, bankerlere ilaveten bankaların kurulması mali piyasaların kurumsal dönüşümünü sağlamak amacıyla 1863 yılında kurulan Osmanlı Bankası ilk merkez bankası denemesi olarak amaçlanıyordu.

Osmanlı borçlarının 1854-1874 döneminde dış borçlanma süreci yaşanmıştır. Bu süreçte toplam istikraz sözleşmesi imzalanmış 238.773.272 lira borçlanmaya karşılık Osmanlı hazinesine 127.120.220 lira girmiştir. Bu rakam borç miktarının %53'üne karşılık gelmektedir. Borçlanma koşulları hiç uygun olmadığı halde bu

borçlar verimli kullanılmamıştır. Daha ziyade; cari harcamalara, bütçe açıklarına, kâğıt paraların piyasadan çekilmesinde kullanılmıştır.

Yıllık itfa ödemesi 13.200.000 Osmanlı lirasına yakın olmasına rağmen, 1874-75 bütçe gelirlerinin tamamı 25.104.928 Osmanlı lirası idi. Buna ek olarak 17 milyon Osmanlı lirası dalgalı borç yükü vardı. Dış borçlanmanın üzerinden yirmi yıl bile geçmeden, 1875 yılında bütçe gelirleri içinden çıkılmaz hale geldi.

1862-1864 Osmanlı bütçesinde, 346.198.000 F.Frank olan gelirler, 1874-75 bütçesinde ise, 570.566.560 F. Frank olarak tahmin edilmiş. 1863'te ise yıllık 12.699.625 F.Frank artan iç dış borç, yıllık anapara ve faizi, 1875'te toplam, 300.000.000 F.Frank gibi korkunç bir rakama ulaştı. Oysa aynı yıl bütçe kaynaklarından borç ödeme servisine ayrılabilecek kaynak 80.000.000 F.Frankı idi. Ayrıca Galata bankerlerinden alınan borç 5,3 milyar Frank, ele geçen para 2,7 milyar Frank idi. Osmanlının borçlarının faizlerini ödeyemeyeceğini ilan etmesi borçların bir bankalar kuruluşuna devredileceğini açıklamak zorunda kalmıştır.

1881 yılında toplam dış borç 252.131.196 liradır. Muharrem Kararnamesi ile kabul edilen dış borç 141.505.919 liradır. Osmanlı borçlarının idaresi ve düzenli ödemesi için alacaklı devletlerin katılımı ile gelirlerine yabancıların el koyarak, borçlarını tasfiye etmek için Duyun-i Umumiye idaresini kurmuşlardır. Devlet ekonomisini resmen Batılı devletlerin, şirketlerin ve bankaların kontrolüne bırakmıştır. Osmanlı dış borçların anapara ve faiz taksitlerinin ödenmesi için vergi gelirlerini bu idareye bırakmıştı. Topladığı gelirler Osmanlının bütçe gelirlerinin yüzde 30'unu aşmıştır. Osmanlı borcunu ödemek için yeni borç tahvillerini piyasaya çıkarınca tahvillerin itibari değerinin çok altında satıyor ancak borcun gerçek faizi yükseliyor, her tahvil satışında borcun anapara ve faiz güvencesi getirilmesi bunun içinde garanti bütçe gelirlerinin karşılık olarak gösterilmesi Osmanlıyı düzenli bütçe gelirlerinden yoksun bırakıyor bu durumda bütçe dengesi sağlanamıyordu. Osmanlı almış olduğu borçların ancak yarısından biraz fazlasını fiilen kullanabilme durumunda kalıyordu.

1882-1914 yılları dönemsel olarak yeni alınan borçlar sınırlı kalmış 1901'den sonra alınanlar ise yeni borçlanmada ve eski borçların ödenmesinde önemli artışlar olmuştur. Bu durumda kapitalist Batı ülkeleri kurdukları güçlü denetimle net akım fonunun kendi yönlerine çekmişlerdir.

Borçlanma geri ödeme mekanizması Osmanlı ekonomisinde yaratılan iktisadi fazlanın yabancı şirketlerin faiz ve kar gelirleri şeklinde sermaye getiren ülkelere fazlasıyla geri dönmüştür. Dış borçların bir kısmı ithalatın finansmanında kullanılması bu sarmalı içinden çıkılmaz hale getirmiştir dış borçlanma yönetiminin. Osmanlı gelirlerinin yabancılar eliyle idare edilmesi borçların tasfiyesi noktasına gelmiştir.

Bu değişim ve dönüşümü yaratan toplumsal dinamikler kendi içinde hakim sınıfın en üst tabakası olarak iktisadi fazlaya el koyan fazlanın dönüşümünü düzenleyen devletten, idareci ve yöneteni olarak öteki sosyal sınıfların yararına hem üretimi hem de bölüşümü düzenleyen kapitalist bir devlete dönüşmüştür. Kendi iç dengelerini kaybeden siyasal güç dış güçlerin yörüngesine oturmuş, ekonomik yapısını değiştirmek zorunda kalmıştır. Yaratılmak istenen bu dışa bağımlı modele bir tepki olarak doğan milliyetçilik hareketleri.1908 Jön Türk hareketi ve İttihat Terakki'nin iktidara gelmesinin arka planında en güçlü aktörler olan; Selanikli bankerler ile Galata bankerleri arasındaki sermaye çatışmasına sahne olmuştur. Saraya ve Hanedana yakın Ermeni, Rum kökenli Galata bankerlerine karşı. Yahudi kökenli Selanik bankerlerinin İttihat-Terakki'yi destekleyerek iktidara taşıması ve uygulanan milli iktisat politikalarının Galata bankerlerinin güç kaybetmesine neden olmuştur. İttihat ve terakkinin uygulamaya koyduğu Kapalı ekonomik model ve uygulayıcı kadrolar Cumhuriyet dönemine bir miras olarak kalmıştır.

24 Temmuz 1924 Lozan Antlaşması gereğince T.C.'ye düşen pay 115.597.445 Osmanlı lirası, 19 Haziran 1925'te milletlerarası hakem kararından sonra 1 Aralık 1928'de Paris Sözleşmesi sonucu kesinleşen miktar 107.525.463 Osmanlı lirasıdır. T.C. 1933 anlaşmasıyla bu tutarı 8.578.343 Osmanlı lirasına indirdi. 1954'te tamamı tasfiye oldu.

Osmanlı İmparatorluğunun yenileşme dönemi dış borçlanma süreci temelde ekonominin bütçe açıklarının finansmanın, sağlanması için yapılan bir girişim olmakla beraber Osmanlı'da kurumsal değişiminin ve dönüşümünün finansmanına katkıda bulundu. Bu değişim dönüşüm ve deneyim Cumhuriyete miras olarak kalmıştır. Kapitülasyonlar ve Düyun-u Umumiye 1923'te son bulmuştur. Bu dönüşümün yarattığı borçlanma araç ve yöntemlerinin tanımı yapılmış, bu dönüşümün kurumsallaşmasının finansmanını sağlayan rasyonel dış borçlanma yöntemlerini klasik iktisat teorisine göre sürdürülebilip sürdürülemeyeceği doğrultusunda olması gereken çözümlemeler teorik çerçevede ortaya konmuştur.

Sonuç olarak: siyasal ve iktisadi ayrıcalıkları beraberinde getiren borçlanma süreci, sürekli değişim içinde olan kurumsal siyasal iktisadi güçlerin değişimini etkileşimini finanse ederek yapının dönüşümünde önemli bir rol oynadı. Borçlanmanın borç alma biçiminin rasyonel olmadığı görülmektedir.

Borcun %33'ü daha borçlanmanın başında düşük ihraç bedeliyle ele geçen miktar %67 dolayında olmuştur. Bazı hallerde %34-40 oranına kadar düşmüştür. Faiz oranlarında ise, o günün en yüksek oranları %4,5-7,5 oranında taahhüt edilmiş ancak efektif faiz oranları %12-17 düzeyinde gerçekleşmiştir.

Borçlar verimsiz alanlarda kullanılmıştır. %90'ı aşan kısmı emisyon ve komisyon gideri, eski borçların geri dönmesi, askeri harcamalar bütçe açıklarının kapatılması amacıyla harcanmıştır.

Osmanlının 378.772.026 Osmanlı lirası olan borcunun, emisyon komisyon giderleri 131.175.192 Osmanlı lirası, %35.22'dir. Ele geçen safi hâsıla 247.596.834, %64.78 olarak gerçekleşmiştir.

Borçlanma sürecinde alınan tüm borçların nerelere harcandıklarının yüzde dağılımına baktığımızda ise; %44.56 eski borçların ödenmesi, %7.59 yatırım harcamaları, %5.27 bütçe açığı, %4.81askeri harcamalar, %2.55 hazine harcamaları olarak gerçekleştiğini görmekteyiz.

Bu tablodan anlaşılacağı gibi dış borçlanmanın bütçe açıklarına etkisi %5.27 oranında kalmıştır. Yatırımlara ayrılan payında %7.59 oranında kalması tablonun çarpıklığını ortaya koymaktadır. Borçlanmayla üretmeden tüketen bir ekonomik yapı oluşturulmasına zemin hazırlanmıştır. Bu bakımdan dış borçlanmanın bütçe açıklarını finansmanın üzerindeki etkisinin, tek başına yeterli bir faktör olmadığı, bunun yanında günün iktisadi sosyal politik koşullarında iyi değerlendirilememiş olması, dış borçlanma yönetiminin, doğru iktisat politikalarıyla yönetilememesi ve yönlendirilememesinden dolayı, bu süreçte bütçe açıklarının dış borçlanma ile finanse edilemediğini ortaya çıkarmıştır.

KAYNAKLAR

Açba, Sait, **Devlet Borçlanması**, Adım Y., Ank. 1991.

_____, **Osmanlı Devleti'nin Dış Borçlanması (1854-1914)**, Anadolu Üniv. Afyon İ.İ.B. Fak., Afyon 1989.

Ahmet, Feroz, **İttihat ve Terakki (1908-1914),** Çev. Nuran Yavuz, Kaynak Y., İst. 1984.

Akdağ, Mustafa, **Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi**, c: I-II, Cem Yay., İst. 1977.

_____, **Celali İsyanları**, Bilgi Yayınları, Ank., 1963.

Akgüç, Öztin, **100 Soruda Türkiye'de Bankacılık**, Gerçek. Yay., İst. 1989

Akşin, Sina, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi**, İmaj Yayıncılık, Ank. 1996.

Autherma, Andre, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı Bankası**, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İst. 2002.

Akyıldız, Ali, **Osmanlı Finans Sisteminde Dönüm Noktası: Kağıt Para ve Sosyo-Ekonomik Etkileri**, Eren Yayınları, İst. 1996.

Ateş, Toktamış, **Siyasi Tarih, Osmanlı Toplumunun Siyasal Yapısı**, Say. Y., 1982.

Avcıoğlu, Doğan, **Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)**, Cilt.1, Bilgi Y., Ank. 1969.

Barkan, Ö. Lütfü, **Türkiye'de Toprak Meselesi**, Gözlem Y., İst. 1980.

_____, 'Kanunlar" (15 ve 17. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları Cilt I), İ.Ü.E.F. Türkiyat Enst. Neşriyatından, İst. 1948.

_____, Çiftlik, Tımar, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt 5, s.394, 331, 543, Diyanet Vakfı Yayınları, İst. 1992.

Bailey, E.B **British Policy and the Turkish Reform Movement,A Story in Anglo-Turkish Relation,1826-1853,**New York:Howard Ferting İnc.1970

Berkes, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Doğu-Batı. Y., İst. 1979.

_____, **100 Soruda Türkiye İktisat Tarih,** C:I-II, Gerçek Y., İst. 1969.

Blaisdell, Donalt, C., **Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa Mali Denetimi**, "Düyun-u Umumiye". Çev. Ali İhsan Dalgıç, Doğu-Batı Y., İst. 1979.

_____, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa Mali Denetim Düyun-u Umumiye**, Doğu Batı Yay., İst. 1979.

Borsa Rehberi, 1928, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Yayını, İst. 1991.

Cem, İsmail, **Türkiye'de Geri kalmışlığın Tarihi**, Cem Yayınları, İst. 1979.

Cezzar, Yavuz, **Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (18. yy'dan Tanzimat'a Mali Tarih),** Alan Yayınları, İst. 1986.

Çizakça, Murat, **İslam Dünyasında ve Batıda İş Ortakları Tarihi**, Tarih Vakfı Yayınları, İst. 1996.

Divitçioğlu, Sencer, **Asya Tipi Üretim Tarzı ve Az Gelişmiş Ülkeler**, Elif Y. 1966.

Eğilmez,Mahfi, **Hazine**, Cerative Yayıncılık,İst.2001

Eldem, Vedat, **Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, T. İş. Bank. Y. Ank. 1970.

Eldem, Ethem, **Osmanlı Bankası Tarihi**, Osmanlı Bankası Yayınları, İst. 1999.

Ergin, Vahdettin, **Rumeli Demiryolları**, Eren Y. İst. 1993.

Eedost, Muzaffer İlhan, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Mülkiyet İlişkileri Asya Biçimi ve Feodalizm**, Onur Y. Ank. 1989.

Erol, Mine, **Osmanlı İmparatorluğunda Kağıt Para (Kaime)**, T.T.K.B. Ank. 1970.

Faroğlu, Suraiya, **Türkiye Tarihi 1603-1839 Osmanlı İmparatorluğu**, Kitap Yay. İst. 2011.

Fertekligil, Azmi, **Türkiye'de Borsanın Tarihçesi**, İMKB Yayını, İst. 2000.

Fevzioğlu, Bedii Necmettin, **Nazari, Tatbiki, Mukayeseli Bütçe**, İst. Üniv., İst. 1965.

Geyikdağı, V. Necla, **Osmanlı Devletinde Yabancı Sermaye 1854-1914**, Hil Yay., İst.2008.

Goffman, Danie, **İzmir Levanten Dünya**, Tarih Vakfı Yayınları, İst. 1995.

Güran, Tevfik, **Osmanlı Tarım Ekonomisine Giriş**, İst. Üniv. T., İst. 1979.

_____, **Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine hesapları (1841-1861)**, TTK Y., Ank. 1989.

Hanioğlu, Şükrü, **Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türkler (1889-1902)**, İletişim Y., İst. 1989.

Hançerlioğlu, Orhan, **Ekonomi Sözlüğü**, Remzi Y., İst. 1981.

İnalcık, Halil, **Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi: 1300-1600,** Cilt:1, Eren Yayıncılık, İst. 2000.

_____, **İslam Ansiklopedisi**, Divan, Cilt, 9, s.491.

Issawi, Charles, **The Economic History of Turkey (1800-1914),** Chicago Univ. Press, Chicago 1980.

Karal, E. Ziya. **Osmanlı Tarihi**, c:V. VI, VII, VIII, TTK Y., Ank. 1983.

Karamürsel, Ziya, **Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler**, TTK Y, Ank. 1989.

Karslı, Muharrem, **Borsalar, İslam açısından Borsa**, Ensar Neşriyat, İst. 1994.

Kasaba, Reşat, **Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi**, Belge Yay., İst., Ekim 1993.

_____, **Dünya İmparatorlukları ve Toplum Osmanlı Yazıları**, Kitap Yay., İst., 2005.

Kazgan, Haydar, **Galata Bankerleri**, TEB AŞY., İst. 1991.

_____, **Galata Bankerleri,** II. Cilt, Orion Y., Ank. 2006.

_____, **Osmanlıda Avrupa Finans Kapitali**, Y.K.Y., İst. 1995.

Keyder, Çağlar, **Emperyalizm, Azgelişmişlik ve Türkiye**, Birikim Y., İst. 1976.

_____, **Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye 1923-1929**, Yurt Yay., Ank.1982.

Kıray, Emine, **Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar**, İletişim Y., İst. 1993.

Kongar, Emre, **İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı**, Bilgi Y., Ank. 1979.

Koraltürk, Murat, **Osmanlı Devletinde Şirketleşme. İlk Anonim Şirket ve Borsanın Kuruluşu**, Osmanlı 3. Cilt, İktisat (Edit: Kemal Çiçek, Cem Oğuz), Ank. 1999.

Kömürcan, Kirkor, **Türkiye İmparatorluk Devri Dış Borçlar Tarihçesi (Duyûn-u Umumiye Tarihçesi),** İst. Yüksek Ekonomi ve Tic. Okulu Y., İst. 1948.

Kuyucak, H. Atıf, **Para ve Banka**, c:I-II, İ. Aygün Y., İst. 1948.

Landes, David S., **Bankers and Pashas: International Finance and Economic Imperialism in Egypt Cambridge**. Mass: Harvard University Press, 1979.

Mardin, Şerif, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908),** İletişim Y., Ank. 1983.

Marx, Karl, **Türkiye Üzerine (Şark Meselesi),** Çev: S.Hilav-A. Tokatlı, Gerçek Y., İst. 1974.

M, Belin, **Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Tarihi**, Paris 1865, Çev.: Oğuz Ceylan, Gündoğan Yayınları, Ank. 1999.

Ortaylı, İlber, **Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu,** Kaynak Y., İst. 1983.

_____, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, Hil Y., İst. 1983.

Owen, Roger, **The Middle East in the World Economy 1800-1914**, New York, Methuen 1981.

Özyüksel, Murat, **Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişim Sürecinde Anadolu ve Bağdat Demiryolları**, Arba Y., İst. 1988.

Öner, Erdoğan, **Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Mali İdare,** Ankara, Maliye Bakanlığı, A.P.K. Başkanlığı, Ank. 2001.

Palmer Alan, **Son Üç yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu(Bir Çöküşün Tarihi),**Türkiye İş Bankası Yayınları,Çev.Belkıs Çorakçı Dişbudak,İst.2003

Pakalın, Mehmet Zeki, **Maliye Teşkilatı Tarihi 1442-1930**, Maliye Bakanlığı Yay., Ank. 1977.

Pamuk, Şevket, **Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizm (1820-1913),** Yurt Y., Ank. 1984.

_____, **Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913),** 2. Baskı, Tarih Vakfı Yay., İst. 1994.

_____, **100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi (1500-1914),** Gerçek Y., İst. 1988.

_____, **Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İst. 2000.

Pavlus, Alexander İsrael Helpland, **Türkiye'nin Mali Tutsaklığı**, Düzenleyen: M. Sencer, May Y.,İst. 1977.

Quataert, Donald, **Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)**, Çev. Sabri Tekay, Yurt Y., Ank. 1987.

SAĞLAM, Mehmet Hakan, I. Tertip Düstur Kılavuzu, **Osmanlı Devlet Mecmuası**, Cilt I, 1839-1908, 1908-1922, 1. Baskı, 2006.

_____, **Osmanlı Devleti'nde Moratoryum 1875-1881**, Tarih Vakfı Yurt Y., İst. 2007.

Sayar, Nihad S., **Türkiye İmparatorluk Dönemi Mali Olayları**, İİTİA Y., İst. 1978.

_____, **Kamu Maliyesi Bütçe Prensipleri ve Tatbikatı**, C. II. İİTİA Y., İst. 1970.

Shaw, J. Stanfort & SHAW, Ezel Kural, **History of the Ottoman Empire and Modern Turkey,** Cambridge 1997.

Sulva, Refii Şükrü, **Tanzimat Döneminde İstikrazlar, Tanzimat**, İstanbul Üniversitesi Y. İst. 1940.

Tabakoğlu, Ahmet, **Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi**, Dergah Y. İst. 1985.

Gürsel, Seyfettin, **Osmanlı Dış Borçları**, Osmanlı, Cilt:3 İktisat, (Edit: Kemal Çiçek, Cem Oğuz), Ank. 1999.

Toprak,Zafer, **Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918),**Yurt Yay.Ank.1983

Tunaya, T. Zafer, **Türkiye'de Siyasi Partiler,** C.I-III, Hürriyet Vakfı Y., İst. 1984-1986-1989.

_____, **Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku,** İÜHF Y., İst. 1975.

Timur, Timur, **Osmanlı Toplumsal Düzeni,** 3. Baskı, İmge Yayınları, Ank. 1994.

_____, **Osmanlı Çalışmaları, İlkel Feodalizmden Yarı Sömürge Ekonomisine**, İmge Yay. Ank. 1996.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ank. 1983.

Velay, A., **Türkiye Mali Tarihi**, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Y., Ank. 1978.

Von Hammer, Josef, **Osmanlı Devleti Tarihi,** Çev: Mehmet Ata, Üç Dal Yayı., 1983.

Weber, Max, **Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu**, Çev. Zeynep Aruoba, Hil Y., İst. 1985.

Wooduff, William, **Impact of Western Man: A study of Europe's Role in the World Economy 1750-1960**, New York: St. Martin's, 1967.

Yalçın, Aydın, **Türkiye İktisat Tarihi**, Ayyıldız Matbaası, Ank. 1979.

Yeniay, İ. Hakkı, **Yeni Osmanlı Borçları Tarihi**, İÜ. İktisat Fak. Y., İst. 1964.

Yerasimos, Stefanos, **Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye**, Gözlem Y., İst. 1974.

MAKALELER

Abadan, Yavuz, "Tanzimat Fermanının Tahlili", Tanzimat I, İst. 1940.

Açba, Sait, "Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde Dış Borçlanma", İktisat ve Maliye Derg., Mayıs-Haziran 1989.

Barkan, Ömer Lütfi, "Feodal Düzen ve Osmanlı Tımarı", Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Hacettepe Üniversitesi Y., Ank. 1975.

_____, "Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi"

_____, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Çiftçi Sınıfının Hukuki Statüsü" Ülkü Dergisi. s.49.

Bayraktar, K., "Osmanlı Bankası Kuruluşu", C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 3(2):71-88. 2002.

Eldem, Vedat, "Cihan Harbi'nin ve İstiklal Savaşı'nın Ekonomik Sorunları", Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Hacettepe Üniv. Y., Ank. 1975.

Genç, Mehmet, "Osmanlı Maliyesinde Malikane Sistemi", O. Okyar (Ed.) Türkiye İktisat Tarihi Semineri, (Ankara, Hacettepe Üniversity Press, 1975), s.231-292.

İnalcık, Halil, "Yükseliş Döneminde Osmanlı Ekonomisine Genel Bakış", Türk Kültürü, Cilt 6, sayı:68, s.541.

_____, "Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti Üzerinde Bir Tetkik Münasebetiyle", Belleten, cilt.15, sayı:10, s.666-667.

Kazgan, Haydar, "Finans Kapital Karşısında Galata Bankerleri", Tara Sermaye Derg., Mart 1986.

_____, "Galata Bankerleri", Para Sermaye Piyasası Derg., Şubat 1986.

_____, "Galata'da Dış Borç ve Yabancı Sermaye Çatışması", Para ve Sermaye Piyasası Derg., Mart 1988.

_____, "Osmanlı Ekonomisinde Dış Finansman Kaynakları ve Duyun-u Umumiye'nin Ortaya Çıkış Sebepleri ve Sonuçları (1885-1985)", İzmir Ticaret Odası Y., İzmir 1986.

_____, "Osmanlı Kaynaklarına Göre İstanbul'daki Esham ve Tahvilat Borsası ve Borsa Oyunları", Toplum ve Bilim, Yaz Birikim Y, İst. 1977.

_____, Gülten Kazgan'a Armağan, "Osmanlı Devleti'nin İktisadi Gerileme ve Çöküş Sebeplerinden Biri Olarak Senyöraj Hakkının Kullanılamaması", İst. Bilgi Üniv. Y., İst. 2004, s:275.

Keyder, Çağlar, "Emperyalizmin Azgelişmişlik ve Türkiye Osmanlı Ekonomisi ve Osmanlı Maliyesi 1881-1914", Toplum ve Bilim, sayı: 8, İst. 1979, s.35-43.

Köse, Murtaza, "Osmanlıda Borsa ve Galata Bankerlerinin Devletin Mali Yapısında Yeri", AÜ, Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı:18, Erzurum 2001.

Köprülüzade, M. F., Türk Hukuku ve İktisat Tarihi Mecmuası, Cilt I, İst. 1931.

Pamuk, Şevket, "Kapitalist Dünya Ekonomisi ve Osmanlı Dış Ticaretinde Uzun Dönemli Dalgalanmalar (1830-1913)", Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar, ODTÜ Gelişme Derg., 1979-1980.

_____, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Sermaye Sektörlere ve Sermayeyi İhraç eden Ülkelere Göre Dağılımı (1854-1914)", ODTÜ Gelişme Derg. İktisat Tarihi Özel Sayısı, 1978.

Rodkey, F. S., "Ottoman Concern Abaut Western Economic Perietration in the Levant 1849-1856", Jurnal of Modern Histon, 35(1958) s.348-53.

Tezel, Y. Sezai, "I. TBMM'de Yabancı Sermaye Sorunu: Bir Örnek Olay", AÜ SBF Derg., c.24, sayı 1, 1 Mart 1970.

_____, "I. TBMM Anti Emperyalist miydi?", AÜ SBF Dergisi, C:25. sayı:4, Ank. 1970.

Tenginşen, Yusuf Kemal, "Tanzimat Devrinde Osmanlı Devletinin Harici Ticaret Siyaseti", Tanzimat, s:19.

Toprak, Zafer, "Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı Finansmanı ve Para Politikası", Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar, ODTÜ Gelişme Dergisi, Sayı 1979-1980.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı", T.T.K Yayınları 8, Seri no:15, Ank. 1948.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi: Cevdet Maliye, No:21003, 1708.

ÖZGEÇMİŞ

Erdem Aksoy

08.08.1955 Tarihinde İstanbul'da doğdum. Ortaköy Burak Reis İlkokulu, Gaziosmanpaşa Ortaokulu ve Kabataş Lisesi'nde okudum. Marmara Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde Lisans; İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Para-Banka Bölümünde Yüksek Lisans; İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı'nda Doktora yaptım.

İş hayatımda Türkiye Denizcilik İşletmeleri'nde İşletme Kontrolörlüğü, Yöneticilik yaptım. Evli ve bir çocuk babasıyım.